

ISSN:2602-2524 E-ISSN:2602-2443

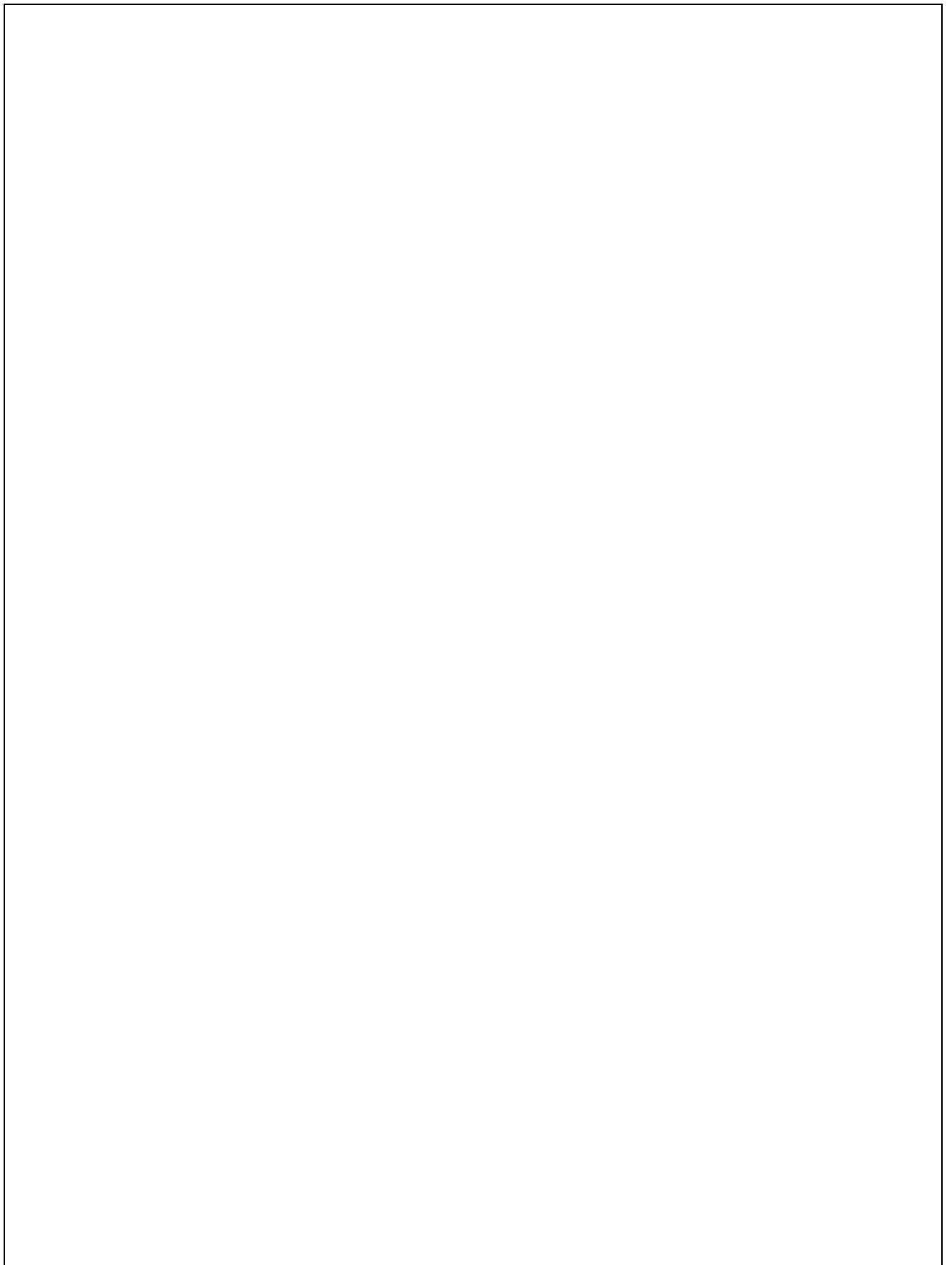
lectiō

socialis

JULY 2020 - VOL.4 - NO.2

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

lectiō

socialis

EDITOR-in-CHIEF

Emrah Konuralp

Ersin Erkan, Professor at Bingöl University, Turkey
Area: Economics and Administrative Sciences

AREA EDITORS

Hüdayi Sayın, Assistant Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Area: Arts and Humanities

BOARD

Ahmet Özcan, Assistant Professor at Gedik University, Turkey
Andrzej Piotrowski, Assistant Professor at Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poland
Arzu Ergen, Professor at Istanbul University, Turkey
Barış Erdogan, Professor at Uskudar University, Turkey
Bistra Vassileva, Associate Professor at University of Economics - Varna, Bulgaria
Burak Küntay, Professor at Bahçeşehir University, Turkey
Bülent Şener, Assistant Professor at Karadeniz Technical University, Turkey
Can Bilgili, Professor at Hasan Kalyoncu University, Turkey
Cristoph Giesel, Professor at Friedrich-Schiller-Universität Jena, Germany
Emine Akçadağ Alagöz, Assistant Professor at Gelisim University, Turkey
Emre Ergüven, Assistant Professor at Beykoz University, Turkey
Erhan Aydın, Affiliate Research Fellow at IPAG Business School, France
Gülşah Aydın, Assistant Professor at Yeditepe University, Turkey
Lale Aslan, Assistant Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Olaf Leiße, Professor at Friedrich-Schiller-Universität Jena, Germany
Reza Yavarian, Professor at Roudehen Islamic Azad University, Iran
Sait Yılmaz, Professor at Istanbul Esenyurt University, Turkey
Selçuk Ekici, Assistant Professor at Iğdır University, Iğdır-Turkey
Sevgi Kalkan, Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Sonat Bayram, Assistant Professor at Trakya University, Turkey
Sue L. T. McGregor, Professor Emerita at Mount Saint Vincent University, Canada
Tülay Yıldırım, Assistant Professor at Istanbul Medeniyet University, Turkey
Zeynep Özkurt, Assistant Professor at Nişantaşı University, Istanbul-Turkey

LAYOUT EDITOR

M. Ada Özdil, Işık University, Turkey

LANGUAGE EDITORS

Burak Ercoşkun, Istanbul Yeni Yuzyil University, Istanbul, Turkey (*Turkish*)
Süleyman Yıldırım, Durham University, Durham, United Kingdom (*English*)

Yayıncı **İstanbul Umut Hareketi Derneği**
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü **Emrah Konuralp** İmtiyaz Sahibi **Hasan Fehmi Ata**
Yayın Türü **Yaygın Süreli Dergi, e-Dergi**
socialis@lectio.info Sertifika No: **35881**

ISSN:2602-2524 e-ISSN:2602-2443

lectio socialis

Aziz Mahmut Hüdayi Mh. Halk Cd. No 50/B Üsküdar/İstanbul TÜRKİYE

www.dergipark.gov.tr/lectio

www.lectio.info

REFEREES OF THE ISSUE

Ali Kuyaksil

Burak Ercoşkun

Dikran M. Zenginkuzucu

Ersin Erkan

Gürdal Çetinkaya

Hande Ayşegül Özdemir

Hüdayi Sayın

Orkun Oral

Sait Yılmaz

Serkan Künü

lectio socialis

is a refereed journal.

Biannually published (January-July).

Manuscripts can be submitted in English or Turkish languages.

No parts of this publication may be reproduced, copied or transmitted without the permission of the editorial board.

All rights reserved.

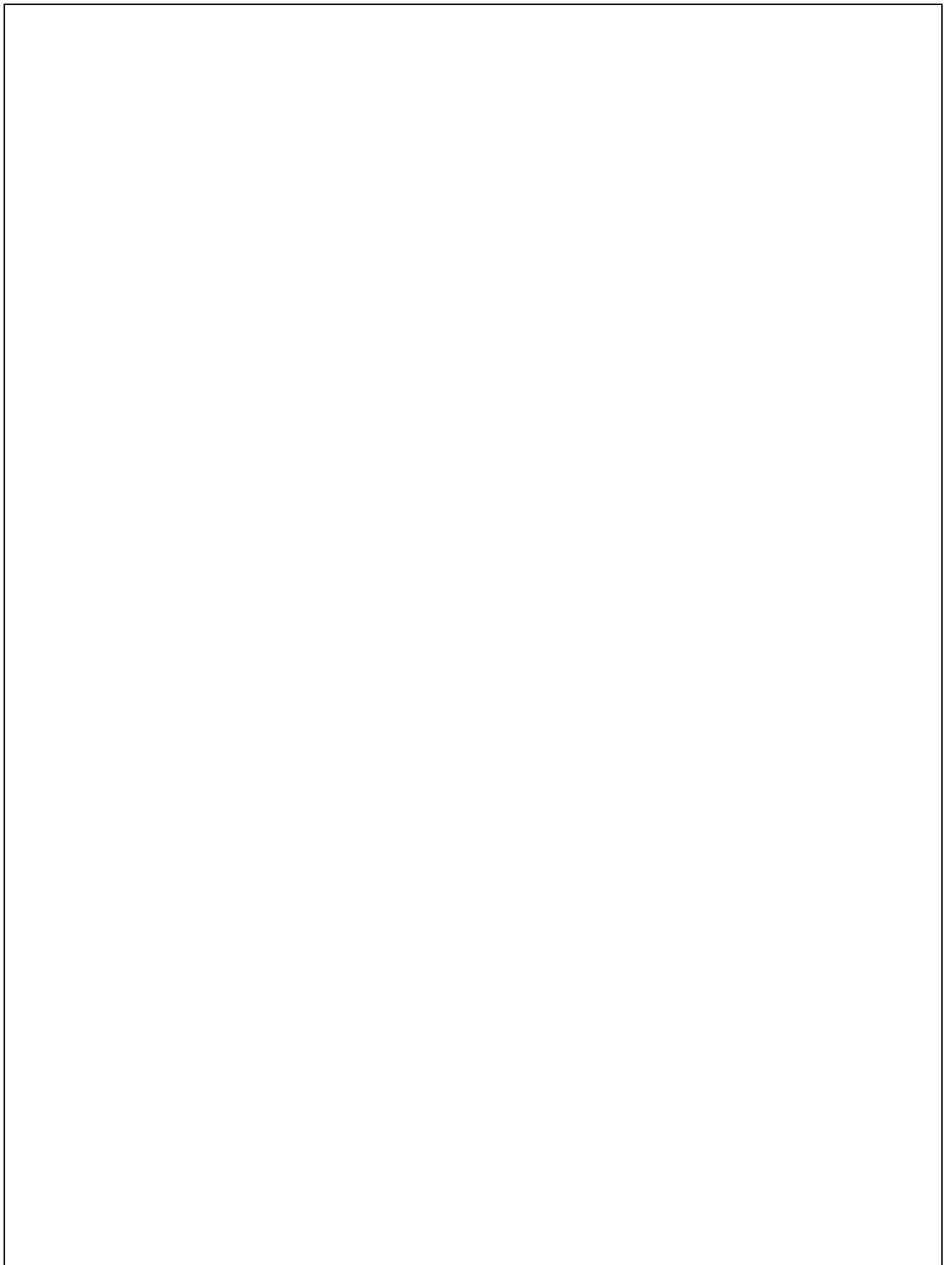
The moral and/or legal rights of the author have been asserted.

© Published by Lectio Press

TABLE OF CONTENTS

Research Articles

OUTLOOK ON MONEY AND CAPITAL MARKETS 10 YEARS AFTER THE 2008 MORTGAGE CRISIS	75
THE IDEOLOGY OF ISIS: SALAFI-JIHADISM	97
ETHNICITY-BASED POLITICAL INSTABILITY IN IRAQ AFTER 2003	113
MUSELMANN AND DOKHODYAGA: LIVING CORPSES OF NAZI AND SOVIET CONCENTRATION CAMPS	125
EVOLUTION OF SKIRT IN THE FASHION SYSTEM IN CONTEXT OF COSTUME HISTORY	139

Submission: 31.10.2019
Acceptance: 13.06.2020

2008 Konut Kredisi Krizinden 10 Yıl Sonra Para ve Sermaye Piyasalarında Görünüm

Lale Aslan¹
Özlem Toplu Yılmaz²

2008 Konut Kredisi Krizinden 10 Yıl Sonra Para ve Sermaye Piyasalarında Görünüm

Öz

Bu çalışmada 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve daha sonra Avrupa piyasalarına yayılan konut kredisi krizinin ardından Türkiye'de yapılan para ve sermaye piyasası düzenlemelerinde söz konusu krizin etkisi ve sonuçları incelenmiştir. İnceleme 2008'den itibaren 10 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Türkiye sermaye piyasasında 2008'den sonra köklü değişiklikler olmuş ve yurtdışında yapılan düzenlemelerin etkisi ile birlikte krizin piyasayı etkilememesi için alınan önlemler de gündemde yer almıştır. Sermaye piyasasında 2012 yılında yeni Sermaye Piyasası Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte bir yeniden yapılanma süreci yaşanmıştır. Söz konusu düzenlemelerin özellikle 2008 krizinde de büyük sorun teşkil eden aracı kurum sermaye yapısı ile ilgili kısımları dikkat çekmektedir. Yapılan düzenlemeler sonucunda sermaye piyasasında kurumsallaşma önem kazanmış ve yatırımcıların korunması prensibi pekiştirilmiştir. Türkiye'de para piyasalarında ise krize karşı önlemler alınmış ve yeni para politikası araçları devreye sokulmuştur. Türk Lirası ve döviz piyasalarında yaşanabilecek likidite sıkışıklığına karşı, faiz koridoru uygulaması, zorunlu karşılık oranlarında düzenlemeler, rezerv opsiyon mekanizması ve likidite yönetimi gibi para politikası araçları kullanılmaya başlanmıştır. Kriz sonrası normalleşme döneminde ve bu dönem sonrası da kriz dolayısıyla uygulamaya konulan para politikası araçları hâlâ günümüzde devam etmektedir.

Anahtar Sözcükler: regülasyon, para politikası, ekonomik kriz, kurumsallaşma

Outlook on Money and Capital Markets 10 Years After the 2008 Mortgage Crisis

Abstract

In this study, the mortgage crisis that emerged in the United States in 2008 and later in the European market was examined. The effects of the said crisis and its consequences in the money and capital market regulations in Turkey make up the framework of this study. The review covers a period of 10 years from 2008 onwards. There have been drastic changes in the capital markets after 2008, and together with the effects of the regulations made abroad, measures for the prevention of adverse effects in the Turkish market were also on the agenda. In 2012, a new restructuring process took place in the capital market upon the entry into force of the new Capital Market Law. Part of the said regulations is related to the capital structure of the intermediary institutions, which addresses a significant problem, especially during the crisis. As a result of the regulations, institutionalism gained importance in the capital market, and the principle of protecting investors was reinforced. In Turkish money markets, several measures were taken against the crisis, and new monetary policy tools were introduced. Monetary policy instruments such as interest rate corridor implementation, regulations in reserve requirement ratios, reserve option mechanism, and liquidity management have started to be used against insufficient liquidity in the Turkish Lira and foreign exchange markets. Monetary policy instruments implemented in the post-crisis normalization period and after the crisis are still continuing today.

Keywords: regulation, monetary policy, economic crisis, institutionalization

1. Giriş

2008 yılında ortaya çıkan konut finansmanı krizinin piyasalar ve genel ekonomi üzerinde etkisi yıkıcı olmuştur. Sermaye piyasası kurumları ve yatırımcılar söz konusu krizden olumsuz

¹ Corresponding Author. Member of Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration at Istanbul Yeni Yüzyıl University, Istanbul/TURKEY, lale.aslan@yeniuyuzuil.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6227-0557.

² Member of Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics at Istanbul Yeni Yüzyıl University, Istanbul/TURKEY, ozlem.yilmaz@yeniuyuzuil.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5335-8370.

yönde etkilenmişlerdir. Türkiye ve birçok gelişmiş ülkelerde kriz konusunda para ve sermaye piyasalarını yönlendirecek pek çok önlemler alınmıştır.

Bu çalışmada, 2008 küresel kriz sonrası Türkiye’de para politikalarında ve sermaye piyasasında yapılan düzenlemeler yapılandırılmış bir şekilde incelenmiştir. Kriz konusundan kastedilen krizin oluşumunda yer alan sermaye piyasası araçları ve faaliyetleridir. Sermaye piyasasında düzenleme yapan kurumlar arasında en önemlisi Sermaye Piyasası Kurulu’dur (SPK). SPK dışında Cumhurbaşkanlığı, Bakanlar Kurulu, Maliye Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı da sermaye piyasası ile ilgili düzenlemeler yapmış, bununla birlikte Anayasa Mahkemesinin de bazı konularda sermaye piyasasını ilgilendiren kararları da bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamına yukarıda sayılan tüm düzenleyiciler tarafından yapılan düzenlemeler dahil edilmiştir.

Çalışma; para piyasası düzenlemeleri ve sermaye piyasası düzenlemeleri olarak iki ana alandan meydana gelmektedir. Öncelikle 2008 konut finansmanı krizinin gelişimi ve krizle ilgili literatür taraması yer almaktadır. Ardından sermaye piyasası alanındaki düzenlemeler ile ilgili incelenen veriler ve izlenen yöntem hakkında bilgi verilmiş ve inceleme sonuçları sunulmuştur. 2008 yılından günümüze kadar TCMB’nin para politikalarında aldığı kararlar incelenmiş, yeni devreye sokulan para politikası araçları açıklanmıştır. Son olarak yapılan analiz ile ilgili elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Mortgage kredileri (İpotekli konut kredileri), orta gelir grubu ve alt gelir grubu ailelerin ev sahibi olmasına imkân tanıyan kredilerdir. Bir ipotegün asıl oranı (*prime rate of a mortgage*), iyi kredisini olan ve güvenilirlik geçmişi olan kişilere sunulurken, eşik altı ipotek kredileri (*subprime mortgage*) ise bu standartlara uymakta zorluk çekenler için uygun olmaktadır (Fiorillo, 2018). İpotekli konut kredileri aslında Büyük Bunalım sonrası, Amerika Bileşik Devletleri’nde orta gelir grubu ailelerin ev sahibi olması amacıyla başlamıştır. Büyük Bunalımın konut finansmanındaki yarattığı sorunlar neticesinde, konut kredilerinin finansmanı için yeni devlet kurumları yaratılmıştır. Federal Konut İdaresi (*Federal Housing Authority, FHA*), Federal Ulusal İpotek Birliği (*Federal National Mortgage Association, Fannie Mae*), ve daha sonra kurulan Emekli Askerler İdaresi (*Veterans Administration, VA*) bu kurumlar arasındadır (Baskam, 2014, ss. 86-87). Ardından 1938’de ipotek için kullanılabilir sermayeyi arttıran ikincil bir ipotek piyasası (bankaların ve diğer yatırımcıların mevcut ev kredilerini alıp satabileceği bir pazar) oluşturulmasını destekleyen Federal Ulusal İpotek Birliği (*Federal National Mortgage Association, Fannie Mae*) kuruldu.

İlk zamanlar orta gelir grubuna hitap eden konut kredilerinin kapsamı genişlemiş, zamanla düşük gelir grubuna sahip aileler de ipotekli konut kredilerinden yararlanmaya başlamıştır. Yüksek risk grubuna giren düşük gelir grubuna sahip aileler için eşik altı krediler “*subprime mortgage* (yüksek riskli borçlulara verilen krediler)” sunulmuştur. 1990’ların ikinci yarısından itibaren, *subprime mortgage* kredileri önemi hızla büyümeye başladı (Barth ve diğerleri, 2008, s. 3). Subprime krediler 1995 yılında 65 milyar Dolardan, 2003 yılında 332 milyar Dolara kadar yükseldi (Chomsisengphet ve Pennington, 2006, s. 37).

Yatırım şirketleri, subprime piyasasını artan ev fiyatları dolayısıyla çekici buluyor ve subprime kredilerinin riskini hafife alıyorlardı. Ev fiyatları 1990’larda %3’ün altında artarken, 2000 yılından 2006 yılına kadar olan süreçte yıllık %9 artış gösterdi. (Barth ve diğerleri, 2008, s. 6) Kredi geçmişine bakılmaksızın düşük gelire sahip aileleri hedef alan subprime kredilerde, faizler yükselmeye başlayınca, temerrütler ve icra yoluyla satışlar başladı (BBDK, 2008, s. 45).

Kredibilitesi düşük kişi ve kurumlara verilen bu krediler sistemdeki bankalar tarafından tahvile çevrilerek sermaye piyasasında işlem gören araçlar haline geldi (Öztürk, 2008). 1980 yılında ABD'deki mortgage kredilerinin sadece yüzde 10'u tahvile dönüşürken, 2006 yılında bu oran yüzde 56'ya çıktı (Öztürk, 2008). Krediler geri ödenmemeye başlayınca, kredi derecelendirme kuruluşları da mortgage kredilerine dayalı tahvillerin notunu indirmeye başladı ve bu araçlara yatırım yapanlar, paralarını fonlardan çekmeye başladı. Bu durumda finans kuruluşları zarar etmeye başladılar. Konut piyasasında faaliyet gösteren iki devlet kuruluşu olan Fannie Mae ve Freddie Mac kurtarıldı ancak krizi tetikleyen asıl unsur, Lehman Brothers firmasının iflasını açıklaması oldu. Lehman Brothers'ın batışı ile birlikte birçok yatırım şirketi ve bankalar iflasa sürüklenmiştir:

<u>Şirket/Banka ismi</u>	<u>İflas Tarihi</u>	<u>Şirket/Banka ismi</u>	<u>İflas Tarihi</u>
Lehman Brothers	15.09.2008	Capmark Financial Group	25.08.2009
Washington Mutual	26.09.2008	Ambac Financial Group	08.11.2009
Fremont General	18.06.2008	Guaranty Financial	27.08.2009
Tribune Company	08.12.2008	BankUnited	21.05.2009
General Motors	01.06.2009	Abitibi Bowater	16.04.2009
CIT Group	01.11.2009	Charter Communications	27.03.2009
Chrysler	30.04.2009	R.H.Donnelly	28.05.2009
Thornburg Mortgage	01.08.2009	AmTrust Bank	30.11.2009
General Motor Properties	16.04.2009	Nortel Networks	14.01.2009
Lyondell Chemical	06.01.2009	Corus Bankshares	15.06.2010
Colonial BancGroup	25.08.2009	FirstFed Financial	06.01.2010

Kaynak: Forbes, 2010.

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, konut finansmanı krizinin başlangıcı olarak kabul edilen Lehman Brothers'ın battığını ilan ettiği 9 Ağustos 2008 tarihinden 31 Aralık 2018'in sonuna kadar geçen süre içerisinde sermaye piyasaları ile ilgili düzenlemeler incelenmiştir. İncelenen bütün düzenlemelerin türlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Düzenlemelerin Türlerine Göre Dağılımı

<u>Düzenleme Türü</u>	<u>Sayısı</u>
Anayasa Mahkemesi Kararı	3
Bakanlar Kurulu Kararı	8
Kanun	13
Kararname	2
Statü	3
Yönetmelik	115
Tebliğ	239
SPK İlke Kararı	209
TCMB Kararı	1
SPK Duyurusu	46

İnceleme sırasında kriz konusu ile aynı konuda olan düzenlemeler „kriz ile ilgili” olarak addedilmiş, diğerleri ise kapsam dışı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu süre içerisinde sermaye piyasasında toplam 639 adet düzenleme yapılmıştır. Düzenlemelerin ağırlıklı kısmı Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından kaleme alınmıştır (toplam 602 adet). SPK dışında düzenlemeler Cumhurbaşkanlığı, Bakanlar Kurulu, Maliye Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılmıştır.

İncelemeye Anayasa Mahkemesi'nin konu ile ilgili kararları da dahil edilmiştir. Kriz konusu ile ilgili düzenleme adedi ise 149'dur. Aşağıdaki tabloda kriz ile ilgili düzenlemelerin dağılımı verilmektedir.

Tablo 2. Kriz ile ilgili Düzenlemelerin Türlerine Göre Dağılımı

Düzenleme Türü	Sayı
Bakanlar Kurulu Kararı	1
Kanun	3
Statü	1
Yönetmelik	12
Tebliğ	71
SPK İlke Kararı	49
SPK Duyurusu	12
Toplam	149

İncelenen düzenlemelerden önemli bir kısmı konusu ile ilgili ana düzenleme niteliğindedir. Geriye kalanlar ise ana düzenleme içerisinde yapılan değişikliklerdir. Tablo 3'te her iki gruba ait sayılar sunulmuştur.

Tablo 3. Düzenlemelerin Niteliklerine Göre Ayrılması

Düzenlemeler	Ana Düzenleme	Değişiklik	Toplam
Düzenlemelerin tamamı	113	526	639
Kriz ile ilgili düzenlemeler	26	123	149

İncelenen düzenlemelerin tamamının konularına göre dağılımı Tablo 4'te yer almaktadır. Sadece kriz konularındaki düzenlemelerin dağılımı ise Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Konularına Göre Düzenlemeler

Düzenleme Konusu	Düzenleme Sayısı
Ortaklıklar	60
Borsalar	48
Hisse Senetleri	45
Yatırım Fonları	32
Gayrimenkuller	24
Kurumsal Yönetim	23
Bağımsız Denetim	19
Türev Araçlar	18
Yatırım Kuruluşları	18
Ücretler	17
Elektronik İşlemler	16
Sermaye Piyasası Suçları	15
Lisanslama	13
Muhasebeleştirme	13
Sermaye	13
Yapılandırılmış Finansal Araçlar	12
Borçlanma Araçları	11
Kamuyu Aydınlatma	11
Diğer	231
Toplam	639

Tablo 5. Kriz ile ilgili Düzenlemelerin Konularına Göre Dağılımı

Düzenleme Konusu	Düzenleme Sayısı
Sermaye Piyasası Araçları	61
Yatırım kuruluşları	20
Bağımsız denetim	13
Gayrimenkuller	10
Sermaye	8
Muhasebe ve Finansal Raporlama	6
Borsalar	6
Denetim	5
Kamuyu aydınlatma	3
Diğer	17
Toplam	149

4. Analiz

Para Piyasasına İlişkin Analiz

FED'in Krize Karşı Aldığı Önlemler

2008 mortgage krizine karşı FED birtakım önlemler aldı:

- Öncelikle 2007'de faiz oranlarını 100 baz puan, Mayıs 2008'de de 325 baz puan düşürdü (Mishkin ve White, 2014: 8). Faizleri indirmesinin nedeni durgunluk ihtimaline karşı yatırım ve tüketimi teşvik etmektir (BDDK, 2008, s. 72).

- FED iskonto faiz oranlarını Federal fon hedefinden 25 baz puan altında düşürdü. Bunun nedeni likidite desteğine ihtiyaç duyan kuruluşları reeskont penceresinden kredi almaya teşvik etmektir (BDDK, 2008: 74). Ancak reeskont penceresinden sağlanan krediler yoluyla borçlanma yeterince likidite sağlamadı (Mishkin ve White, 2014, s. 8).

- FED Aralık 2007 itibariyle swap anlaşmaları yapmaya başladı. Öncelikle Avrupa Merkez Bankası ve İsviçre Ulusal Bankası ile FED'den dolar borçlanmalarına olanak sağlayabilecek swap hatları oluşturdu. Lehman Brothers'ın batışıyla, FED Japonya, Kanada, Avustralya, İsveç, Norveç, Danimarka, Yeni Zelanda, Meksika, Brezilya, Kore ve Singapur Merkez Bankalarıyla swap anlaşmaları yaptı. Döviz swap hatlarının amacı ise Libor faiz oranlarını düşürmektir. Merkez bankalarının kendi piyasalarına aktaracakları bu dolar cinsinden kaynakların Libor oranlarını düşürmesi planlanmaktaydı. Libor'u düşürme amacı ise, birçok faizin düzeyinin FED'in açıkladığı gösterge faiz oranlarına göre değil de Libor'a endeksli olması, FED'in yaptığı faiz indirimlerinin Libor'a yansımaması nedeniyle istenilen etkiyi oluşturmamasıdır (BDDK, 2008: 76).

- Ayrıca FED Vadeli İhale kolaylığı (*Term Auction Facility*) ve Vadeli Menkul Kıymet Borç Verme Kolaylığı (*The Term Securities Lending Facility*, TSLF) ile piyasaya likidite sağlamaya çalışmış. Vadeli İhale kolaylığı 28 gün vadeli ve tüm kredilerin teminatlandırıldığı krediler sunarken ve Vadeli Menkul Kıymet Borç Verme Kolaylığı Programı haftalık ihaleler sunmuştur.

- FED, piyasa yapıcılarında Fannie Mae ve Freddie Mac'in konut ipotekine dayalı menkul kıymetleri (KİDMK) ve bu kuruluşlar tarafından garanti edilmeyen AAA/Aaa derecesine sahip özel şirket KİDMK'ları karşılığında Hazine kağıtları vereceğini açıklamıştır. FED, kuruluşların bilançolarındaki 200 milyar dolar tutarındaki sorunlu varlığı kendi bilançosuna aktararak hem şirketlerin bilançolarını temizlemeyi hem de piyasadaki likiditeyi Hazine kâğıdı vererek dolaylı yoldan artırmayı öngörmüştür (BDDK, 2008: 76).

- Bir finans kuruluşu olan Bear Stearns'un likidite sıkışıklığı nedeniyle, FED günlük likidite sağlayan Piyasa Yapıcısı Kolaylığı programı (*The Primary Dealer Credit Facility*, PDCF) uygulamaya geçirilmiştir. Program iskonto faiz oranı üzerinden piyasa yapıcılarında repo yoluyla gecelik fon sağlamıştır.

Dolayısıyla, Fed vade ihale kolaylığı, vadeli menkul kıymet borç verme kolaylığı, repo işlemleri, piyasa yapıcısı kredi kolaylığı ve swap işlemleri yoluyla likidite sağlayarak, piyasalara yeniden düzen kazandırmaya sağlamıştır.

Avrupa Merkez Bankası'nın Krize Karşı Aldığı Önlemler

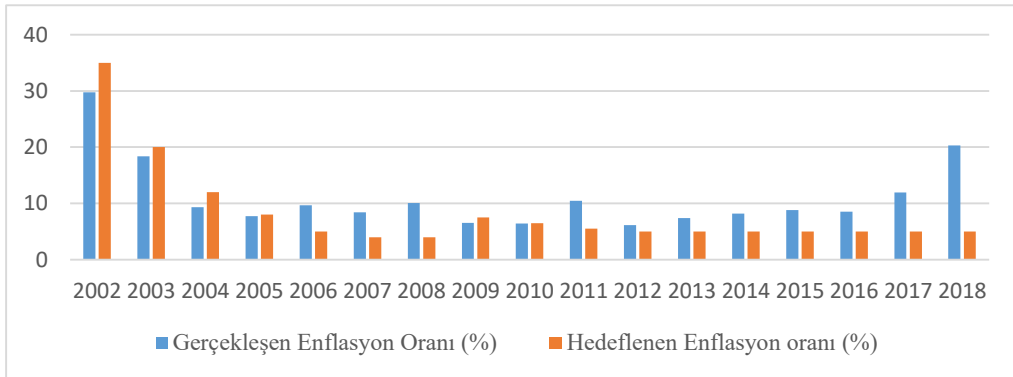
ABD'de başlayan küresel kriz Avrupa Birliği'ne de sıçradı. Avrupa Merkez Bankası Ekim 2008 itibariyle politika faiz oranını 325 baz puan düşürerek 1999 yılından beri en düşük seviyesine %1'e çekti. Faiz oranlarının yanı sıra likidite yönetimiyle krize karşı önlemler aldı. Lehman

Brothers firmasının batışıyla birlikte Avrupa Birliği'nde bankalar arası piyasa işlemleri zayıfladı. Öncelikle, para piyasasında oluşan stres sonucu, bankalara sınırsız ve sabit oranlı krediler sağlanarak ani ve hemen bir önlem aldı (Papademos, 2009). Bankalara sağlanan likidite araçlarında politika faiz oranı kullanılarak vadeler uzatıldı, 6 aya kadar çıktı. Daha önceleri ihalelerde faiz oranı belirtilmezken, gelen faiz tekliflerine göre ihale yapılmaya başlandı. 2009 Mayıs ayında AMB, İpotek Teminatlî Menkul Kıymet (covered bond) satın alma programı başlattı. Bu menkul kıymetler uzun vadeli borçlanma aracı olup, bankalar tarafından hem özel sektöre hem de kamu sektörüne sağlanmıştır (Stark, 2009).

Kısacası, AMB, FED gibi kriz döneminde likidite yönetimi yaparak, varlık alım programlarıyla bankaları rahatlatmaya çalışmış ve resesyon riskine karşı da faizleri düşürmüştür.

Türkiye'de 2008 Krizi Sonrası Para Politikalarında Yapılan Düzenlemeler ve 10 Yıl Sonraki Görünüm

Türkiye'de 2008 krizine karşı para politikası araçlarında değişiklikler yaşanmıştır. TCMB para politikalarını fiyat istikrarını sağlamak amacıyla enflasyon hedeflemesi çerçevesinde uygulamaktadır. 2002-2005 yılları arasında para politikası uygulaması "Örtük Enflasyon Hedeflemesi Rejimi" olarak adlandırılırken, 2006 yılından itibaren "enflasyon hedeflemesi" rejimini uygulamaya sokmuştur. Bu rejime göre, enflasyon hedefi etrafında aşağı ve yukarı yönde 2 puanlık belirsizlik aralığı oluşturulmuştur. Enflasyonda 2001 sonrası istikrarlı düşüşler yaşanırken, olumlu seyir değişmiş ve 2006 sonrası enflasyonda artışlar yaşanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Enflasyon Hedefleri ve Gerçekleşen Enflasyon Oranları (2003=100)

Kaynak: TCMB, Enflasyon Hedefleri.

2006 yılının mayıs ayından itibaren uluslararası sermaye piyasalarının gelişmekte olan ülkeler aleyhine değişmesi sonucunda birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'den de sermaye çıkışları olmuştur (TCMB, 2008, s. 3). Yeni Türk Lirası %30 civarında değer kaybı yaşamıştır. 2007 yılında yaşanan dünya genelinde kuraklık neticesinde arz düşüklüğünün neden olduğu gıda fiyatlarındaki artış da enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Ardından yaşanan 2008 küresel kriz ile birlikte Merkez Bankası para politikalarında birtakım değişikliklere gitmiştir.

2008 krizinin yılın son çeyreğinde etkilerinin artması sonucu, Merkez Bankası kısa vadeli faizlerde indirim yapmıştır. Merkez Bankası 2008'den bu yana likidite ihtiyacını düzenli olarak gerçekleştirdiği bir hafta vadeli repo ihaleleri ile sağlamaya başlamıştır (TCMB, 2008, s. 15). Likidite sıkışıklığında repo ihalelileriyle piyasada likidite arttırırken, likidite fazlalığını ise ters repo ile geri çekmektedir. Piyasada döviz likiditesini arttırmak amacıyla, döviz satım ihaleleri

yapmış, döviz alım ihalelerine ara vermiş, döviz depo aracılık faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Yine döviz likiditesini artırmak amacıyla, döviz zorunlu karşılıklarını 2 puan indirerek %9'a çekmiştir. 2009 yılında bankaların Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 aydan 3 aya uzatılmış. 19 Haziran 2009 tarihinden itibaren temel fonlama aracı olan bir hafta vadeli repo ihalelerine ilave olarak üç ay vadeli repo ihaleleri de kullanılmaya başlanmıştır (TCMB, 2010, ss. 20-22).

Krizle yönelik asıl düzenlemeler 2010 yılında yapılmıştır. Öncelikle 1 hafta vadeli repo ihale faiz oranı politika faiz oranı niteliği kazanmıştır. 2010 yılındaki para politikası raporuna göre: Merkez Bankası'nın fiyat istikrarı amacına yönelik olarak kullandığı temel para politikası aracı bir hafta vadeli repo ihale faiz oranıdır. Repo ihaleleri ve döviz depo vadeleri tekrar 1 haftaya çekilmiştir. Zorunlu karşılıklara ödenen faiz uygulamasına son verilmiştir. Türk Lirası zorunlu karşılıkları %5'ten %6'ya çıkarılırken, yabancı para zorunlu karşılıkları ise %9'dan %11'e çıkarılmıştır. Kriz nedeniyle Faiz Koridoru ve Rezerv Opsiyon Mekanizması gibi yeni düzenlemeler ortaya konulmuştur.

Faiz koridoru:

TCMB'nin gecelik borç verme ve borç alma faizi arasında kalan alan "faiz koridoru" olarak tanımlanmaktadır ve piyasa faizleri faiz koridoru içinde oluşmaktadır. TCMB, gerekli gördüğünde faiz koridorunun genişletip daraltabilmektedir. Faiz koridorunun amacı kısa vadeli sermaye hareketlerindeki oynaklığa karşı hızlı ve esnek davranmak ve kredi büyümesi üzerinde etkili olabilmektedir (TCMB, 2013, s. 2)

Rezerv Opsiyon Mekanizması

Bankaların Türk lirası zorunlu karşılıklarının bir kısmını döviz ve altın cinsinden ayırmalarına izin veren mekanizmadır. Bu şekilde (TCMB, 2013, s. 3):

- Bankaların TCMB'de tuttıkları döviz rezervlerini dış finansman koşullarındaki değişimlere göre ayarlayabilmesine
- Yastık altı altının ekonomiyi kazandırılmasına katkı sağlanmaktadır.

Dolayısıyla TCMB'nin kriz dolayısıyla uygulamaya koyduğu para politikası araçları: Politika faizi, Likidite yönetimi, Faiz koridoru, Zorunlu karşılıklar ve Rezerv opsiyon mekanizması olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de 2008 krizinden 10 yıl sonra para politikalarında görünüm

TCMB 18 Ağustos 2015 tarihinde yayınladığı raporda küresel para politikalarının normalleşmeye başlamasından önce ve sonra uygulayabileceği politikaları açıklamıştır.

TCMB'nin kullanmaya devam ettiği para politikası araçları: Politika faizi, Likidite yönetimi, Faiz koridoru, Zorunlu karşılıklar ve Rezerv opsiyon mekanizması olarak belirlenmiştir.

Yeni düzenlemelere göre (TCMB, 2015, ss. 2-4):

- Faiz koridoru bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı etrafında daha simetrik bir hale getirilecek ve daraltılacaktır
- Döviz kuru oynaklığını azaltmak amacıyla döviz satım ihalelerinin esnekliği artırılacaktır
- Döviz depo limitleri artırılacaktır

- Rezerv Opsiyon Katsayıları (ROK) düzenlemeleriyle finansal sisteme döviz likiditesi sağlanacaktır.
- 2014 yılı kasım ayından itibaren Türk lirası zorunlu karşılıklara faiz ödenmeye başlanmıştır.
- 5 Mayıs 2015 itibarıyla ABD Doları zorunlu karşılıklara ve rezerv opsiyonlara faiz ödenmeye başlanmıştır. ABD doları cinsinden zorunlu karşılıklara faiz/nema ödemesi TCMB tarafından günlük olarak belirlenen faiz oranı ve ilgili tarihte ilan edilen gösterge niteliğindeki döviz alış kuru kullanılarak Türk lirası cinsinden ve günlük bazda hesaplanmaktadır.

2008 krizi dolayısıyla TCMB'nin uygulamaya koyduğu Rezerv opsiyon mekanizması, Faiz koridoru gibi geleneksel olmayan para politikaları ile zorunlu karşılıklar, 1 hafta vadeli repo ihaleleri ve likidite yönetimine ilişkin düzenlemeler günümüzde de devam etmektedir. TCMB'nin temel fonlama aracı, 1 hafta vadeli repo işlemleri olmaya devam etmektedir. Likidite yönetimi çerçevesinde, DİBS ve/veya Hazine Müsteşarlığı Varlık Kiralama Şirketi (HMVKŞ) tarafından ihraç edilen TL cinsi kira sertifikası karşılığında kotasyon yöntemiyle gerçekleştirilen gecelik vadeli repo uygulaması yapılmaktadır.

Her ne kadar krizin etkileri uluslararası piyasalarda zamanla azalsa da Türkiye'nin 2018 yılının ağustos ayında yaşadığı kur şoku nedeniyle TCMB birtakım önlemler almıştır. Rezerv opsiyonu mekanizması (ROM) kapsamında döviz imkânına ilişkin üst sınır indirilmiş, Türk lirası ve yabancı para zorunlu karşılık oranları düşürülerek piyasalara likidite sağlanmış, bankaların teminat koşullarına esneklik getirilmiş, vadesinde ödenme koşuluyla reeskont kredilerinin geri ödemesinin Türk lirası olarak yapılabilmesine olanak tanınmıştır. TCMB Borsa İstanbul Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında kurumsal ve bireysel yatırımcılarla Türk lirası uzlaşmalı vadeli döviz işlemlerine başlamıştır. Kasım ayında Döviz Karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası devreye alınmıştır. Aynı zamanda Döviz Karşılığı Altın Piyasası işlemlerine başlanmış, ayrıca bankalara altın işlemlerinde swap imkânı sunulmuştur.

Sermaye Piyasasına İlişkin Analiz

SPK'nın Çalışma Düzeni ve Yeni Sermaye Piyasası Kanunu

SPK'nın sermaye piyasaları ile ilgili 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (Kanun) ile belirlenmiş olan dokuz temel fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar „düzenleme, izahname ve ihraç belgesi onayı, izin verme, gözetim, denetim, tedbir ve yaptırım uygulama, finansal raporlama ve bağımsız denetim standartları, uyuşmazlık çözüme, lisanslama faaliyetleridir” (SPK). Bu çalışma kapsamında SPK'nın sadece düzenleme alanındaki faaliyetleri dikkate alınmıştır.

SPK'nın düzenleme fonksiyonu, bünyesinde yer alan Ortaklıklar Finansmanı, Aracılık Faaliyetleri, Kurumsal Yatırımcılar, Piyasa Gözetim ve Denetim, Muhasebe Standartları ve Hukuk İşleri Daireleri tarafından yerine getirilir. Çalışma şekli olarak SPK, ana düzenlemeleri Resmî Gazete'de yayınlanmadan önce genellikle kamuya duyurur ve sermaye piyasası katılımcılarından görüşlerini alır. Yapılan denetimler veya tespitler sonucu ekleme/düzeltilme gerektiğinde yeni bir tebliğle gerekli düzeltmeler yapılır.

2012 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yürürlükten kaldırılarak 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe girmiştir. Söz konusu değişiklik SPK'nın çalışma yöntemlerinde olmasa bile düzenlemeleri yaparken izlediği yaklaşımda değişikliklerin görüldüğü bir dönemin başlangıcını temsil ettiği için önem arz etmektedir. Bu değişikliğin sebeplerinden biri de 2008 yılında yaşanan finansal krizdir (Dayan, 2014). Ana hatlarıyla Kanun'da meydana gelen değişiklikler Kanun'da da yer alan on bir başlık altında incelenmiştir.

- Tanımlar: Yeni Sermaye Piyasası Kanunu’nda tanımlar bazı yeni kavramları içerecek şekilde güncellenmiştir. “Aracı Kuruluş” ifadesi yerine daha profesyonel bir tabir olan “Yatırım Kuruluşu” kullanılmaya başlanmıştır (3. Madde v bendi). Bunun dışında “merkezi karşı taraf”, “saklama hizmeti”, “ipotekli sermaye piyasası aracı”, “piyasa işleticisi” ve “kolektif yatırım kuruluşları” (s, i, r, m bentleri) ifadeleri tanımlara eklenmiştir.

- Sermaye Piyasası Aracı İhracı: Madde 4’te İhraççılara izahname hazırlama zorunluluğu getirilmiş, izahnamede doğru bilgi verilmesi sorumluluğu yine ihraççıya verilmiştir (madde 10)

- Kamunun Aydınlatılması: Finansal bilgilerin zamanında ve doğru sunumuna önem veren SPK, Türkiye Muhasebe Standartları’na uygun biçimde hazırlanmasını şart koşmuştur. Bunun yanında ihraççıların bağımsız denetimden de geçmeleri gerekmektedir (Madde 14). Madde 15 ise özel durumların kamuya duyurulması ile ilgilidir. Kamuyu aydınlatma platformu bu amaçla oluşturulmuştur. Kamuyu aydınlatmada hazırlanması gereken belgeler arasında izahname, pay alım bilgi formu, özel durum açıklamaları, önemli nitelikte işlem duyuruları, borsada işlem görme duyurusu ve finansal raporlar yer almaktadır (Dayan, 2014).

- Halka Açık Ortaklıklar: Halka açık sayılmak için gereken ortak sayısı 250’den 500’e çıkarılmıştır (madde 16). Madde 19’da ise kâr dağıtımlarının belirlenen kâr dağıtım politikasına göre gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Madde 21 örtülü kazanç aktarımını yasaklamaktadır. Önemli nitelikteki işlemlerden önce (birleşme ve bölünme, esas faaliyet konusu değişikliği gibi) yönetim kurulu kararı alınmalıdır. Madde 23 daha önce düzenlenmemiş olan hisse geri alımı konusunu düzenlemiştir. Bunun dışında madde 24 ayrılma hakkını, madde 25 -26 pay alım teklifini, madde 27 ortaklıktan çıkarma hakkını, madde 28 ise imtiyazlı payları düzenlemektedir.

- Kurumsal Yönetim: Kurumsal yönetim 17. Maddede ayrıca düzenlenmiştir. Kurumsal yönetim ilkelerine uyum zorunlu tutulmuş ve bir uyum raporu hazırlanması istenmiştir. Bağımsız yönetim kurulu üyeliği getirilmiş ve ilişkili taraflarla yapılacak işlemler öncesinde yönetim kurulu kararı alınması ve kamuya duyurulması zorunlu kılınmıştır.

- Sermaye Piyasası Kurumları ve Faaliyetleri: Kolektif yatırım kuruluşları, konut ve varlık finansmanı ve ipotek finansmanı gibi yeni sermaye piyasası kurumları tanıtılmıştır (madde 35). 2017 yılında yapılan değişikliklerle kitle fonlama platformları da (madde 35/A) Kanun’a dahil edilmiştir. Konut finansmanı olarak geçen mortgage’ın tanımı madde 57’de şu şekilde verilmiştir: “Konut finansmanı, konut edinmeleri amacıyla tüketicilere kredi kullandırılması, konutların finansal kiralama yoluyla tüketicilere kiralanması, sahip oldukları konutların teminatı altında tüketicilere kredi kullandırılması ve bu kredilerin yeniden finansmanı amacıyla kredi kullandırılmasıdır”. Bu işlemlerden toplanan paralarla kurulan fonlar da (konut ve varlık finansmanı fonları – madde 58, ipotek ve varlık teminatlı menkul kıymetler – madde 59, kira sertifikası – madde 61 ve gayrimenkul sertifikası – madde 61/A) Kanun kapsamındadır.

Yatırım hizmetleri açısından eski Kanun’a göre farklı bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Aracılık faaliyeti niteliğine göre 3 sınıfa ayrılmıştır:

- Emir iletimi
- İşlem aracılığı
- Portföy aracılığı

Repo ve ters repo sermaye piyasası aracı kapsamından çıkarılmıştır. Düzenleme kapsamında tüm yatırım kuruluşları yetki belgesi almak için SPK’ya başvuru yapmıştır (Madde 40). 2012

öncesinde 96 aracı kurum varken, bugün SPK'dan yetki almış toplam 70 aracı kurum bulunmaktadır. Bunlar içinde faal olan kurumların sayısı 64'tür. Türlerine göre aracı kurumların dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Türlerine göre Yatırım Kuruluşları

Yatırım Kuruluşu Türü	Sayısı
Dar yetkili	7
Kısmi yetkili	11
Geniş yetkili	46
Toplam	64

Yatırım ortaklıkları, değişken sermayeli yatırım ortaklıkları, yatırım fonları ve portföy yönetim şirketleri ise kolektif yatırım kuruluşları adı altında toplanmıştır.

- Borsalar: Borsa İstanbul Kanun'unun 138. Maddesi uyarınca 30 Aralık 2012'de kurulmuş ve 3 Nisan 2013'de faaliyet izni almıştır. Bu kapsamda Vadeli İşlemler Borsası ile İstanbul Altın Borsası da faaliyetlerine son verip, Borsa İstanbul çatısı altında faaliyetlerine devam etmektedirler.

- Finansal Altyapı Kuruluşları: Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği yeni Kanun ile Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği'ne (TSPB) dönüştürülmüştür. "Sermaye piyasasında faaliyette bulunan tüm banka, aracı kurum, portföy yönetim şirketleri ve yatırım ortaklıkları" TSPB üyesidir. Bunun dışında diğer altyapı kuruluşları arasında Türkiye Değerleme Uzmanları Birliği, Merkezi Takas Kuruluşları, Merkezi Saklama Kuruluşları, Merkezi Kayıt Kuruluşu ve Merkezi Karşı Taraf olarak Kanun'da belirtilmiştir.

- Diğer Kurumlar: Yatırımcıların korunmasını garanti altına almak amacıyla eski Kanun'da bulunan Yatırımcı Koruma Fonu yerine aracı kurumların tedrici tasfiye ve tazmin kararlarının uygulamasını üstlenme görevine sahip olan Yatırımcı Tazmin Merkezi kurulmuştur.

- Tedbirler: Kanun'da çeşitli durumlar için öngörülen tedbirler detaylı olarak sıralanmıştır. Bu tedbir alanları "kanuna aykırı ihraçlar, ihraççıların hukuka aykırı işlemleri ile sermayeyi veya mal varlığını azaltıcı işlemleri, kayıtlı sermaye sistemi, örtülü kazanç aktarımı, genel kurul toplantılarına gözlemci gönderilmesi, sermaye piyasası kurumlarının hukuka aykırı faaliyet veya işlemleri, mali durumun bozulması, tedrici tasfiye ve iflas durumları, İzinsiz sermaye piyasası faaliyeti, kanuna aykırı ilan, reklam ve açıklamalar, bilgi suiistimali ve piyasa dolandırıcılığı incelemeleridir" (SPK). Ayrıca bilgi suiistimali ve piyasa dolandırıcılığı ile ilgili SPK'ya bildirim yükümlülüğü getirilmiştir. Yukarıda sayılan alanlar arasında 2008 konut finansmanı krizinin etkisi ile aracı kurumların mali durumlarının bozulması ile ilgili tedbirler dikkati çekmektedir. Lehman Brothers'ın mali durumunun bozulması ve akabinde iflas etmesi SPK'yı bu konuda uygulanacak tedbirleri düzenlemeye itmiştir. Bu amaçla SPK mali durumunun bozulduğunu tespit ettiği aracı kurumdan mali durumunun düzeltilmesini isteyebilir, geçici faaliyet durdurma kararı alabilir, yetki iptaline gidebilir, yatırımcıların tazmin edilmesi kararı alabilir, aracı kurum yetkililerinin sermaye piyasası lisanslarını iptal edebilir, imza yetkilerini sınırlayıp kaldırabilir, yönetim kurulu üyelerini görevden alıp yerine yenilerini atayabilir, tedrici tasfiye kararı alabilir ve iflasını isteyebilir (Madde 97).

- Sermaye Piyasası Suçları: Eski Kanun'da düzenlenen sermaye piyasası suçları daha geniş kapsamlı olarak düzenlenmiş ve yasal defterlerde, muhasebe kayıtlarında ve finansal tablo ve raporlarda usulsüzlük başlığı altında bir suç tanımlanmıştır. Daha önce sadece defter tutmama olarak belirtilen mali suçun kapsamı genişletilerek finansal hileler de sermaye piyasası suçları kapsamına alınmıştır.

Bu sistematik değişiklik SPK'nın o tarihe kadar yapılan bütün düzenlemeleri yeniden ele almasına sebep olmuş ve mevcut pek çok alt düzenlemenin yürürlükten kaldırılarak yerine yeni düzenlemelerin yürürlüğe konmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde yenilenen düzenlemelerin listesi EK 1'de verilmiştir. Bu liste toplam 81 alt düzenlemeden meydana gelmektedir.

Zaman içerisinde yapılan çok fazla düzeltme ile birlikte güncel gelişmelere cevap vermeyen alt düzenlemeler holistik bakış açısıyla ele alınmıştır. Daha sistematik ve yapılandırılmış bir şekilde tekrar düzenlenen alt düzenlemeler sayesinde yıllara göre çok yüksek olan değişiklik sayılarında belirgin bir azalma söz konusudur. Bu durum detaylı olarak aşağıda yer alan Tablo 7'de sunulmaktadır. Genel olarak yeni düzenlemelerde kavramların daha detaylı olarak tanımlandığı dikkati çekmektedir. Bunun yanında gelişmiş ülkelerde izlenen risk yönetimi ve iç kontrol unsurları düzenlemelere dahil edilmiş, kurumsal yönetim anlayışı her aşamada entegre edilmiştir.

Tablo 7. Yıllara göre Ana Düzenleme ve Değişiklikler

Yıl	Ana Düzenleme Sayısı	Değişiklik Sayısı
2008	1	14
2009	13	65
2010	4	45
2011	4	43
2012	7	33
2013	35	14
2014	28	6
2015	5	19
2016	1	10
2017	2	19
2018	5	18

Yapılandırılmış Finansal Araçlar ile İlgili Düzenlemeler

2008 mortgage krizinin temel oluşum noktası olarak öne çıkan unsur yapılandırılmış finansal araçlar ve bunlardan dolayı kurumların maruz kaldıkları risklerdir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre tespit edilen en önemli sonuç kriz öncesine kadar yapılandırılmış finansal araçlar ile ilgili tek düzenlemenin “Varlık Finansmanı Fonlarına ve Varlığa Dayalı Menkul Kıymetlere İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ” olduğudur. Söz konusu tebliğ 27 Ağustos 2008 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten önce bu konuda yapılmış bir düzenleme mevcut değildi. Hatta bu düzenlemenin yapılabilmesi için öncelikle 2007 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nda değişikliğe gidilerek “İpotek teminatl menkul kıymetler” ile ilgili düzenleme yapılmıştır. “2007 yılındaki kanun değişikliği ile varlığa dayalı menkul kıymetler açısından getirilen en önemli değişiklik, söz konusu menkul kıymetlerin bilanço dışı bir enstrüman olarak tasarlanması ve sadece varlık finansmanı fonu tarafından ihraç edilebilmesine imkân tanınmasıdır” (SPK).

Söz konusu Tebliğ’in ana hatları mortgage teminatl finansal araçların fon dahilinde oluşturulması, fon kurucularının nitelikleri, fonla ilgili operasyonel düzenlemeler, fonun iç kontrol sistemi ve fon denetçisinin özellikleri, fonun kuruluşu ve VDMK’nın SPK kaydına alınması ile ilgili maddelerden oluşmaktadır. SPK söz konusu düzenlemeyi mortgage krizinin akabinde yapmasına rağmen, krize karşı kurumsal yönetim ilkeleri benimsediğini belirtmektedir. Ancak, tebliğ 2011 yılında değişikliğe uğramış ve teminata alınabilecek varlıklar ve aşırı teminatlandırma konuları ile ilgili değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişiklikler teminat uyum ilkelerine aykırılıkların tespiti halinde uygulanacak tedbirleri içermektedir. Bunun dışında yapılan en önemli düzenleme “Varlık Teminatl Menkul Kıymetlere (VTMK) İlişkin Esaslar Tebliği uyarınca yapılacak VTMK ihraçlarına ilişkin teminat sorumlusu tarafından hazırlanacak olan raporda asgari

olarak açıklanması gereken hususlara dair” SPK tarafından alınan ilke karardır. Bu ilke kararında aşağıdaki hususlar önemli olarak addedilmiştir:

- Teminat havuzuna ilişkin Tebliğ uyarınca gerçekleştirilmesi gereken testlerin hangi güvenlik aralığında yapıldığı,
- Teminat havuzunun Tebliğ’e uygun olarak varlığını koruyup korumadığı,
- Teminat uyum ilkelerine ilişkin testlerin sonuçları ile teminat havuzunun her bir testi geçip geçmediğı,
- Tebliğ’de öngörülen teminat uyum ilkelerinin ihlali veya ihraççının geri ödeyememe durumuna düşmesi halinde Tebliğ kapsamında açıklanması gereken diğer hususlar

Bu düzenlemenin ardından yeni Kanun’un yürürlüğe girmesi ile birlikte Gayrimenkul Sertifikaları Tebliğı, Varlığa veya İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler Tebliğı ve Teminatlı Menkul Kıymetler Tebliğı de yürürlüğe girerek konu ile ilgili alt düzenlemeler tamamlanmıştır. Söz konusu düzenlemeler doğrudan 2008 konut finansmanı krizi ile ilişkilendirilen gayrimenkule dayanan yapılandırılmış araçları konu aldıklarından oldukça kritiktir. Yeni alt düzenlemeler eskisine göre oldukça detaylıdır. Önceki tebliğde sadece genel olarak varlık teminatlı araçlar olarak geçen enstrüman, yeni düzenlemeler de türlerine göre ayrı olarak düzenlenmiştir.

Gayrimenkul Sertifikaları Tebliğı ile söz konusu araçlara ilişkin genel esaslar belirlenmiştir. Bunun dışında ihraççıya ilişkin nitelikler de ayrıca belirtilmiştir. Projelerin gecikmesi ve gerçekleşmemesi durumları için tedbirler sıralanmıştır. Bununla birlikte ihraçtan elde edilecek fonların kullanım şekli de belirlenmiştir. Ayrıca kamuoyunun bilgilendirilmesi için sertifika itfa edilene kadar 3 aylık periyotlarda yatırımcı raporu yayınlanır. Bunun dışında sertifika ile ilgili önemli nitelikte işlemler de kamuyu aydınlatma platformunda yayınlanır.

Varlığa veya İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler Tebliğı, “varlığa dayalı menkul kıymetler ve ipoteğe dayalı menkul kıymetlerin nitelikleri ve ihracı ile varlık finansmanı fonları ve konut finansmanı fonlarının kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin esaslara dair düzenlemedir” (SPK). Bu düzenleme VİDMK ihracı için fon kurulmasını zorunlu tutmaktadır. Ayrıca risk tutma yükümlülüğü ile fon iç kontrol sistemi ve iç denetçisi ile ilgili düzenlemeler de bulunmaktadır. İç denetim faaliyetinde risk bazlı bir düzenlemeye gidilmiştir.

Teminatlı Menkul Kıymetler Tebliğı ile “teminatlı menkul kıymetlerin nitelikleri ve ihracı ile teminat sorumlusuna, teminat varlıklar ve teminat uyumuna ilişkin usul ve esaslara dair düzenlenmedir” (SPK). Teminatlı menkul kıymetlerle ilgili bu tebliğde limitler belirlenmiştir. Buna göre ipotek finansmanı kuruluşu tarafından ihraç edilmiş olanlar hariç tedavüldeki teminatlı menkul kıymetin nominal değeri aktif toplamının %10’unu aşamaz. İpotek finansmanı kuruluşu tarafından ihraç edilen teminatlı menkul kıymetlerde ise tedavüldeki teminatlı menkul kıymetin nominal değeri özkaynak değerinin beş katını aşamaz. Bunun dışında tebliğde teminat uyum ilkeleri belirlenmiştir. Teminatlı menkul kıymetler için bu ilkelere uyum zorunlu tutulmuştur ve ayda bir kontrolü gerekmektedir. Teminat uyum ilkeleri nominal değer uyumu, nakit akımı uyumu, net bugünkü değer uyumundan meydana gelmektedir Net bugünkü değer uyumu stres testi yapılarak ölçülmelidir. Teminat uyum raporu, varlıklardan yapılan tahsilatlar ve yapılan ödemeler, yükümlülüğün yerine getirilememesi durumu kamuyu aydınlatma platformunda ilan edilmektedir.

Yukarıda açıklanan düzenlemelerin ortak noktası kamuyu aydınlatmaya önem verilmesi ve yatırımcı kararlarını etkileyebilecek önemdeki olaylarla ilgili mutlaka kamuyu aydınlatma platformunda bilgilendirme yapılmasıdır. Bu sayede kurumsal yönetim anlayışı ihraççılar nezdinde

zorunlu tutularak yatırımcıların korunması hedeflenmektedir. Bunun yanında risk yönetimi ve iç kontrol unsurlarına da önem verildiği görülmektedir. Risk yönetimi açısından stres testi gibi ileri tekniklerin uygulanması zorunlu kılınmıştır.

Diğer Sermaye Piyasası Araçları

2008 konut finansmanı krizi sonucunda risk yönetimi ile ilgili sıkıntılar gündeme gelmiş ve bunun sadece krizin konusunu oluşturan yapılandırılmış finansal araçlarla sınırlandırılmayan bir etkisi olmuştur. SPK tarafından özellikle yüksek riskli olarak tanımlanan türev araçlar ve kaldıraçlı işlemlerle ilgili pek çok düzenlemeye gidilmiştir.

Kaydileştirme: SPK tarafından özellikle kaydileştirmeye önem verilmiş ve tüm sermaye piyasası araçlarının Kurul kaydına alınması ile ilgili çeşitli düzenlemeler yayınlanmıştır. SPK tarafından ortaklık varantları, yatırım kuruluşu varantları ve yabancı sermaye piyasası araçlarının kaydileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

İhraç Şartları: İhraççıların Muafiyet Şartlarına ve Kurul Kaydından Çıkarılmalarına İlişkin Esaslar Tebliği ile ihraççıların ihraç edecekleri sermaye piyasası araçlarına ilişkin derecelendirme notu bulunması zorunlu kılınmıştır. “Borçlanma Araçları Tebliği” ile borçlanma araçları ihraçında SPK kaydına alınma, kredi derecelendirilmesi zorunlu kılınmış, ihraç limitleri ile ilgili sınırlamalar getirilmiş ve borçlanma aracı bazında özellikli maddeler düzenlenmiştir.

Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği ile gayrimenkul sertifikalarına ilişkin sertifika genel esasları, arsa sahibi ve ihraççıya ilişkin esaslar, değerlendirme, fizibilite ve inşaat ilerleme raporları ile projenin gecikmesi veya gerçekleşmemesi durumları, ihraçtan elde edilen fonların kullanımı, kamuyu ve yatırımcıları bilgilendirmeye yönelik periyodik olarak yatırımcı raporunun düzenlenmesi ve diğer çeşitli durumlarda kamuyu aydınlatma platformunda duyurulması gibi düzenlemeler yapılmıştır. Bu hususların ihraç sırasında açıklanması yatırımcıların daha iyi bilgilendirilmesini hedeflemekte ve kurumsal yönetim ilkelerine uyumu kuvvetlendirmektedir.

Yüksek Riskli Enstrümanlar: Yabancı sermaye araçları ile ilgili üç kez tebliğ yapılmıştır. İlk tebliğ 20 Mart 1996’da ikinci tebliğ 23 Ekim 2010’da son tebliğ ise 23 Ekim 2013’de yürürlüğe girmiştir. Yabancı Sermaye Piyasası Araçlarının ve Depo Sertifikalarının Kurul Kaydına ve Satışına İlişkin Esaslar Tebliği ile kavramlar tanımlanmış, halka arz şartları belirlenmiş, kamuyu aydınlatma koşulları ve bağımsız denetim gereklilikleri belirtilmiştir. Yabancı fon satışında herhangi bir pazarlama faaliyeti yapılması yasaklanmıştır.

Kaldıraçlı Alım Satım İşlemleri ve Bu İşlemleri Gerçekleştirebilecek Kurumlara İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ 27 Ağustos 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğde kaldıraç oranı 100:1 olarak belirlenmişken, 10 Şubat 2017 tarihinde kaldıraç oranı 10:1’e indirilmiştir. Ayrıca başlangıç teminatı 50.000 TL olarak belirlenmiştir. 22/802 sayılı ilke kararı ile 2016’da Aracı kurumların kaldıraçlı alım satım işlemleri ve fark kontratlarına yönelik olarak düzenledikleri promosyon kampanyalarına sınırlamalar gelmiştir. Teminat takibi toplu olarak değil müşteri bazında yapılmalıdır (Yatırım Hizmetleri ve Faaliyetleri ile Yan Hizmetlere İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ Madde 27/A). Bu kararların alınmasında SPK’ya giden yatırımcı şikâyet ve mağduriyetleri ile kaldıraçlı araçların riskli doğalarının daralan ekonomik ortamda yatırımcıların aşırı zarara uğraması etkili olmuştur.

Yatırım Hizmetleri ve Faaliyetleri ile Yan Hizmetlere İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ’e göre tezgahüstü türev araç işlemlerinde kullanılmak üzere bir teminatlandırma politikası oluşturmalıdır. Risk yönetimi birimi politikanın uygulanmasından sorumludur ve bu konuda geliştirilecek kontrollerle haftalık raporlama yapılması gerekmektedir (madde 25/B). SPK bu madde

türev araçlara ilişkin teminat durumlarının yakından takibini şart koşmuştur. Bu politika uyarınca türev araç işlemlerinde pozisyon limitleri her müşteri bazında belirlenir (madde 25/C). Tezga-hüstü türev ürünler için VİOP'ta olduğu gibi başlangıç ve sürdürme teminatı esası getirilmiştir (madde 25/Ç).

Gayrimenkul Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği de 2012'de yeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra ilk defa 3 Ocak 2014'de düzenlenmiştir. Bu tebliğde dikkati çeken konular arasında fon iç tüzüğü, ihraç belgesi ve yatırımcı bilgi formundan oluşan fon bilgilendirme dokümanları ile bu dokümanlarda yapılabilecek değişiklikler, yatırımlara ilişkin fona dahil edilebilecek varlıklar ile yapılabilecek işlemler, fon portföyüne ilişkin sınırlamalar, kredi kullanma sınırı bulunmaktadır.

Yatırım Kuruluşları: 2008 yılında konut krizinin ortaya çıkmasının ardından SPK tarafından aracı kurumlara kredili işlem ve açığa satış işlemlerinde teminat olarak listelerine uymaları konusunda uyarıda bulunulmuştur. Söz konusu uyarı kredili işlemlerin ve açığa satış işlemlerinin yüksek risk içermesi ve değeri hızla düşen sığ hisse senetlerinin kredili işlem ve açığa satış için teminat olarak gösterilmemesi gerekmektedir. Bu hisse senetlerinin listesini SPK periyodik olarak yayınlamaktadır. Bu listeye uymayarak kredi kullandıracak veya açığa satışa izin verecek aracı kurumların mali durumları bozulabilir. 2008'de çıkan konut finansmanı krizi aracı kurumların mali durumlarını sarsması ve iflaslara neden olması sebebiyle SPK böyle bir önlem almaya gitmiştir. 31 Aralık 2012'de yine açığa satış ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre açığa satışa konu olan hisse senetleri en son gerçekleşen işlem fiyatından daha yüksek bir fiyat üzerinden satılabilir.

Yeni Kanun'un yürürlüğe girmesi ile birlikte yatırım kuruluşlarını etkileyen çok fazla değişiklik meydana gelmiştir. Söz konusu değişikliklerin özünü yatırım kuruluşlarının yeniden yapılandırılması oluşturulmaktadır. Yatırım Kuruluşlarının Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Tebliğ ile aracı kurumlarda risk yönetimi birimi kurulması zorunlu hale getirilmiştir (madde 10). Çıkar çatışması politikası yayınlanmalıdır (madde 11-12). Yatırım kuruluşu personelinin görevleri ve unvanları belirlenmiştir (madde 18). Kamuyu aydınlatma açısından internet sitelerinde yatırımcıları bilgilendirici hususların açıklanması (Yapılan işlemlerin asgari unsur ve riskleri, alınan kişisel verilerin saklama ve kullanım koşulları gibi) ve müşterilere sermaye piyasası araçlarının ve faaliyetlerinin bildirilmesi zorunlu kılınmıştır (madde 25 ve 28). Aracı kurumlar müşterilerin bilgi ve risk duyarlılıklarına göre sınıflandırılması ve pozisyon/işlem limiti belirlemekle yükümlüdür (madde 30). Küçük yatırımcılar "genel müşteri" olarak sınıflandırılmakta ve profesyonel nitelikteki müşterilerden farklı olarak değerlendirilmekte, her ürün bu müşterilere satılmamaktadır. Dışarıdan hizmet alımı ile ilgili olarak detaylı düzenlemeler yapılmıştır (madde 49 – 55).

Aracı Kurumların Sermayelerine ve Sermaye Yeterliliğine İlişkin Esaslar Tebliğine göre dar yetkili aracı kurumların 2.000.000 TL, kısmi yetkili aracı kurumların 10.000.000 TL ve geniş yetkili aracı kurumların 25.000.000 TL asgari özsermayeye sahip olması gerekir. SPK aracı kurumların sermaye yeterliliği için ise 1 aylık periyotta raporlama istemektedir.

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim: 2008'deki konut finansmanı krizinin patlak vermesinin üzerinden 1 ay geçmeden SPK tarafından yatırım kuruluşları, yatırım fonları hariç kolektif yatırım kuruluşları, ipotek finansmanı kuruluşları ve sermaye piyasası araçları işlem gören ortaklıkların 6 ayda bir bağımsız denetimden geçmeleri zorunlu kılınmıştır. SPK 2009 yılında ise sermaye piyasasında bağımsız denetimi şekillendirici olarak denetim süreci ile ilgili düzenlemelere gitmiştir. Bu düzenleme denetim programı oluşturulması, denetçilerin mesleki deneyimi ve nitelikleri gibi konuları içermekte ve denetim kalitesini yükseltmeye yöneliktir.

2009 başında SPK “Dünya genelinde yaşanan finansal kriz ile birlikte, belirli denetim alanları önem kazanmış ve bu alanlarla ilgili birtakım hatırlatmaların, bağımsız denetim kuruluşlarının dikkatine sunulması ihtiyacı doğmuştur” şeklinde bir uyarıyla tekrar denetim kalitesine dikkat çekmiştir. Bu amaçla dikkat edilmesi gereken hususlar arasında „denetimin planlanması, işletmenin faaliyet koşullarının ve çevresiyle olan ilişkilerinin anlaşılması ve bu konulara ilişkin önemli yanlışlık riskinin değerlendirilmesi, denetim tekniklerinin tasarlanması, denetim komiteleri ile kurulacak iletişim, muhasebe tahminlerinin denetimi, gerçeğe uygun değer ölçümlerinin denetimi, işletmenin sürekliliği varsayımının devamına ilişkin denetçi değerlendirmeleri, dipnot açıklamalarının yeterliliğinin denetimi ve finansal raporlarda dikkat edilmesi gereken kalemler” belirtilmiştir (SPK Haftalık Bülten 2009/2). Yine 2009 yılında denetçi rotasyonu ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Rotasyon süresi 7 hesap dönemi olarak belirlenmiş ve sadece başdenetçiyi kapsamamakta, söz konusu denetimde görev alan tüm denetçileri kapsamaktadır.

2018 yılında ise artan siber risklerin önemi nedeniyle SPK Bilgi Sistemleri Bağımsız Denetim Tebliği’ni çıkarmıştır.

5. Sonuç

2008 konut finansmanı krizinin sermaye piyasalarını derinden etkileyen ve yapısal değişikliklere sebep olan sonuçları olmuştur. Söz konusu etkilerin tespiti için bu çalışmada kriz başlangıcı olan Lehman Brothers’ın iflasını ilan ettiği 9 Ağustos 2008 tarihinden 31 Aralık 2018’e kadar olan dönemde para politikalarını ve sermaye piyasasını ilgilendiren düzenlemeler incelenmiştir.

Para politikaları açısından ise, TCMB’nin kısa zamanda önlemler alması, piyasaları rahatlatıcı etki yaratmıştır. Faiz koridoru, rezerv opsiyon mekanizması gibi yeni para politikası araçlarını devreye sokarak, piyasadaki olası likidite sıkıntısını gidermeye çalışmış. Aynı zamanda döviz alım-satım kararlarıyla da dövizde ortaya çıkabilecek likidite sıkıntısını gidermeye çalışmış.

Sermaye piyasasını ilgilendiren düzenlemeler konularına göre sınıflandırılmış ve inceleme toplamda 639 düzenlemeyi içermektedir. İnceleme yapılan konu başlıkları sırasıyla SPK’nın çalışma düzeni, 6362 sayılı yeni Sermaye Piyasası Kanunu, yapılandırılmış finansal araçlar, diğer sermaye piyasası araçları, yatırım kuruluşları ve sermaye piyasasında bağımsız denetimdir.

Yapılan incelemeler sonucunda SPK’nın özellikle 2012’de yeni Sermaye Piyasası Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte sermaye piyasasında bir yeniden yapılandırmaya gittiği görülmektedir. 2008 ve 2009 yılında aracı kurumların sermaye yeterliliğini güvence altına almaya yönelik bazı acil önlemler alınsa da SPK’da 2013’de yönetimin de değişmesinin akabinde ciddi anlamda sermaye piyasası tüm aktörleriyle kabuk değiştirmiştir. Bu değişime sebep olan toplam 81 alt düzenleme yayınlanmıştır.

Yayınlanan düzenlemelerin ortak noktası kurumsal yönetim ilkelerinin sermaye piyasasına entegrasyonu olduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır. SPK yatırımcının korunmasını sağlamak amacıyla kamuyu aydınlatma prensibine özel önem vermekte, her türlü sermaye piyasası aracı ve faaliyetinde yatırımcıları etkileyebilecek her türlü bilginin açıklanmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun dışında yatırım kuruluşlarının ve sermaye piyasası araçlarını etkileyebilecek ihraççıların bağımsız denetiminin de önemli olarak addedildiği ve 2008 krizinin bir sonucu olarak bağımsız denetim kalitesinin artırılması çabaları yoğunlaşmıştır. Bu sürecin Türkiye’de sermaye piyasasının kurumsallaşması açısından önemli katkıları olmuştur.

Bu çalışmanın bir kısıtı olarak eski adıyla İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve diğer borsaların – yeni adıyla Borsa İstanbul – tarafından yayınlanan genelgeler ve diğer düzenlemeler incelenmemiştir. Gelecekteki çalışmalarda sermaye piyasası açısından bu bağlamda incelenmesi faydalı bilgiler sağlayacaktır.

Kaynakça

- Barth, J. R., Li, T., Phumiwasana T. ve Yago G. (2008). A Short History of the Subprime Mortgage Market Meltdown. *Milken Institute*.
- Baskam, A. (2014). Determining the "Sweet Spot" for the Federal Government in Residential Mortgage Finance, *Journal of Affordable Housing & Community Development Law*, Cilt no: 23;1 ss. 85-116.
- BDDK. (2008), ABD Mortgage Krizi, Sayı 3, Ankara.
- Chomsisengphet S. ve Pennington-Cross A. (2006). The Evolution of the Subprime Mortgage Market, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, Ocak/Şubat 2006, 88(1), ss. 31-56.
- Fiorillo, S. (2018), What Was the Subprime Mortgage Crisis and How Did it Happen? <https://www.thestreet.com/personal-finance/mortgages/subprime-mortgage-crisis-14704400> (Erişim Tarihi: 04.04.2019).
- Forbes. (2010). The Great Recession's 25 Biggest Bankruptcies. <https://www.forbes.com/pictures/eddk45ihkf/rg-financial/#cd31403d1550> (Erişim Tarihi: 26.08.2019).
- Mishkin, F. S. ve White, E. N. (2014). Unprecedented Actions: The Federal Reserve's Response to the Global Financial Crisis in Historical Perspective, *National Bureau of Economic Research Working Paper 20737*, Cambridge.
- Öztürk, F. (2008), Dünya Bülteni: Mortgage Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Sonuçları, <https://www.dunyabulteni.net/ar-siv/mortgage-krizi-nedenleri-etkileri-ve-sonuclari-h35395.html>, (Erişim Tarihi: 31.07.2019).
- Papademos, L. (2009). The role of the ECB in financial crisis management. https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp090527_1.en.html (Erişim Tarihi: 05.08.2019).
- SPK, Kurulun Temel Fonksiyonları, <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/0/0/2>
- SPK, Mevzuat Değişiklikleri, <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/673> (Erişim Tarihi: 20.08.19)
- SPK, Güncel Mevzuat, <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/5/7> (Erişim Tarihi: 20.08.19)
- SPK, Önceki Mevzuat, <http://mevzuat.spk.gov.tr/Onceki/> (Erişim Tarihi: 20.08.19)
- SPK, Varlık Finansmanı Fonlarına ve Varlığa Dayalı Menkul Kıymetlere İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ Duyurusu, <http://www.spk.gov.tr/Duyuru/Goster/2008827/1> (Erişim Tarihi: 20.08.19)
- Stark, J. (2009), Monetary Policy before, during and after the financial crisis, <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp091109.en.html> (Erişim Tarihi: 05.08.2019).
- TCMB. (2019). Enflasyon Hedefleri. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Te-mel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- TCMB. (2019). Para ve Kur Politikası Metinleri. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Para+ve+Kur/Para+ve+Kur+Politikasi+Metinleri/>, (Erişim Tarihi: 20.07.2019).
- TCMB. (2013). Bülten sayı 29: TCMB'nin Yeni Para Politikası Bileşimi ve 2013 Yılında Para ve Kur Politikası.
- TCMB. (2015). Küresel Para Politikalarının Normalleşme Sürecinde Yol Haritası.
- TCMB. (2019). Merkez Bankası Para Politikası Çerçevesi. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Para+Politikasi+Cerceve>, (Erişim Tarihi: 31.07.2019).

EK 1. 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe girdikten sonra yapılan yeni alt düzenlemeler

Tarih	Düzenleme
26.04.2012	Menkul Kıymet Borsalarının Kuruluş ve Organizasyonlarına İlişkin Yönetmelik
26.04.2012	Menkul Kıymetler Borsalarında Üyelige ve Kotasyona İlişkin Yönetmelik
09.11.2012	Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik
17.11.2012	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği
28.11.2012	Anonim Şirketlerin Genel Kurul Toplantılarının Usul ve Esasları İle Bu Toplantılarda Bulunacak Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Temsilcileri Hakkında Yönetmelik
29.12.2012	Bireysel Emeklilik Siteminde Devlet Katkısı Hakkında Yönetmelik
11.03.2012	Payları Serbest İşlem Platformunda İşlem Görecek Halka Açık Anonim Ortaklıklara İlişkin Esaslar Tebliği
13.03.2013	Emeklilik Yatırım Fonlarının Kuruluş ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik
30.05.2013	Merkezi Takas Kuruluşlarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Genel Yönetmelik
06.06.2013	Yatırımcı Tazmin Merkezine İlişkin Yönetmelik
18.07.2013	İstanbul Takas ve Saklama Bankası Anonim Şirketi Merkezi Takas Yönetmeliği
19.07.2013	Borsalar ve Piyasa İşleticilerinin Kuruluş, Faaliyet, Çalışma ve Denetim Esasları Hakkında Yönetmelik
14.08.2013	İstanbul Takas ve Saklama Bankası Anonim Şirketi Merkezi Karşı Taraf Yönetmeliği
09.11.2013	Özel Fon Yönetmeliği
06.12.2013	Özel Fon Malvarlığının Yönetimine ve Nemalandırılmasına İlişkin Yönetmelik
28.05.2013	Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği
07.06.2013	Kira Sertifikaları Tebliği
07.06.2013	Borçlanma Araçları Tebliği
13.06.2013	Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar Tebliği
22.06.2013	Pay Tebliği
22.06.2013	İzahname ve İhraç Belgesi Tebliği
28.06.2013	Sermaye Piyasası Araçlarının Satışı Tebliği
02.07.2013	Portföy Yönetim Şirketleri ve Bu Şirketlerin Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Tebliği
02.07.2013	Portföy Saklama Hizmetine ve Bu Hizmette Bulunacak Kuruluşlara İlişkin Esaslar Tebliği
05.07.2013	Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği
09.07.2013	Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği
11.07.2013	Yatırım Hizmetleri ve Faaliyetleri İle Yan Hizmetlere İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ
29.08.2013	Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği
10.09.2013	Varant ve Yatırım Kuruluşu Sertifikaları Tebliği
09.10.2013	Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği
23.10.2013	Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları ile Yabancı Yatırım Fonu Payları Tebliği
27.11.2013	Borsa Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği
12.12.2013	Yöneticilerin Net Alım Satım Kazançlarını İhraççılara Ödemeleri Hakkında Tebliğ
17.12.2013	Yatırım Kuruluşlarının Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Tebliğ
17.12.2013	Bireysel Portföylerin ve Kolektif Yatırım Kuruluşlarının Performans Sunumuna, Performansa Dayalı Ücretlendirilmesine ve Kolektif Yatırım Kuruluşlarını Notlandırma ve Sıralama Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ
24.12.2013	Vekaleten Oy Kullanılması ve Çağrı Yoluyla Vekalet Toplanması Tebliği
24.12.2013	Önemli Nitelikteki İşlemlere İlişkin Ortak Esaslar ve Ayrılma Hakkı Tebliği
25.12.2013	Kayıtlı Sermaye Sistemi Tebliği
27.12.2013	Kamuyu Aydınlatma Platformu Tebliği
28.12.2013	Birleşme ve Bölünme Tebliği
30.12.2013	Ortaklıkların Kanun Kapsamından Çıkarılması ve Paylarının Borsada İşlem Görmesi Zorunluluğuna İlişkin Esaslar Tebliği
30.12.2013	Yatırım Fonlarının Finansal Raporlama Esaslarına İlişkin Tebliğ
31.01.2014	Sermaye Piyasası Kurulu İç Denetim Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
29.03.2014	Sermaye Piyasası Kurulu Üyeleri ve Personelinin Uyacakları Mesleki ve Etik İlkeler Hakkında Yönetmelik
01.04.2014	Sermaye Piyasası Kurulu Disiplin Amirleri Yönetmeliği
04.04.2014	Sermaye Piyasası Kurulu Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Yönetmeliği

06.05.2014	Sermaye Piyasası Kurulu Bütçe Uygulaması ve Giderlerin Yapılması ile Satış ve Benzeri İşlemlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik
07.08.2014	Merkezi Kayıt Kuruluşunun Kuruluş, Faaliyet, Çalışma ve Denetim Esasları Hakkında Yönetmelik
19.10.2014	Borsa İstanbul A.Ş. Borsacılık Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Yönetmeliği
19.10.2014	Borsa İstanbul A.Ş. Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar İle İlgili Borsacılık Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Yönetmeliği
02.04.2014	Değerleme Uzmanları Statüsü
02.04.2014	Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği Statüsü
02.01.2014	Girişim Sermayesi Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği
02.01.2014	Ortaklıktan Çıkarma ve Satma Hakları Tebliği
03.01.2014	Gayrimenkul Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği
03.01.2014	Geri Alınan Paylar Tebliği
03.01.2014	Kurumsal Yönetim Tebliği
09.01.2014	Varlığa veya İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler Tebliği
21.01.2014	Teminatlı Menkul Kıymetler Tebliği
21.01.2014	Bilgi Suistimali ve Dolandırıcılığı İncelemelerinde Uygulanacak Tedbirler Tebliği
21.01.2014	Bilgi Suistimali veya Piyasa Dolandırıcılığı Suçları Hakkında Bildirim Yükümlülüğü Tebliği
21.01.2014	Piyasa Bozucu Eylemler Tebliği
23.01.2014	Özel Durumlar Tebliği
23.01.2014	Payları Borsada İşlem Görmeyen Ortaklıklara İlişkin Özel Durumlar Tebliği
23.01.2014	Kar Payı Tebliği
23.01.2014	Pay Alım Teklifi Tebliği
17.07.2014	İpotek Finansmanı Kuruluşlarına İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ
07.08.2014	Kaydileştirilen Sermaye Piyasası Araçlarına İlişkin Kayıtların Tutulmasının Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ
14.08.2014	Sermaye Piyasasında Faaliyette Bulunanlar İçin Lisanslama ve Sicil Tutmaya İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ
12.11.2014	Ortaklıktan Çıkarma ve Satma Hakları Tebliği
27.02.2015	Yatırımcı Tazmin Merkezi Yönetmeliği
27.03.2015	Türkiye Sermaye Piyasaları Disiplin Yönetmeliği
27.05.2015	Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği
01.08.2015	Yatırım Hizmet ve Faaliyetleri ile Yan Hizmetlere İlişkin Belge ve Kayıt Düzeni Hakkında Tebliğ
06.12.2015	Aracı Kurumlar Tarafından Yapılacak Repo ve Ters Repo İşlemlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ
01.02.2017	Sermaye Piyasasında Değerleme Standartları Hakkında Tebliğ
19.09.2018	Veri Depolama Kuruluşunun Faaliyet, Çalışma ve Denetim Esasları Hakkında Yönetmelik
05.01.2018	Bilgi Sistemleri Yönetimi Tebliği
05.01.2018	Bilgi Sistemleri Bağımsız Denetim Tebliği
19.09.2018	Kooperatif ve Kooperatif Birliklerinin Paylarının Çoğunluğuna Sahip Olduğu Anonim Ortaklıklara İlişkin Esaslara Dair Tebliğ
27.10.2018	Veri Depolama Kuruluşuna Yapılacak Raporlamalara İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ

EK 2. 2008 Krizi Sonrası Para Politikalarındaki Değişiklikler

		2008	2009	2010 (kriz nedeniyle yapılan düzenlemeler)
Enflasyon (%)	Hedef	4	7,5	6,5
	Gerçekleşen	10.1	6,5	6,4
Yeni politika uygulaması		-	-	Faiz Koridoru ve Rezerv Opsiyon Mekanizması kullanılmaya başlandı.
Politika faizi-Repo ihale		Kasım 2008'den itibaren politika faiz oranlarında hızlı indirimlere gidilmiş ve Merkez Bankası borçlanma faiz oranı yüzde 16,75'ten yüzde 6,50'ye düşürülmüştür.	19 Haziran 2009 tarihinden itibaren 3 ay vadeli repo ihalelerine de başlamıştır. Aralık 2008-Nisan 2009 döneminde politika faizlerini 650 baz puan indirmiştir.	18.05 itibarıyla 1 hafta vadeli repo ihale faiz oranı politika faiz oranı niteliği kazanmıştır. Likidite açığının gerileyeceği ve uzun vadeli fonlama ihtiyacının azalacağı değerlendirilerek, 15.10.2010 tarihinden itibaren 3 ay vadeli repo ihalelerine son verilmiştir. Politika faiz oranı %7'den aralıkta %6,50'ye indirilmiştir.
Gecelik faiz oranı (%)	Borç alma	15	6,5	1,5
	Borç verme	17,5	9	9
Geç likidite penceresi (%)	Borç alma	12,25	2,5	0
	Borç verme	20,25	12	12
Zorunlu karşılıklar	TL	Zorunlu karşılık oranı:%66. Türk Lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz Ocak ayında %11,81 iken; Aralık ayına kadar kademeli olarak %13'e çıkarılmıştır.	16.10.2009 tarihinden itibaren TL zorunlu karşılık oranını %6'dan %5 düzeyine indirerek bankacılık sistemine likidite sağlamıştır. Türk Lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz: %12'den Eylül ayına kadar kademeli olarak %5,40'a indirilmiştir.	Türk parası zorunlu karşılıklara faiz ödenmesi uygulamasına son verilmiştir. Zorunlu karşılık oranı %6'ya çıkarılmıştır.
	Döviz	2 puan azaltılarak %9'a inmiştir. Böylece bankacılık sistemine 2,5 milyar ABD doları ek döviz likiditesi sağlanmıştır.	Zorunlu karşılık oranı %9 olarak belirlenmiştir.	Yabancı para zorunlu karşılık oranları 2010 yılı içinde kademeli olarak %9'dan %11'e yükseltilmiştir.
Döviz politikası	Döviz alm ihaleleri	Türk bankalarının likiditelerinin daha da güçlendirilmesi amacıyla 16 Ekim 2008 tarihinden itibaren döviz alm ihalelerine ara verilmiş.	MB döviz alm ihalelerine ağustos 2009 itibarıyla yeniden başlamış, 3,5 milyar dolar döviz alımı yapılmış.	2010 yılı içinde döviz alm ihaleleri yoluyla alımı yapılan toplam döviz tutarı 15 Aralık 2010 tarihi itibarıyla 14,1 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.
	Döviz satım ihaleleri	Ekim 2008 tarihinden itibaren Merkez Bankası döviz satım ihaleleri yoluyla piyasaya döviz likiditesi sağlamaya başlamıştır. küresel piyasalardaki olumlu gelişmelerin de etkisiyle, 30 Ekim 2008 tarihinde döviz satım ihaleleri durdurulmuştur.	Döviz alım ve satım ihaleleri 10 Mart 2009 tarihinden itibaren gerçekleştirilen günlük 50 milyon ABD dolarlık döviz satım ihalelerine küresel piyasalardaki olumlu gelişmelerin de etkisiyle döviz piyasasında derinliğe ilişkin kaygıların azaldığı 2 Nisan 2009 tarihine kadar devam edilmiştir.	Döviz satım ihalelerine ara verilmiştir.
	Döviz depo	Ekim 2008'de bankalararası döviz piyasasında döviz likiditesinin aşırı artmasının önlenmesine katkıda bulunmak amacıyla Merkez Bankası nezdindeki döviz depo aracılık faaliyetlerine yeniden başlanmış. Vade 1 haftadan 1 aya çıkarılmış.	Döviz Depo Piyasası'nda bankaların Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 aydan 3 aya uzatılmış	15 Ekim 2010 tarihinden itibaren Merkez Bankası'nın Döviz Depo Piyasası'ndaki aracılık işlemlerine son verilmiştir. Bankalar kendilerine tanınan borçlanma limitleri çerçevesinde Merkez Bankası'ndan döviz depo alabildiler. İşlemlerin vadesi 3 aydan 1 haftaya indirilmiştir.
	Döviz borçlanma faizi	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: %7 Euro: %9	Döviz depo 3 ay vadeli: Dolar: %5,5 Euro: %6,5	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: %5,5 Euro: %6,5

		2011	2012	2013
Enflasyon (%)	Hedef	5,5	5	5
	Gerçekleşen	10,4	6,2	7,4
Yeni politika uygulaması		temel para politikası aracı olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yanı sıra zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi para politikası araçları olarak kullanıldı.	temel araçlar: bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı, zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi	temel araçlar: bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı, zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi
Politika faizi-Repo ihale		Bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı temel para politikası faiz oranı niteliğini korumaktadır. 27 Aralık 2011 tarihinden itibaren bir ay vadeli repo ihaleleri düzenlenmeye başlanmıştır. Politika faiz oranı %6,25'ten ağustos ayında %2,25'e indirilmiştir.	Likidite ihtiyaç durumuna göre 1 hafta vadeli ve 1 ay vadeli repo ihaleleri düzenlenmiştir. Politika faiz oranı: %5,50 olarak belirlenmiştir	Likidite ihtiyaç durumuna göre 1 hafta vadeli ve 1 ay vadeli repo ihaleleri düzenlenmiştir. Politika faiz oranı %5'ten mayıs ayında %4,50'ye indirilmiştir.
Gecelik faiz oranı (%)	Borç alma	5	5	3,5
	Borç verme	12,5	9	7,75
Geç likidite penceresi (%)	Borç alma	0	0	0
	Borç verme	15,5	12	10,25
Zorunlu karşılıklar	TL	Zorunlu karşılık oranları vadelere göre farklılaştırıldı.	Zorunlu karşılık oranının mevduatın vadesine göre farklılaştırılması ve uzun vadeli yükümlülükler lehine düşük zorunlu karşılık uygulamasına 2012 yılında da devam edilmiştir	Kaldıraç oranına dayalı zorunlu karşılık uygulaması başladı
	Döviz	Zorunlu karşılık oranları niteliğine ve vadelere göre farklılaştırıldı	Zorunlu karşılık oranları niteliğine ve vadelere göre farklılaştırıldı	Zorunlu karşılık oranları niteliğine ve vadelere göre farklılaştırılması devam etmektedir.
Döviz politikası	Döviz alım ihaleleri	Avrupa Birliği liderler zirvesinde Avrupa ülkelerinin kamu borçlarına ilişkin sorunlara çözüm getirmek amacıyla döviz alım ihalelerine ara verilmesinin uygun olacağı değerlendirilerek, 25 Temmuz 2011 tarihinde döviz alım ihaleleri durdurulmuştur.	Döviz alım ihalesi düzenlenmemiştir.	2013 yılında istisnai haller dışında döviz alım ihalesi yapılmamıştır
	Döviz satım ihaleleri	5 Ağustos 2011 tarihinden itibaren Merkez Bankası gerek gördüğü günlerde döviz satım ihaleleri yoluyla piyasaya döviz likiditesi sağlamaya başlamıştır	6 Ocak 2012 tarihinde başlanan döviz satım ihaleleri en son 9 Ocak 2012 tarihinde kullanıldıktan sonra ihtiyaç görülmediğinden daha sonra kullanılmadı	-
	Döviz depo	10.11.2011 itibarıyla Merkez Bankası döviz depo piyasasındaki aracılık faaliyetlerine 10 Kasım 2011 tarihinden itibaren yeniden başlamıştır	Türkiye'de bankacılık sisteminin ihtiyaç duyabileceği döviz likiditesinin sağlanabilmesine destek olmak üzere 2 Ocak 2012 tarihinden itibaren bankaların Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 haftadan 1 aya yükseltilmiştir.	Döviz depo 1 hafta vadeli
	Döviz borçlanma faizi	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: % 4,5 Euro: % 5,5	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: % 10 Euro: % 10; Döviz depo 1 ay vadeli: Dolar: % 4,5 Euro: % 5,5	-

		2014	2015 normalleşme sürecinde yol haritası	2016
Enflasyon (%)	Hedef	5	5	5
	Gerçekleşen	8,2	8,8	8,5
Yeni politika uygulaması		temel araçlar: bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı, zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi	temel araçlar: bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı, zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi	temel araçlar: bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı, zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi
Politika faizi-Repo ihale		vadesi 91 günü aşmayacak şekilde geleneksel yöntemle repo ihaleleri açılabilir. Politika faiz oranı: %5,50 olarak belirlenmiştir.	Ocak ayında %7,75 Şubat ayında %7,50 olarak belirlenmiştir	1 haftalık repo ihalesi temel fonlama aracıdır. Politika faiz oranı: %8 olarak belirlenmiştir
Gecelik faiz oranı (%)	Borç alma	7,5	7,25	7,25
	Borç verme	11,25	10,75	8,5
Geç likidite penceresi (%)	Borç alma	0	0	0
	Borç verme	12,75	12,25	10
Zorunlu karşılıklar	TL	Türk lirası zorunlu karşılıklara 2014 yılı Kasım ayından itibaren faiz ödemeye başlamıştır	Türk lirası cinsinden tesis edilen zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranında toplam 150 baz puan artırımı gidilmiştir.	Ağustos ve Eylül aylarında Türk lirası zorunlu karşılık oranlarında yapılan toplam 100 baz puan indirim yapılmıştır.
	Döviz	-	5 Mayıs 2015 itibarıyla ABD Doları zorunlu karşılıklara ve rezerv opsiyonlara faiz ödemeye başlanmıştır. Dolar zorunlu karşılıklara ödenen faiz Aralık sonu %0,24 olarak belirlenmiştir.	rezerv opsiyonu katsayıları bankalara döviz likiditesi sağlayacak şekilde yeniden uyarlanmıştır. ABD doları cinsinden tutulan zorunlu karşılıklara, rezerv opsiyonlarına ve serbest hesaplara ödenen faiz oranları piyasa koşullarına göre günlük olarak ilan edilmektedir. Dolar zorunlu karşılıklara ödenen faiz %0,49 olarak belirlenmiştir.
Döviz politikası	Döviz alım ihaleleri	-	-	2016 yılında Türk lirası karşılığı doğrudan döviz alım/satımı yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır
	Döviz satım ihaleleri	-	Döviz kuru oynaklığını azaltmak amacıyla döviz satım ihalelerinin esnekliği artırılmıştır.	2016 yılında Türk lirası karşılığı doğrudan döviz alım/satımı yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır
	Döviz depo	Döviz depo 1 hafta vadeli	Döviz depo limitleri artırılmıştır. Döviz likiditesi bankalarımızın gelecek bir yıldaki yurt dışı ödemelerini fazlasıyla karşılayacak seviyede belirlenecektir.	Döviz depo limitleri artırılabilecektir
	Döviz borçlanma faizi	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: %7,5 Euro: %6,5	Döviz depo 1 hafta vadeli: 10.03 itibarıyla: Dolar: %7; Euro: %9; 24.04 itibarıyla: Dolar:%4; Euro:%2 09.06 itibarıyla: Dolar:%3,5; Euro:%1,5 27.07 itibarıyla: Dolar: %3; Euro:%1,25	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: %2,75 Euro: %1,25

		2017	2018 (para politikası - krizden 10 yıl sonraki görünüm)	2019 para politikası (günümüz)
Enflasyon (%)	Hedef	5	5	5
	Gerçekleşen	11,92	20,3	-
Yeni politika uygulaması		temel araçlar: bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı, zorunlu karşılıklar, rezerv opsiyonu mekanizması (ROM), faiz koridoru ve likidite yönetimi	1.11.2018 tarihinde bankaların Türk lirası ve döviz likidite yönetimindeki etkinliğin artırılması amacıyla Döviz Karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası işlemlerine başlanmıştır. Döviz Karşılığı Altın Piyasası işlemlerine başlanmış, ayrıca bankalara altın işlemlerinde lokasyon swap imkanı sunulmuştur.	Swap işlemleri devam etmektedir.
Politika faizi-Repo ihale		koşulların gerektirmesi durumunda, vadesi 91 günü aşmayacak şekilde geleneksel yöntemle repo ihaleleri açılacaktır.	Repo faizi 1 Haziran'da % 16,50 iken 14 Eylül'de %24 olarak belirlenmiştir. Likidite yönetimi çerçevesinde gerek duyulmayan günlerde 1 hafta vadeli repo ihalesi açılmayacaktır.	1 haftalık repo faizi %19,75 olarak belirlenmiştir.
Gececik faiz oranı (%)	Borç alma	7,25	22,5	18,25
	Borç verme	9,25	25,5	21,25
Geç likidite penceresi (%)	Borç alma	0	0	0
	Borç verme	12,75	27	22,75
Zorunlu karşılıklar	TL	-	Türk Lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz: %7 iken Eylül ayında %13'e çıkarılmıştır.	-
	Döviz	2017 yılında yabancı para zorunlu karşılık oranları tüm vade dilimleri için 50 baz puan indirilmiş olup, bu yolla piyasaya yaklaşık 1,5 milyar ABD doları döviz likiditesi sağlanmıştır. Dolar zorunlu karşılıklara ödenen faiz Mart ayına kadar %0,75; Haziran ayına kadar %1, Haziran sonrası %1,25 olarak belirlenmiştir.	Dolar zorunlu karşılıklara ödenen faiz %1,50; Ekim sonrası içinse %2 olarak belirlenmiştir.	ABD doları cinsinden zorunlu karşılıklara faiz/nema ödemesi TCMB tarafından günlük olarak belirlenen faiz oranı ve ilgili tarihte ilan edilen göstergeler niteliğindeki döviz alış kuru kullanılarak Türk lirası cinsinden ve günlük bazda hesaplanmaktadır.
Döviz politikası	Döviz alım ihaleleri	2017 yılında Türk lirası karşılığı doğrudan döviz alım/satımı yapılmasında ihtiyaç duyulmamıştır	Döviz alım ihalelerine ihtiyaç duyulmamıştır.	Döviz alım ihalelerine ihtiyaç duyulmamıştır.
	Döviz satım ihaleleri	2017 yılında Türk lirası karşılığı doğrudan döviz alım/satımı yapılmasında ihtiyaç duyulmamıştır	2017 yılında döviz alım-satım ihalelerine ihtiyaç duyulmamışken, 1.2.2018 itibarıyla Türk Lirası Uzlaşmalı Vadeli Döviz Satım İhalelerine başlanmıştır. 31 Ağustos 2018 tarihinden itibaren BİST nezdinde faaliyet gösteren Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nda (VİOP) TL uzlaşmalı vadeli döviz işlemleri de gerçekleştirilmeye başlanmıştır.	BİST nezdinde faaliyet gösteren Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nda (VİOP) TL uzlaşmalı vadeli döviz işlemleri de gerçekleştirilmeye devam etmektedir.
	Döviz depo	Döviz depo ihaleleri devam etmiştir.	Bankalar kendilerine tanınan limitler çerçevesinde TCMB'ye 1 hafta, 2 hafta ve 1 ay vadeli teminat döviz depo getirebilecektir	Bankalar kendilerine tanınan limitler çerçevesinde TCMB'ye bir hafta, iki hafta ve bir ay vadeli teminat döviz deposu getirebilecektir. Türk Lirası Depoları Karşılığı Döviz Depoları İhaleleri ile Döviz Karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası işlemlerine 2019 yılında da devam edilecektir. İhtiyaç olması durumunda BİST Swap Piyasasında TCMB taraflı işlem yapılabilecektir.
	Döviz borçlanma faizi	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: %2,75 Euro: %1,25	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar: %2,75 Euro: %1,25; 27.09 itibarıyla: Dolar:%4,25 Euro:%2 Döviz depo 1 ay vadeli: Dolar:%5 Euro: %2,5	Döviz depo 1 hafta vadeli: Dolar:%4,25 Euro:%2 Döviz depo 1 ay vadeli: Dolar:%5 Euro: %2,5

Submission: 07.12.2019
Acceptance: 16.03.2020

IŞİD'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik

Sarkan Salman Abubaker¹

IŞİD'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik

Öz

IŞİD'in eylemlerini İslam'a dayandırarak meşrulaştırmaya çalıştığını anlayabilmek için, ideolojisinin temelini oluşturan ve dinin farklı bir yorumu olan Selefilik veya Vehhabilik olarak adlandırılan Sünni kökenli mezhebin inanç sistemini ve yorumunu bilmek gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada Selefilik'in tarihinden başlayarak IŞİD'in düşünce yapısı üzerinde durulmuş ve örgütün hangi izleri takip ettiği ve nerelere atıf yapıldığı incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: IŞİD, İslam Devleti, Cihadi Selefilik, mezhep, terörizm

The ideology of ISIS: Salafi-Jihadism

Abstract

In order to perceive the attempt of ISIS to legitimate its actions based on Islam, it is required to recognize the belief system and interpretation of Sunni origin sect named as Salafism or Wahhabism, which constitutes grounds for their ideology and different interpretation of the religion. Therefore, the ideology of ISIS is emphasized in this study, starting from the history of Salafism, and it is analysed which traces are followed by the organization and which sections are cited.

Keywords: ISIS, Islamic State, Salafi Jihadism, Sect, terrorism

1. Giriş

Toplumun bir kesimi ön yargılarla dolu sabit ve kati ideolojik fikirlere kapılarak veya bir şekilde kendini ispatlama gereksiniminden kaynaklı terör faaliyetleri içerisinde yer alabilecekleri gibi ideoloji ve değerleri uğruna hayatlarını ortaya koyabilmektedir. İnsanların yolunda ölmeye değer gördükleri unsurların temelinde, onların inançları ve manevi duyguları yatmaktadır (Albayrak, 2004, s. 297). Bu açıdan, terörizmin ideolojik boyutuna bakıldığı zaman farklı ideolojiler ile karşılaşmaktadır. Literatürde çoğunlukla bu ideolojiler dörde ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, Marksist-Leninist ideolojinin baskın olduğu örgütlerdir. Bu sınıflandırma içerisinde değerlendirilecek olan örgütlerin temel hedefi, eylemlerini gerçekleştirdikleri ülkedeki bulunan rejimi yok ederek yerine Marksist-Leninist bir sistem ve yönetim biçimi kurmaktır. İkincisi, etnik kökenli bölücü yönü ağırlıklı olan örgütlerdir. Bu grupta incelenen örgütler ise savaş verdikleri ülkede kendince belirlenmiş olan bölgelerde yarı-bağımsız veya genellikle tam bağımsız bir devlet inşa etmeyi amaçlamaktadır. Üçüncüsü ise, aşırı milliyetçi, faşist örgütlerdir. Temelde ırkçı bir yaklaşımı kabullenen bu örgütler, benimsedikleri öğretiyi doğrultusunda ilgili devletin sosyal, kültürel, iktisadi, siyasi ve hukuksal sistemlerinin yeniden düzenlenmesini ana hedef edinir. Çoğunlukla bir lider ve katı merkezîyetçi bir düşünce benimser ve genel yurttaşlık yaklaşımının yerine ırk prensibine dayalı vatandaşlığı öne plana çıkarır. Dördüncüsü ise, dini motifleri baskın olan örgütlerdir (Çağlar, 1997, ss.124-125). Örneğin, büyük kitleleri kolayca etkileyen dini kendine referans alan gruplar bu düşünceler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde, terörizm olgusunun ortaya çıkmasına neden olan ideolojik temellerinden biri olarak din; insanın mayasına konulmuş bir keyfiyet olup ilk insanla birlikte yaşamaya başlamış ve kesintisiz olarak günümüze kadar da yaşamaya devam etmiştir (Kuyaksil, 2014, s. 85). Tarihsel süreç içerisinde pek çok toplumda iktidarı elinde bulunduran güçler, iktidarlarını korumak, iktidarlarının devamını

¹ Lecturer at Faculty of Political Science, Salahaddin University, Erbil, IRAQ, sarkan.abubaker@su.edu.krd, ORCID: 0000-0002-1136-0656.

sağlamak ve/veya güçlerine meşruiyet kazandırmak için, ilk insandan beri kesintisiz olarak yaşanan bu olguyu kullanmaktan ve istismar etmekten çekinmemişlerdir (Erdem, 2016, s. 31). Bu nedenle de tarihin her döneminde dini referans alan şiddet ve terör hareketlerine rastlamak mümkündür.

Din, yaşanan her dönemde insanları farklı açılardan etkilemiştir. Aynı dinin değişik zaman ve bölgede farklı algılanması, farklı yorumlanması da söz konusudur (Acar, 2012, s.123). Bu çerçevede, aynı dini gelenek içerisinde yorumlardan biri şiddete yönlendirirken, bir diğeri şiddetin her türlüünü reddedebilir. Her din, insanlığa barış ve huzur getirme iddiasıyla ortaya çıkar. Fakat bu iddianın farklı yorum ve yöntemler ile uygulamaya çalışılmasından dolayı birbirinden farklı sonuçlar elde edilir ve arzulanan barış-huzur ortamı bir türlü tesis edilemez. Örneğin, kendi yorumları sonucunda ulaştıkları inanışa ters düşen insanlar, dini referans alan terör örgütlerince sapkın ve kötü olarak nitelendirilerek düşman tanımlamasına dâhil edilirler (Erdem, 2016, s. 33).

Öyle ki, bir dini gruba katılan insanlara anlatılan din yorumu, o insanların şiddet içeren hareketlere yönelmesinde son derece etkin bir rol oynamaktadır. Bir diğer ifadeyle, dini bakış açısından beslenen ve dini referanslı terör eylemlerinde adı geçen örgütler, dini unsurları genellikle bağılıklarını mobilize eden bir hareket ideolojisi durumuna getirmektedir. Mesela grup veya örgüt tarafından çeşitli yollarla sistematik olarak düzenlenen “seminer, kurs, sohbet” gibi toplantılarda üyeler sosyal etkileşim alanına yaklaştırılarak yeniden sosyalleştirilir (Kirman, 2006, s. 327). Bu süre zarfında üyelerin kendilerini bu dünyadan daha çok farklı bir dünyada hissedip düşünceleri, dünyadan zamanla yabancılaşmaları ve özellikle duygusal sömürüye maruz kalmaları söz konusudur.

Dini duyguları kullanan terör örgütleri kutsal kitaplarındaki şiddet ile ilgili konuları farklı yorumlayarak kendi gayeleri yönünde uygulayıp hayata geçirdikleri şiddet eylemlerini din ile bağdaştırarak haklılık kazanmaya çalışmaktadırlar. Bu tür örgütler, genellikle uhrevi hayat ile ilgili ümit vermektedir. Dolayısıyla dinin terör örgütlerince istismar edilmesi, diğer seçeneklere nazaran çok daha kolay olmaktadır. Çünkü dini konulardaki vaatler, şehitlik ve cennet gibi daha çok öldükten sonraki hayata dair konulardır ve hayattayken gerçekleştirilmesi beklenmemektedir.

Söz verilen cennete öldürdükten sonra kavuşulacağına göre örgütün emelleri için ölüm (Acar, 2012, ss. 153-154) kutsal bir olay ve ilahi bir görevdir. Bu bağlamda, Kirman’a (2006, s. 327) göre, günümüzde, özellikle dinin ekonomik modelinde sıkça vurgulanan “din pazarlarının” yanı sıra, artık “şehit pazarlarından” da bahsedilmektedir. Aslında şehitliğin Hıristiyanlık ve İslam gibi dini geleneklerde kutsal sayıldığı kabul edilmekle birlikte dini hareketlerin ve terör örgütlerinin bu kavramı manipüle ettikleri söylenebilir. Ayrıca Kirman, “Bu pazar (Şehitlik Pazarı) bir kere kurulunca onu kapatmak pek mümkün değildir. Hemen her kültürde ve her coğrafyada değerleri uğruna ölmek isteyen insanların varlığı söz konusudur” demektedir. Bu nedenle intihar girişimleri gibi eylemleri yücelten ve kutsallaştıran dini hareketler ölüme gönderdikleri mensuplarının yerlerini çok kolay doldurabilmektedir. Şiddeti kutsal bir amaçla uyguladıklarına inandıkları için, bu örgütlerin elemanları eylemlerini bir cinayet olarak adlandırmamakta ve dolayısıyla da pişmanlık duymamaktadırlar (Erdem, 2016, ss. 34-35). Burada, olaylarla ilgisi olmayan insanların öldürülmesi, toplumda bu örgütlere karşı bir nefret ve antipati oluşturmaya başlar. Fakat bu örgütlerin nazarında toplumun tepkisinin bir değeri yoktur, onlar için önemli olan husus Allah’ın takdiridir.

Bu çerçevede kendini dini açıdan farklı gören insanlar, terör örgütünün hedefleri doğrultusunda daha kolay yönlendirilebildikleri için manevi duygularla yapılan terörizm, diğer fikirler

ile beslenen terörizmden daha kuvvetlidir. Bu sebeple iyi eğitim almış, oldukça zengin kesimlerden gelen, dışarıdan bakıldığında bir sıkıntısı olmayan kimselerin de teröre başvurabilmeleri ya da terör örgütlerine katılmalarının nedeni örgüt düşüncesine inanıştır diyebiliriz.

Günümüzde din temelli terör eylemlerine verilebilecek en iyi örnekler; El-Kaide ve 2014'te ortaya çıkan ve El Kaide'den daha köklü eylemlerde bulunan Irak Şam İslam Devleti'dir (İŞİD). Çünkü El-Kaide ve İŞİD, dünya kamuoyuna sundukları açıklamalarda ve yayınladıkları bildirimlerde, meydana getirdikleri eylemleri İslam adına ve İslam düşmanlarını etkisiz kılma amacıyla gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedir.

2. İŞİD Terör Örgütünün Ortaya Çıkışı

Arapça adı "Ad-Davla Al-Islāmiyya fi al-'Irāqwa-sh-Shām" olan ve Türkçe kısaltmasıyla İŞİD (Irak Şam İslam Devleti) olarak bilinen "İslam Devleti" (İD) kurulduğu zamandan bu yana farklı isimlerle anılmıştır. İlk olarak Tevhid ve Cihat Örgütü (TCÖ) adıyla Ebu Musab Zerkavi tarafından İran sınırı yakınlarında kurulan örgüt, 2001 yılında ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle, Zerkavi tarafından Irak'ın kuzeyine taşınmış ve bu bölgede el-Kaide ile işbirliği içerisinde olan Ensar el-İslam örgütü ile temasa geçmiştir (Okumuş, 2014, s. 115).

TCÖ, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile dağılan Irak ordusundan geriye kalan silah, teçhizat ve cephane ile güçlenerek işgale karşı direnişini arttırmış, bir yandan da uluslararası ağlar aracılığıyla direnişe destek vermeleri için diğer yabancı ülkedeki savaşçılara çağrıda bulunmuştur (Bilgesam, 2015, ss. 16-18). Bu çağrıdan kısa bir süre sonra işgalci güçlere karşı direnişe destek vermek için Irak'a çok sayıda yabancı savaşçı gelerek örgüte katılmıştır. Bu savaşçı grubu, bazıları Afganistan, Çeçenistan, Keşmir, Bosna gibi bölgelerdeki çatışmalarda bulunan deneyimli savaşçılardan oluşurken, bir kısmı ise Arap ve İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen gençlerden oluşmaktaydı (Acun, 2014, ss. 1-2). Bu gelişmeler Irak el-Kaidesi'nin temellerini de atmıştır.

TCÖ, Irak'ta ABD'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılarla adını daha da güçlendirdi. Aynı zamanda, yayılmak ve gücünü arttırmak için, ABD ile silahlı mücadelede bulunmak; Iraklı güvenlik kuvvetlerinin birlik olup güçlenmesinin önüne geçmek ve insanları bunlarla işbirliğinden alı koymak; ülkedeki ekonomiyi yeniden yapılandırma sürecine zarar vermek ve ülkede yaşayan Sünni-Şii mezhepleri arasında bir arbede çıkartmak gibi temel stratejiler de geliştirmiştir. Bu stratejiler örgütün güçlenmesine katkı sağlamıştır (Erkmen, 2014). Bunlarla birlikte TCÖ'yü Irak'ta bulunan diğer isyancı gruplardan farklılaştıran en önemli özelliği uyguladığı taktiklerdi. Örgüt, ABD ve müttefiklerine karşı alışılmış silahlarla ve gerilla taktikleriyle savaşmak yerine daha çok bombalı araçlar kullanılarak uygulanan intihar bombası saldırıları gerçekleştirmiştir (Okumuş, 2014, s. 117).

2004 yılının Nisan ayında ABD ve Iraklı direnişçiler arasında yaşanan ve Birinci Felluce Savaşı olarak isimlendirilen bu çarpışmalardan sonra, El Kaide için Zerkavi ve örgütünün direnişteki rolü ve önemi artmıştı. Zerkavi, savaş sonrasında kendisine "Felluce İslami Halifeliği'nin Emiri" olarak bağlılık yemini eden mücadeleçilerle gücünü arttırmıştır (Todenhöfer, 2015, s. 14). El Kaide'nin daha önceleri birleşme tekliflerini defalarca reddeden Zerkavi, 2004 Ekim ayında El Kaide'nin lideri bin Ladin'in yaptığı son birleşme çağrısını kabul etmiştir. Böylelikle El Kaide'ye bağlılığını ilan eden örgüt "Tanzim Kaidat el-Cihat fi Bilad el-Rafidayn," Türkçe karşılığıyla "İki Nehir Topraklarındaki el Kaide" (kısaca Irak el Kaidesi) (Al Qaeda in Iraq, AQI) adını almıştır (Şenol, Erdem ve Erdem, 2016, s. 193).

Irak el-Kaidesi, disiplini ve kullandığı profesyonel saldırı taktikleri ile kısa bir zaman içinde Irak'ta güçlü bir silahlı örgüt haline geldi. El-Anbar şehri başta olmak üzere Sünni kesimin yoğunlaştığı bölgelerden ABD ve Irak güvenlik kuvvetlerini çıkararak kendi adına büyük bir zafer elde etmişti (Bilgesam, 2015, s. 17). Bu dönemde başkent Bağdat'ın Azamiye, Nazımiye, Ebu Garib bölgelerini içine alarak hükmettiği alanları genişletmiş olmuştur.

Ocak 2006'da ideolojisine yakın birkaç radikal İslami grup ile birleşerek önce "Mücahidin Şûra Konseyi," daha sonra Ekim 2016'da "Irak İslam Devleti" (İİD) adlarını almıştır (Oosterveld ve Bloem, 2016, s. 8). 2007'de terör eylemlerinde patlayıcı yüklü araçlar ve canlı bombalar kullanılarak faaliyetlerini arttırırken (Gürler ve Özdemir, 2014a, ss. 123-124), sivillere yönelik sert şiddet içerikli tutumlarından ve radikal İslami doktrinlerden dolayı Iraklı Sünni milliyetçilerin ve seküler grupların bu çatı organizasyona katılımı zayıf kalmıştır (Okumuş, 2014, s. 117).

Yaşanan bu olumsuz gelişmeler neticesinde ABD, 2007 yılında Irak politikasını değiştirerek yeni bir strateji uygulamaya başlamış, bu doğrultuda Irak'a hem daha fazla askeri güç getirmiş hem de sert savaş uygulamalarının yerine halka dönük yumuşak güç uygulamalarına geçiş yapmıştır. Sünni yerlerde aşiretler vasıtasıyla "Sahva" (uyanış) Konseyi gibi bir takım direniş gruplarının kurulmasını desteklemiştir (Demirci, 2017, s. 2).

Bu adımlar sayesinde Irak İslam Devleti ve Ensar el-İslam dışında diğer gruplar silahlarını bırakıp maaşa bağlanmış ve ABD güçleri ile beraber hareket etmeye başlamıştır (Todenhöfer, 2015, ss. 15-16). Bu çatışmalar kısa vadede İİD'nin giderek güç kaybetmesine ve aynı zamanda militan sayısının azalmasına sebep olmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014b, s. 2).

Zerkavi'nin 2006'da ve daha sonra örgütün başına geçen liderlerin de peş peşe öldürülmesi ile, IŞİD'in liderlik mevkinde 2019' kadar Ebu Bekir el Bağdadi¹ geçmiştir (Varlı ve Uğur, 2016, ss. 9-10). El-Bağdadi'nin liderliğiyle birlikte örgütün Irak ve çevresinde etkinliği artmış, Suriye topraklarına da yayılmaya başlamış ve Nisan 2013'te ismini bugün yaygın bilinen haliyle, "Irak ve Şam İslam Devleti" (IŞİD/DAEŞ) olarak değiştirmiştir (Güller, 2014, s. 114).²

IŞİD, Irak'ın en büyük ikinci şehri olan Musul'u işgal ettikten sonra da, 29 Haziran 2014'te Ebu Bekir el-Bağdadi'nin sözcülüğünü yapan Şeyh Mücahit Ebu Muhammed el Adnani'nin onun adına hutbe okutması ve Hilafeti ilan etmesi ile ismini "İslam Devleti" olarak belirlemiştir (Irshaid, 2015).

Böylece örgütün adı Irak Şam İslam Devlet'inden tekrar "İslam Devleti" (İD) ismine dönmüştür. Ama Arap dünyasında hep DAESH ya da DEASH ismiyle anılmıştır (Barrett, 2014, s. 4). Sadece örgütün sempatanları IŞİD için "İslam Devleti" (Arapçada "Devlet-ül İslam") adını kullanıp, kendisinden "devlet" diye söz etmektedir. Yani "IŞİD'i devlet olarak kabul etme ya da etmeme" yaklaşımına bağlı olarak farklı isimlendirmeler söz konusudur. Dolayısıyla IŞİD terör örgütünün ismi, kurulduğu günden itibaren elde ettiği güç ile orantılı olarak Tablo-3'te görüldüğü gibi sürekli değişmiştir.³

¹ Bağdadi 26 Ekim 2019'de ABD tarafından Idlip-Suriye'de gerçekleştirilen bir operasyon neticesinde öldürülmüştür.

² Burada, örgütün isminde "Şam" ifadesinin değişik yorumlarına dayanan ilk farklı kullanımı Arapça'da, Şam'ın Suriye genelini ifade ettiğinden hareketle "Islamic State in Iraq and Syria" (ISIS) şeklindedir (Erdoğan ve Deligöz, 2015, s. 24). Ancak ABD ise Şam'ın Suriye'den daha geniş toprakları ifade ettiği değerlendirmesiyle örgütü "Islamic State in Iraq and Levant" (ISIL) olarak adlandırmaktadır. Birçok cihatçı örgütçe isim olarak kullanılan Şam'ın toprakları Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin/İsrail olarak bölünmüştür. Bu bölge tarihsel açıdan Levant, Biladü's Şam ya da "Büyük Suriye" olarak da anılmıştır. Biladü's Şam Hulefa-i Raşidin, Abbasi ve Emevi dönemlerinde bir vilayettir (Shamieh ve Zoltán, 2015, s. 367).

³ Batı ve Türkiye'de de zaman içerisinde bu örgüte farklı isimler verilmiştir. Yabancı kaynaklarda AQI (*Al-Qaeda of Iraq*), ISIL (*Islamic State of Iraq and Levant*) Irak ve Levant İslam Devleti (İLİD), ISIS (*Islamic State of Iraq and Al-*

Tablo 1. Örgütün İsminin Değiştiği ve Faaliyette Bulunduğu Yıllar (Salman ve Ilgıt, 2019, s. 532).

İSİM	FAALİYET YILLARI
Tevhit ve Cihat Örgütü	1999-2003
"İki Nehir Topraklarındaki el-Kaide" (Irak el-Kaidesi)	2004-2006
Mücahitler Şura Konseyi	2006
Irak İslam Devleti (İİD)	2006-2013
Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD)	2013-2014
İslam Devleti (İD)	2014 sonrası

3. İŞİD'in Düşünsel Temelleri

İŞİD terör örgütü eylemlerine bir haklılık gerekçesi oluşturmak ve onları meşrulaştırmak için İslami kullanarak köktendinci kabul edilen Sünni kökenli bir mezhep olan Selefilik veya Vehabilik olarak adlandırılan inanç ve yorum sistemine dayanmaktadır. Bunun için Selefilik tarihini ele alarak İŞİD'in düşünce ve yönetim yapısını inceleyeceğiz.

Öncelikle selef, kelime anlamı olarak "Bir görevde, bir makamda kendinden önce bulunmuş olan kimse, öncel" anlamına gelmektedir (Ateş, 2007, s. 615). İslami literatürde ise, "En hayırlı nesil; benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları izleyenler, sonra onların ardından gelenlerdir" mealindeki hadiste; "en hayırlı nesiller" oldukları haber verilen, İslam tarihindeki ilk üç kuşağa (Sahabeler, *Tabiin* ve *Tebe-i Tabiin*) *Selef-i Salihin* denir (Erdem, 2016, ss. 57-58). Hazreti Muhammed'in arkadaşları (sahabeler) ve sahabeleri gören nesle (*tabiin*) ve tabiini görenlerin (*Tebe-i Tabiin*) davranışlarını ölçü kabul edenlere "Selefi" denmektedir (Özsoy, 2017). Selefilik ise; İslam'ı, *Selef-i Salihin*'in anlayıp yaşadığı gibi yaşama arzusunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. "Din ve dinin anlaşılması açısından ne varsa bütün bunların Hz. Muhammed ve selefler tarafından ortaya konulduğu, bunların yorumlanmaması gerektiği ve aksi bir durumun dinde 'bid'at"⁴ çıkarmak olacağı" ilkesine dayanmaktadır (Erdem, 2016, s. 58).

Temellerini İslam'ın ilk temsilcilerinin yaşam tarzlarına dayandıran bu mezhep, anlaşılacağı gibi öze dönmeyi kabullenmekte ve bunun haricindeki yorumları reddetmektedir. Dar anlamda,⁵ Kuran ve Peygambere geri dönüş yapmak anlamında kullanılsa da, geniş anlamda "tevil"⁶ ve yorumu reddederek İslami birikimleri kabul etmeyen bu anlayış, insan faktörünü yok saymaktadır. Mantık ve akıl yöntemlerinin İslam'a sonradan dâhil edildiğini iddia eden mezhep düşünürleri, sahabe ve tabiinin bu yöntemleri kullanmadığını öne sürmekte, bu sebeple düşünce ve aklın kabul ettiği her şeyi reddetmektedirler (Türkoğlu, 2017, s. 166). Dolayısıyla kendilerini Selef olarak tanımlayanlar, Selefiligi; "İslam dinini sahabe dönemindeki gibi saf haliyle kabul etmek

Sham), IS (*Islamic State*), DAESH (*Dawlat Al-Islamiyah*'al-Iraq Wa Belaad Al-Sham) isimleri kullanılmaktadır (Blanchard ve Humud, 2017, s. 1). Ancak özellikle Türkiye hükümeti (Ekim 2014'ten itibaren), örgütün bir terör örgütü olduğunu, İslam ve devletle bağdaştırılmayacağını ifade ederek örgütün Arapça isminin "*Ad-Davla Al-Islamiyya fi al-'Irâqwa-sh-Shâm*" kısaltması olan "DAESH" terimini kullanmaktadır. Fakat Türkiye'de İŞİD adı yaygın olarak kullanıldığından bu çalışmada da bu isim kullanılmıştır.

⁴ Bidat, sonradan çıkarılan şey demektir. Bunlar ya âdette olur veya ibadette olur. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde bidat Arapça *bid'at*; "İslam dininde Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler, sonradan türeyen şey" anlamına gelmektedir.

⁵ Selefilik, İslam'ın dört ana kaynağı olan Kuran, Sünnet, İcma (İslam âlimlerinin aynı hükümde birleşmesi) ve Kıyas'tan (hüküm hakkında ayet ya da sünnet bulunmayan konuları sebep sonuç ilişkisiyle bağlama) sadece Kuran ve Sünnet'i esas alır (Güller, 2014, s. 121).

⁶ Tevil kelimesinin aslının "idare etmek, yönetmek" (*es-siyase*) anlamında *el-iyale* kökünden geldiği de söylenmiştir. "Bu durumda, kelamı tevil eden kişi, sanki onu yönetti, idare etti ve ondaki manayı yerine koydu" anlamındadır. İbn Rüşd tevil şöyle tarif ve izah etmiştir: "Tevil'in manası, bir sözü hakiki delaletinden ve manasından çıkararak mecazi delaletle ve manaya götürmektir" (Erten, 2013, ss. 9-10).

(Schmid, 2014, s. 15), bidat ve tahrifatlardan (Demir, 2014, s. 3), eski medeniyetlerin kalıntılarından ve sonrada ortaya çıkan fırkaların görüşlerinden uzak kalmak” diye tarif ederler (Hakye-
mez, 2017). Böylelikle Selefilik, değiştirmeyi, dönüştürmeyi vaat ederken İslam’ın ilk zaman-
lardaki “safliğına” ve özüne mutlaka geri dönülmesi gerektiğini ifade eder. Öze geri dönülürken
gerekirse zor kullanılabilmesine de savunmaktadırlar. Selefilik’in bu özelliği nedeniyle dışla-
maya ve radikalleşmeye yatkın bir yorum olduğu değerlendirilmeleri yapılmaktadır (Bilgi
Adamlar Kurulu Raporu, 2015, s. 31). Bu çizgideki geçmişten bugüne taşınmasında öncü kabul
edilen isimler: Kuran’da yazılanlar dışında hiçbir yorumu kabul etmeyen, Selef ve Vehhabi dü-
şüncesinin çıkış noktası olarak kabul edilen Hanbel mezhebinin kurucusu Ahmed bin Hanbel
(780-855), tekfirci düşünceyi temel alan Selefilik’in lideri Takiyeddün Ahmed İbn Teymiyye
(1263-1328) ile Vehhabiliğin fikir babası ve Suudi Krallığının iki kurucusundan biri olan Mu-
hammed bin Abdulvehhâb’dır (1703-1792) (Bodur, 2003, s. 19; Güller, 2014, s. 122; Yiğit, 2016,
s. 212).

İlk olarak, İmam Ahmed bin Hanbel’e göre; dini ilimler içinde Kitap ve sünnet haricinde
başka hiçbir ilim, yazılarak sonraki nesillere aktarılmamalıdır. Çünkü ilim adamlarının kendi
devirlerine ait problemlere sundukları çözümler, yaşadıkları çağdaki ihtiyaçları karşılamaktadır.
Bu nedenle de verilen fetvaların, yazılarak sonraki nesillere aktarılmasına ihtiyaç yoktur. Sonraki
nesillere nakledilmesi gereken temel noktalar Kuran bilgisi, Peygamber’in ilmi, O’nun ashabının
ve onlara güzellikle katılanların ilimleridir. Bu ilimler de, o kadar yalın ve net bir dille aktarıl-
malıdır ki, âlimler ve kişiler adları ile taklit edilmemelidir (Ebu Zehra, 2006, ss. 476-478).

İmam Ahmed bin Hanbel, Selefin yani ilk Müslümanların ilgilenmediği hiçbir şeyle uğraş-
mamıştır. Müslümanlar, sadece kitap (Kuran) ve sünnetle ilgilendikleri için Hanbel de bunlara
yönelmiştir. Ona göre akide ve diğer tüm İslami ilimlerin temeli yalnızca Kuran ve sünnettir.
Akide konusunda, sadece nakil kullanılır ve onun haricindeki hiç bir yola itibar edilmemelidir
(Ebu Zehra, 2006, s. 479).

Adem Apak’a (2013) göre, Selefilik’in doğuşu, 9. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Beşinci
Abbasi Halifesi Harun Reşid’in ölümünden (Miladi 809) sonra, hilafeti kardeşlerden hangisinin
elde edeceğine dair yaşanan sorunlar, iki farklı anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuş ve taraf-
larından birisi, problemleri çözmekte Müslümanların oyuna başvurmayı yeterli bulurken (*Ehl-i*
Rey); taraflarından diğeri, Müslümanların oylarına değil, hadislere başvurmak gerektiğini savun-
muştur (*Ehl-i Hadis*). Bu durum günümüzde Selefilik olarak nitelendirilen hareketin başlamasını
da beraberine getirmiştir. Selefilik, kendilerinin *Ehl-i Hadis* olarak adlandırdıkları hareketin ard-
dılı olarak nitelendirmektedirler. Selefilik’in kendi düşüncelerinin dayanağı olarak ileri sürdük-
leri ve *Ehl-i Hadis* olarak isimlendirilen hareketin en önemli âlimi İmam Hanbel de, bu çağda
(780-855) yaşamıştır (Apak, 2013).

Selefi hareket için İmam Hanbel’den sonra gelen en önemli isim; 1263-1328 yılları arasında
hayatının sürdüren Takiyeddün Ahmed İbn Teymiyye’dir (Ebu Zehra, 2006, s. 197). İbn Tey-
miyye’ye kadar bir akım olarak varlığını devam ettiren ancak kurumsallaşmayan Selefilik, İbn
Teymiyye ile kurumsallaşma yollunda önemli bir mesafe kat etmiştir. Bu âlim, Abbasi İmpara-
torluğu’nun Moğollar tarafından yıkıldığı, Bağdat’ın düştüğü ve İslam dünyasında ayrışmaların
ve fikri ekoller arasında çekişmelerin süre geldiği, İslam tarihinin en buhranlı döneminde yaşa-
mıştır (Erdem, 2016, s. 63).

13. yüzyılda dünyaya gelen İbn Teymiyye de Hanbel gibi, akla ve mantığa dayalı dinsel yo-
rumu yok sayarken, Kuran’ı ve Hz. Muhammed’in sünnetini, yani pratiklerini esas alıyordu. Sa-
habe ve tabiinin uygulamadığı tevilden kaçınıyordu. Onun düşüncesinde kelam, mantık, felsefe

ve reye yer verilmediği gibi tasavvuf⁷ gibi Bâtini⁸ akımlar da İslam dışı kabul ediliyordu (Saymaz, 2017, s. 24). Yörükân'a (1953, s. 52) göre "İbn Teymiyye'nin yetiştirdiği devirde kelimacılar mantık ve felsefeyi, dini esasları müdafaada esas tutmuşlar ve akliyeciliğe önem vermişlerdi. Bâtiniler her tarafta davetlerini arttırmış, Şiiiler Moğollara dayanarak kuvvetlenmişler, eserler yazarak nüfuz kazanmışlardı. Durumdan faydalanan sufiler tarikatlar kuruyor ve halkı istismar ediyorlardı."

İbn Teymiyye'ye göre; Kuran'ın getirdiği ve sünnetin açıkladığı kurallar kabul edilmelidir, şüpheleri yok etmek için dahi olsa, bunları yok saymak insanı dinden çıkarır. Akıl, Kuran'ın tevlinde tefsirinde ve ondan yargı çıkarma hususunda yalnızca hakkında haberlerin çok yoğun olduğu konularda başvurulabilir. Aklın bunun ilerisinde bir gücü varsa o da: onaylamak, kabul etmek, aktarılmanın tespit ettiği noktaları akli olana yakınlaştırmak ve aralarında uyumsuzluk olmadığını açıklamak içindir. Huzur ve mutluluk kavramları pek düşünülmez çünkü kurtuluşun yalnızca Kuran ve sünnette olduğuna inanılır. Bu sebeple Kuran'da ve sünnette yer almayan her şey bidattir ve reddedilmelidir (Berk, 2010, s. 42). Örneğin, İbn Teymiyye'ye göre, Moğollar karşısında alınan büyük mağlubiyetin nedeni, Müslümanların Kuran ve Sünnet ile tebliğ edilen emirleri yeterince yerine getirmemesidir.

İbn Teymiyye'nin günümüze ulaşan görüşlerinden biri; sonradan Müslüman olsalar bile, şeriat yerine kendi kurallarını hayata geçiren Moğolları kâfir ilan etmesi (tekfir etmesi) ve onları cihadın⁹ açık hedefi olarak ilan etmesidir. Moğollara karşı ayaklanmanın ve ömrünün sonuna kadar onlara karşı cihat yapmanın farz olduğu yönünde fetva veren İbn Teymiyye'nin günümüz takipçileri, hem Müslüman yöneticilere ve seçkinlere, hem de Batı'ya karşı cihada çağıran fetvalar yayınlayarak İbn Teymiyye'yi izlemişlerdir (Erdem, 2016, ss. 63-64). Bugün IŞİD terör örgütü gibi ortaya çıkan oluşum, bazılarına göre, İbn Teymiyye'nin Moğol baskınına karşı o günün koşullarının getirdiği bir yaklaşımın el-Kaide tarafından güncellendikten sonra değişmiş bir hâli ve türevidir. İbn Teymiyye'nin Moğol istilasını zamanında verdiği bölgesel bir fetvanın, Afganistan'ın Rusya tarafından işgali ile el-Kaide tarafından evrenselleştirilerek yenilenmesi, daha sonra Irak'ın ABD ve müttefikleri tarafından işgalinden sonra daha da radikalleştirilerek yorumlanması ve Müslüman halkı bu fetva ile kendi cihatlarına dâhil edilmesi bilinçli olarak yapılmaktadır (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, s. 9).

İbn Teymiyye'nin itikat konusunda temel unsurlardan biri *Tevhit*¹⁰-i *ulûhiyet*'tir (*Tevhit-i ibadet*).¹¹ Buna göre asıl tevhit, ibadette Allah'ı birlemedir. "Allah'ın ibadette bir olması, kulluğun yalnızca O'na yapılması, O'na hiçbir şeyin ortak koşulmaması" demektir (Sarıkaya, 2013, s. 74). Fakat İbn Teymiyye'ye göre tevhit, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktan ibaret değildir. Mekke müşrikleri de yeri göğü var eden bir Allah'ın varlığını doğrularlardı, ancak bir takım bahaneler sunarlar ve ibadetlerini araçlarla gerçekleştirirlerdi. Müslümanlığın tevhidî,

⁷ Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde tasavvuf kelimesi, "Tanrı'nın varlığını, birliğini, niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliğiyle, yaratılanla yaratılan bir oluşu, aynı kaynaktan gelişi anlayışıyla açıklayan dinsel ve felsefi akım, İslam gizemciliği" anlamına gelmektedir.

⁸ Bâtinilik kaynaklarda "Allah ile ilişki kurabilen 'Ma'sûm İmam'ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adı" olarak geçmektedir. "Gizli olmak; bir şeyin iç yüzünü bilmek" anlamındaki "batın" veya "butun" kökünden türeyen "bâtın" kelimesine nispet ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir terimdir (Kaya, 2014, ss. 289-305).

⁹ Kuran'da "cihat" kavramı, "çabalamak, uğraşmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Allah adına yapılan savaşlar da "cihat" olarak adlandırılır; çünkü bu savaşlar düşmana karşı gösterilen çabayı içermektedir (Taslaman, 2016, ss. 33).

¹⁰ Tevhit kelimesi sözlükte, "birlemek, bir şeyin tek olduğu hakkında hüküm vermek, bir olduğuna inanmak, tek olan ortağı olmayan bir Allah'a inanmak" anlamlarına gelmektedir (Sarıkaya, 2013).

¹¹ Ayrıca bu Tevhit'e "Tevhit-i İradî", "Tevhit-i Amelî," "Tevhit-i Ma'bûdiyyet" de denir (Sarıkaya, 2013).

ibadetleri direkt olarak Allah'a yapmak, Rabbin birliğini kabul etmektir. Dolayısıyla, Peygamber'in ilettiği ve uyguladığı şekilde ameller ve ibadetlerle Allah'ı tevhit etmek gerekmektedir. Bu nedenle duayı Allah'a yapmak, şefaati ondan dilemek olur. Ayrıca doğru yol Allah'tandır, Peygamber şahit ve iletici konumundadır. Allah'a özgü olan şeyleri Peygambere, Peygamber'in mezarına ya da Allah'tan bir başkasına dua eden, onlara yalvaran, onlardan medet uman kişi, dinden çıkıp Allah'a şirk koşmuş ve Müslümanların izinde gitmemiş olur (Yörükân, 1953, s. 54). İbn Teymiyye'nin temellerini oluşturduğu daha sonra Selefilik olarak nitelendirilecek olan bu mezhep, genel İslam düşüncesi ve yaşantısında karşılaşılan birçok davranışı din dışı saymaktadır.

İmam Hanbel ve İbn Teymiyye'den sonra Selefilik tarihinde üçüncü önemli şahıs; 1703-1792 yıllarında yaşayan Muhammed bin Abdulvehhâb'tır (Friedland, 2015, s. 14). Vehhabilik¹² olarak adlandırılan ancak özünde Selefilik'in daha radikal bir şekilde hayata geçirilmesine kapsayan bir anlayışın kurucusu Muhammed bin Abdulvehhâb, Selefilik'e ve Teymiyye'ye ait görüşleri teoriden uygulamaya geçirecek Selefilik'in üçüncü kez oluşmasını ve günümüze kadar etkilerinin hissedilmesini sağlamıştır (Ebu Zehra, 2006, s. 220).

Bu hareketin kurucu lideri olan Muhammed bin Abdulvehhâb, Necid'in merkezî bölgelerinden Uyeyne'de Hanbelî mezhebine üye birçok bilginin yetiştiği bir aileden gelmektedir. Dedesi Süleyman b. Muhammed Necid'de müftü, babası Abdulvehhâb ise emir, Uyeyne de Abdullah b. Muhammed b. Muammer döneminde ise kadı idi (Bodur, 2003). Muhammed b. Abdulvehhâb döneminde yaşadığı bölgenin ekonomisine çapulculuk, dinî hayatına da değişik hurafeler etkili olmaktadır. Sarıkaya'ya (2013, s.142) göre "Muhtemelen, bu yanlış inançlarla mücadele edebilmek için yeterli donanıma sahip olmak arzusu ile uzun sürecek bir ilim yolculuğuna çıkan genç Muhammed önce Mekke ve Medine'ye gitmiştir". İbn Teymiyye'nin eserleriyle de ilk olarak Medine'de öğrenciliği esnasında tanışmıştır.

Abdulvehhâb, doktrinini esaslarını belirlerken İbn Teymiyye'den etkilenmiş ve Allah'ın zat, sıfat ve fiilleri açısından birleşmesinin tevhit için yeterli gelmeyip kulların da kendi amelleriyle Allah'ı birlemeleri gerektiği prensibini oluşturmuştur (*amelî tevhid*). Abdulvehhâb'a göre amelî tevhid uygulayanlar kâfir sayılır.¹³ Müteşâbih¹⁴ ayetlerden benzerleri kastedilmiş olup bunların tevil ve tefsiri uygun değildir. Ayrıca şefaet sadece Allah'a aittir. Kuran ve Sünnette yer almayan her şey bidat ve her bidat ise sapkınlıktır (Sarıkaya, 2013, ss. 143-144).

Başlangıçta olmamakla birlikte sonradan dinin içerisine yerleşen inanç ve uygulamaları ifade etmek için kullanılan bidat sözcüğü, Vehhabiler için temel bir kavramdır. Öyle ki, Vehhabilerin inançlarına göre, bidat, kişinin Müslümanlıkla ilişkisi olup olmadığını gösterir. Bu açıdan, bidatler ile mücadeleyi esas alan Abdulvehhâb; şefaet anlayışıyla Allah ile kul arasına aracı koymayı, peygamberlerden medet ummayı, mezarda dua etmeyi (M. Özcan ve L.Özcan, 2015, s. 42), mezarı bırakılan şeylerle ölümlerden istekte bulunmayı, Allah'tan başkası adına kurban kesmeyi, şeyhle bağlantı kurmayı, tasavvufî anlayışında mürşide bağlanmayı şirk kabul ediyordu (Taştekin, 2016, s. 30). Bunlara ek olarak Abdulvehhâb'a göre; ağaç ve taş gibi metallerin kutsallaştırılması, muska takılması, nazar değmesini önlediği gerekçesiyle nazar boncuğu taşınması,

¹² Özünde Vehhabilik Selefilik'in bir koludur. Ancak günümüzde özellikle Batı literatüründe birbirlerinin anlamlarını karşılayabilen kelimeler olarak kullanılmaya başlanmıştır (Friedland, 2015, s. 14).

¹³ İŞİD 2014'te Irak ve Suriye'de ele geçirdiği yerlerde rehber olarak Abdulvehhâb'ın "Kitab-ül Tevhid" ini dağıtıyordu (Ertuna, 2014, s. 10).

¹⁴ Müteşâbih: Mana yönünden birden fazla ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya ifade. Sözlükte ise; "Şe-be-he" kökünün bir türevi olan "müteşâbih," benzemek, dengi olmak manasına gelir. Arapça'da: Bir şey başka bir şeye benzedi, onunla aynı hale geldi demek için "İştebehe's-şey'u eş-şey'e" denilir (Arpa, 2002).

bir hastalığın, belanın uzaklaştırılması veya güzel görünmek gibi maksatlarla boncuk, ip ve benzeri şeylerin takılması, sihir, büyü, yıldız falına inanılması ve baktırılması şirktir. Ayrıca tütün, sigara ve kahve içmek, resim yapmak, müzik çalıp dinlemek haramdır (Yörükân, 1953, s. 61). Benzer şekilde, camilere yapılan ek yapılardan kubbe ve minareler, kandil kutlamaları, Şiilerin Eh-i Beyt'i anma törenleri de bidattir (Peskes, 2003, s. 419).

Bu bağlamda, Vehhâbiliğin belli başlı vasıflarını kısaca ifade etmek istersek şunları sırlayabiliriz:

1. Aklın kanıt olması mevzu bahis değildir.
2. Kitap kati delildir, icma¹⁵ ve içtihat¹⁶ Kuran ve sahih sünnete dayanması şartıyla kabul edilebilir.
3. Müteşâbih ayetler delildir ve bunlar zahir manalarına göre anlaşırlar; bunları tevil yolu ile tefsir küfre sebebiyet verebilir.
4. Amel imanın içindedir ve tevhit-i ameli olarak adlandırılmıştır.
5. Tevhit'ten amaç tevhit-i ameldir. Tevhit yalnız iman ve amelin bir bütün olarak kabul ettiği ve sadece Allah'a dua ve ibadet edildiği zaman gerçek anlamını kazanabilir.
6. Allah'ın sıfatları gerçek sıfatlardır ve Allah'ın zat ve sıfatları hakkında tüm ayetler olduğu gibi kabul edilir.
7. Allah'tan başkasından; şeyhlerden, meleklerden, peygamberlerden yardım dilemek ve onlarla dua etmek küfürdür.
8. Kuran ve sahih sünnet haricinde dine giren ve dindenmiş gibi kabul edilen şeyler bidattir. Mezarlar üzerine kubbe yapmak ve onları kutsallaştırmak bidatin bir türüdür.
9. Amelde dört mezhebi kabul etmekle birlikte itikatta mezhepler yasaktır ve buna bağlı olarak tarikatlara girmek ve onlara hizmet etmek men edilmiştir. (Yörükân, 1953, s. 60)

Abdulvehhâb'a göre, Vehhabi kıstaslarını kabul etmeyenler müşriktir; bunların canları ve malları helaldir. İnsanları bidatlerden uzak tutmak için güç kullanmak caizdir. İmansızlara düşmanlık sergilemek Vehhabilerin en ayrıt edici noktasıdır. Özellikle Kuran'da yer alan "El-Vela (Müminleri sevmek, dost edinmek ve onlara yardım etmek) Ve'l-Bera (Kâfirlere buğz etmek, onlardan uzak durmak)" kavramı, Vehhabiler açısından hem iletinin, hem de cihadın anahtarı olmuştur (Yörükân, 1953, s. 60). Bu nedenle, Vehhabilerin tarih boyunca Osmanlılar, Şiiler ve Hicazlılar gibi birçok Müslüman kitlelerle savaş halinde bulunmalarının arkasındaki ana nokta da Vehhâbiliğin "müşriklere karşı cihat" olarak kabul ettikleri bu prensiptir (Berk, 2010, s. 48). IŞİD ve ideolojisi üzerine çalışan Deniz Çiççi'ye (2017) göre,

El-Vela vel-Bera doktrini Kuran'da çokça yer alan bir doktrindir. Pek çok hadiste de yer almaktadır. Bu doktrin özellikle IŞİD ve Vehhâbiliğin yorumlama şekli ile açıklarsak şunu ifade etmektedir: 'Allah'ın yolundan gidenler ile (Gerçek Müslümanlar) sonuna kadar dost olun ve dayanışma içinde olun. Ama bunların dışında kalan her kim olursa olsun onları dışlayın, onlar ile bağlarınızı kesin, kendinizden uzak tutun ve onları tekfir ederek kâfir ilan edip onlara karşı cihat ilan edin'. IŞİD bu doktrini çok iyi kullanmaktadır; 'Benim yolum tek gerçek yoldur' diyerek kendisi dışındaki tüm dini yorumları dışlamaktadır.

IŞİD, bu mekanizmayı (tekfir etmek) daha çok "Rafiziler" olarak damgalayıp lanetlediği Şii ve Aleviler için kullanmaktadır (Ertuna, 2014, s. 8). Ayrıca IŞİD tarafından dinden çıkmakla suçlanan Şiiler, Nusayriler, Aleviler, Dürziler ve Yezidiler; kâfir kabul edilen Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi tek tanrılı dinlerden aşağı görülmeğe geldiler (Saymaz, 2017, s. 42).

IŞİD, özellikle Şiilere olan nefretini eyleme dönüştürmektedir. Örgütün anlayışına göre; Şii mezhebinden olanlar Allah ile Müslüman arasında aracı yerleştirmekte, 12 imama ve Hz. Ali'ye

¹⁵ İcma: "İslâm âlimlerinin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dinî hükümleri ifade eden şer'î delil, İslâm fıkhnın Kuran ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı" olarak tanımlanmaktadır (Dönmez, 1993, ss. 417-431).

¹⁶ İchtihat kelimesi; Sözlükte "çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek" anlamındaki cehd kökünden türeyen içtihat "bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak" demektir (Apaydın, 1993, ss. 432-445).

de dua etmektedirler. Dolayısıyla örgüte göre Şii mezhebine bağlı olanlar Allah'a karşı çıkmaktadır ve kâfirlerle aynıdır, öldürülmeleri şarttır.¹⁷ Ayrıca IŞİD aynı sebepten ötürü, yani Müslümanların Allah'a ibadet ederken, ölmüş kişileri aracı tutarak dua etmelerinden ve bunun şirk olduğuna inanmalarından dolayı Irak ve Suriye'de işgal ettiği yerlerdeki bütün türbeleri yıkmakta idi (Cülük, 2015). IŞİD'in hayata geçirdiği bu eylemler ve Şiiilerin öldürülmesi, düşünceleriyle kendi zamanında ilgi odağı olan Abdulvehhâb döneminde de gerçekleştirilmiştir.

Abdulvehhâb, Uyeyne'de kadı olan babasının vefatının ardından memleketine dönüp Uyeyne Emiri Osman b. Hamad'ın korumasına girmiştir. Hamad ile akrabalık ilişkisi kuran Abdulvehhâb, sağladığı ittifakı hem fikirleri hem de emirin kılıcı sayesinde ilk yıkıcı etkilerini bu bölgede göstermeye başlamıştır. Uyeyne ve etrafındaki bütün türbeleri, yüksek kabirleri, kutsallaştırılan ağaçlar ve mağaralar yok edilmiştir. Yok edilen yapılar arasında sahabelerden Zeyd bin Hattab'ın türbesi de mevcuttur. Gerçekleştirilen bu eylemler neticesinde, Abdulvehhâb'ın kuvvetini Muhammed bin Suud fark etmiştir (Taştekin, 2016, s. 31). Abdulvehhâb'ın kılıca, Suud Ailesi'nin ideolojiye gereksinimi vardı. Kısa bir süre içerisinde birçok kabile Abdulvehhâb'ın düşüncelerine biat ettirildi. Etmeyenler kılıçtan geçirilerek öldürüldü. 1802'de Kerbela'yı derdest eden Vehhabiler iki bin Şii'yi öldürüp Hazreti Hüseyin'in Türbesini talan ettiler. Bir sene sonra Mekke'de Hazreti Hatice'nin evini yok ettiler (Yiğit, 2016, s. 215).

1907-1912'de Osmanlı ve İngiltere savaşından faydalanarak, egemenliğini güçlendiren Suud Ailesi, Vehhabiliği çöl aşiretlerini yerleşik düzene geçirmede kullanmaktaydı. Müminlerin emirine bağlılık, kâfirlerle karşı cihat ve İslam bölgelerine hicret çağrısı yapıldı.¹⁸ Yerleşik düzeni kabul edenlere "İhvan," yani kardeş denilmiştir (Demir, 2014, s. 9). İhvanlar omuzlarına dökülen saçları, dudak altına inmeyen bıyıkları, dağınık sakalları, uzun entarileri ve sarıklarıyla meşhurdur. Kadınların sokağa çıkması yasaktır. Camilerde namaz yoklaması alınmaktaydı.

Hicaz ve Taif'i soyarak işgal eden İhvan'ın yarattığı korku, Mekke'nin terk edilmesi ile sonuçlandı. İhvan'ın radikalizmi tasfiye edilirken, Vehhabilik 1932'de kurulan Suudi Arabistan'ın bünyesinde kurumsallaştı (Saymaz, 2017, s. 25). Bu ittifak bayrağa da yansdı; "Palmiye ağacı mülkü, çapraz iki kılıç ise Suud ile Abdulvehhâb'ı temsil etmekteydi". Böylelikle Vehhabilik ilk defa Suudi devletinin ideolojisi olmuştur (Yiğit, 2016, s. 215).

İhvan ile beliren Abdulvehhâb-Suudi ittifakının diğer cihatçı örgütlere yol gösterici olan mirası şuydu: Din için kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmeksizin öldürmek; yağmalamak; ganimet düşüncesiyle cihat seferberliği; kuralları çiğneyenlerin kolaylıkla mürtet (dinden çıkan ya da ayrılan) sayılıp öldürülmesi; keyfi cezalar; korku salarak kentleri işgal etmek; bidat merkezi kabul edilen yapıları yok etmek; kendinden olmayanı mürtet, yani kâfir ilan etmek; belirgin bir Şia karşıtlığı (Taştekin, 2016, s. 35).

Günümüz literatüründe, özellikle El Kaide ve IŞİD gibi terör örgütlerinin ideolojileri "cihatçı" sıfatını almaktadır. Hatta batılı kaynaklar "cihadistler" olarak damgaladığı IŞİD'in ideolojisini ise "Cihadi Selefilik" (Friedland, 2015, s. 13) olarak değerlendirmektedirler. Selefilik ile

¹⁷ Örneğin, Haziran 2014'te, Tikrit civarındaki eski Amerikan Üssü "Speicher" Kampı'ndaki katliamda IŞİD'in lideri el-Bağdadi'nin savaşçıları, Irak ordusundan teslim olmuş bin yedi yüz Şii askerini katlettiklerini söyleyerek övündüler. Başka bir örnek ise, IŞİD Musul'u ele geçirdiği gün, Baduş Hapishanesine saldırarak hemen hemen bin beş yüz esiri dışarı çıkardı. Bütün herkesi en yakındaki çöle götürerek Sünni ve Hıristiyanları Şiiilerden ayırdı. İlk iki grubun mensupları farklı yerlere götürüldüler. "Şiiiler ilk başta tartaklandı ve yağma edildi, sonra sıraya dizildi ve her biri sıra numaralarını söyledikten sonra koyuldukları çukurun içinde infaz edildi" (Weiss ve Hassan, 2016, s. 32).

¹⁸ IŞİD'in lideri Ebu Bekir el-Bağdadi, örgütün 28 Haziran 2014'te hilafet ilan etmesinin ardından, Suudi Arabistan'ın temelini atan Vehhabiler gibi hicret, cihat, devlet parolasını etkili bir şekilde kullanarak Müslümanları halifenin ülkesine bir çağrıyla davet etti. Ebu Bekir el-Bağdadi'nin çağrısı için IŞİD'in El Kitabı "Vaşşetin İdaresi" başlığına bakınız.

Cihadi Selefilik her ne kadar dinin kaynakları konusunda aynı paydada yer alsalar da, yorumlama ve pratikte bir ayrım içerisine girmişlerdir. Bu sebeple İŞİD'in ideolojisini daha iyi anlayabilmemiz için, iki grup arasındaki farklılıkları açıklamamız gerekmektedir:

Selefiler, eylemden çok inanç ve inancın saflığını önemserken; *Cihadi Selefiler* ise eylemi ön planda tutmaktadır. Selefilerin ilgi odağında saç, sakal, bıyık, peçe gibi şekle taalluk eden konular ya da bidatler varken; Cihadi Selefiler devlet, cihat, şahadet gibi unsurlara önem vermektedir (Taştekin, 2016, s. 40). Apak (2013) da Cihadi Selefilik'in İslam'ın cihat ile egemen olacağını düşünen kişilerden meydana geldiğini belirtmektedir. Selefiler yönetime karşı savaş ve mücadeleyi uygun bulmaz, haricilik olarak tasvir eder. Örneğin; "Ahmet b. Hanbel'in işkence görmesine rağmen Abbasi imamlarının arkasında namaz kılması". Cihadi Selefilik ise iktidarların kişilikten öte eylemlerine bakmaktadır. Örneğin "İbn Teymiyye'nin Moğol idaresine karşı mücadele fetvası" (Saymaz, 2017, s. 31). Başka bir ifade ile, Selefiler namaz kıldığı sürece iktidara bağlılığını korurken; Cihadi Selefiler ise başkanın karar ve icraatlarının İslami olup olmadığını ön planda tutmaktadırlar (Büyükkara, 2004). Selefiler gayrimeşru bir lider tarafından yönetildiğinden sıcak cihada mesafeli dururlar, İslam âleminin selef akidesi üzerine buluşmasına çalışırlar. Cihadi Selefilik ise "Usame b.Ladin ve Eymen ez-Zevahiri ile büyük bir sapma yaşamıştır, bu yüzden de cihadi şeyhler tarafından tenkit edilmiştir; yeterli delil olmadığından yöneticileri ve âlimleri küfürle suçlamıştır; halkı Müslüman olan ülkeleri çatışma alanına dönüştürmüştür" (Erdem, 2016, s. 70). Selefiler Filistin, Keşmir ve Çeçenya cephesinde savaşmayı meşru liderin izni olmadığı gerekçesiyle reddederken; Cihadi Selefiler bu bölgelerde cihadın dışlanamaz olduğuna inanmaktadırlar (Taştekin, 2016, s. 40).

Cihadi Selefilik'in başlangıcı, 1906-1966 yıllarında yaşayan Mısırlı Seyyid Kutub'a dayandırılabilir. Batı'da Seyyid Kutub, İslami radikalizmin ideolojik temelini oluşturan kişi olarak nitelendirilmektedir. Graham E. Fuller'a göre; "İslam'ın modern radikal vizyonunun tesisinde Kutup çok önemli bir rol üstlenmiştir. Kendisinden yedi asır önce yaşayan İbn Teymiyye'den etkilenecek aldığı bakış açısı ile günümüzü yorumlamış ve tüm İslam coğrafyasında adeta bir şok etkisi yaratmıştır" (Berk, 2010, s. 61). Whealan (2005), Kutub için "El-Kaidecilik'in İslam ve dünya için en tehlikeli ideolojik özelliklerine doğrudan yol açmıştır. Kutub'un birçok kavram (özellikle cihat, şahadet ve öncü kavramları) üzerindeki mirası oldukça olumsuzdur ve hem teoride hem de uygulandığı haliyle, açık bir şekilde totaliterdir" ifadesini kullanmaktadır (Erdem, 2014).

Seyyid Kutub'un düşüncesine göre, sadece inanç ve ibadet bütünlüğü kişinin yetkinlik noktasında Müslüman sayılması için kâfi değildir. Devam ettirilebilir bir inanç ve ibadet bütününe ek ve katma bir değer olarak, Müslüman olmanın vazgeçilmez esasları arasında; Allah'ın hâkimiyetine teslimiyet, kulların egemenliğini reddetmek ve cahiliye toplumuna karşı tepkide bulunmak gibi hususlar da vardır. Bunlar olmadan gerçek ve mütekâmil anlamda Müslümanlıktan söz edilemez (Altıntaş, 2009, ss. 80-81).

Kutub'a göre, bir cemiyette hâkimiyet yalnız Allah'a ait olur ve bu hâkimiyet ilahi kuralların kutsallığı temeline dayanırsa, böyle bir toplum yapısında insan gerçek özgürlüğünü elde eder, kula kulluk etmekten kurtulur (Aksakal, 2015, s. 71). Kutub; İslam çerçevesinde en büyük köleliğin, insanların şeriata değil de beşeri rejimlere boyun eğip benimsediklerini iddia etmektedir. Beşeri sistemlere boyun eğerek Allah'tan başkasına yönelen birinin, Müslüman olduğunu iddia etse dahi, Allah'a ait dinin dışına çıkacağı, yani kâfir olacağını savunmaktadır (Erdem, 2016, ss. 66-67).

Seyyid Kutub'a göre, İslam sadece iki tip toplum tanıır: "İslam Toplumu" ve "Cahiliye Toplumu". İslam toplumu; inanç ve ibadet, hukuk ve düzen, ahlak ve hareket açısından İslam'ın bir

bütünlük çerçevesinde yaşandığı toplum biçimidir. Cahiliye toplumu ise, İslam'ın uygulanmadığı ve İslam'ın inanç sisteminin, düşünce yapısının, değerlerinin, ölçülerinin, sosyal ve siyasi sisteminin, ahlak ve yaşama biçiminin yürürlükte olmadığı bir toplumdur (Altıntaş, 2009, ss. 75-78). Kutub'a göre, "Müslüman olarak adlandırılan toplumlar da cahildir"; "onların burada Allah'tan başka ilaha inanıp taptıkları için değil, yaşam biçimlerini Allaha teslimiyet üzerine kurmadıkları için cahil olarak sınıflandırmaktayız". Dolayısıyla, dünyanın dört bir yanında sistemlere başkaldırılmalı, yeryüzünde Allah'ın hâkimiyetini etkin hale getirmek için insan egemenliğine son verilmesi hedeflenmelidir (Aksakal, 2015, s. 71).

Kutub'un görüşlerine göre, İslam dünyasını tehdit eden birbiriyle alakalı iki şey mevcuttur: ABD ve genel olarak Batı kültürünün dejenere edici ve yıpratıcı etkisi olan dış düşman ve dış düşmanın yarattığı iç düşman. Müslüman toplumları ve onların yeni yöneticilerini etkisi altına almış ahlaksızlık ve İslami yaşam tarzına duyarsızlaşan iç düşmanları Kutub, "yeni cahiliye" olarak isimlendirmiştir (Clarke, 2006, s. 550). Burada, Kuran'da bahsedilen "Tağut" kavramını "Hakka, hakikate ve imana karşı gelen; Allah'ın kulları için çizdiği nizamı ve hududu çiğneyen her şeyi ifade eder" biçiminde güncelleyerek, devletin yöneticilerini tağut ilan etmiştir (Saymaz, 2017, s. 26). Kutub'a göre; kâfirlerle yönetilen ve Müslümanlığı koruduğunu iddia eden bu devletlere karşı savaş dâhil eldeki var olan tüm olanaklarla "cihat" yapmak gerekmektedir (Berk, 2010, s. 61). Dolayısıyla Kutub'un cihadı yalnızca kâfirlere değil aynı zamanda Müslüman rejimlere de karşıdır. Bu kapsamda Taşdemir'e (2015, s. 58) göre "Selefi-cihatçı ayaklanmaların tümü İslami bir devlet kurma amacını barındırmakta ve din değiştirdiği kabul edilen hükümeti yıkmak, ABD ve diğer Batılı güçleri ve bunların yerel selefi-olmayan ortaklarını ülke ve bölgelerinden def etmek amacındadırlar."

Seyyid Kutub'un Hâkimiyet, Cahiliyet ve Cihat gibi unsurlara ilişkin ifadeleri, El-Kaide ve IŞİD gibi terör örgütleri için bir referans kaynağı oluşturmuştur. Bu bağlamda Yemenli gazeteci Abdulilah Haydar Şayı'nın ifadesi aradaki ilişkiye ışık tutmaktadır: "İslam Devleti, Abdullah Azzam'dan eğitim almış olan Seyyid Kutub tarafından tasarlandı, Usame bin Ladin tarafından dünyaya yayıldı, Ebu Musab Ez-Zerkavi tarafından gerçeğe dönüştürüldü ve el-Bağdadiciler tarafından uygulandı" (Weiss ve Hassan, 2016, s. 227).

Günümüzde dini referans alan terör örgütlerinin "Batı bizi eziyor, onun maşası olan tağut, yani yalancı İslamcılar da onlara işbirliğine gidiyor" yorumu ve "Dar-ül Harp"¹⁹ olarak isimlendirilen bu ülkelerde sivillerin dahi katledilebileceğinin değerlendirilmesi, çok sayıda Müslüman'ın öldürülmesine sebep olmaktadır (Bilgesam, 2015, s. 31). IŞİD örneğinde, Irak ve Suriye'de hâkimiyetleri altına almış olduğu bölge dışında, her hangi bir Müslüman devlet yoktur ve dolayısıyla nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmakla beraber onlara göre kâfir olan devletlerde de pekâlâ eylem yapılabilmektedir. Böylece kâfir olarak varsaydıkları nüfusun çoğunluğu Müslüman ülke halklarını da meşru bir hedef haline getirmektedir (Erdem, 2015).

Dinî düşünce ile hareket eden terör örgütlerince "cihat" kavramı ve bu kavramı tanımlayan semboller de çokça kullanılmaktadır. Örneğin, Hz. Muhammed döneminde kullanılan "râye" isimli bayrağın siyah olması sebebiyle, Abbasilerden bugüne cihat bayrakları siyah olmuştur.

¹⁹ İslam hukukunda "Dar-ül Harp"; "İslami veya İslam dışı bir yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke" anlamında kullanılır. Buna göre bir ülkenin İslam veya küfre nispet bakımından niteliğinin tayin ve tespitinde temel ölçü yönetim ve hâkimiyettir. Dar-ül harp, klasik İslam hukuku kaynaklarında "küfür yönetiminin hâkim olduğu ülke", "kâfir liderin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülke" şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre dar-ül harp, İslam harici devlet ve yönetimlerin egemenlik alanını, faaliyet ve hukuk sistemlerinin pratiğini ifade eder. Başka bir deyişle İslam siyasi egemenliğin sınırları haricinde kalan, yönetim ve hukuk sistemi İslam kıstaslarına uymayan her ülke dar-ül harptir (Özel, 1993, s. 536).

Gerçekten de bugün cihat iddiasını ortaya atan el Kaide'den İŞİD'e kadar her ne kadar örgüt varsa, hepsi aynı geleneğe bağlı kalarak siyah bayrak kullanmışlardır (Bardakçı, 2014).

İŞİD'e benzer bazı terör örgütleri, siyah bayrağa ek olarak Hz. Muhammed'in mührü olarak gösterilen işareti de kullanmaktadır. Hz. Muhammed yabancı devlet liderlerine mektup yazdığına, onların mühürsüz mektupları dikkate almadıkları hatırlatıldığı ve bu sebeple bir mühür hazırlandığı belirtilmektedir. Literatürdeki bilgilere ve mektuplardaki baskılar incelendiğinde, mührün alt kısmında "Muhammed," orta kısımda "Resul" en üst kısımda "Allah" sözcükleri yazıldığı görülmektedir (Kesinkaya, 2015, s. 43). İŞİD'in bayrağının üst tarafındaki satırında kelime-i tevhidin "Lâ İlähe İllallah" şeklindeki ilk bölümü, alttaki halkada da ikinci kısmı, yani "Muhammedun Resulullah" ifadesi yer almaktadır. Bu halka, Hazreti Muhammed'in mührünün oraya kopya edilmiş halidir.

İŞİD terör örgütünün temel düşünce yapısı ve itikadı görüşlerini, el Bağdadi tarafından yazılan örgütün ilkeleriyle şöyle özetlenebilir (Biçer, 2015, ss. 9-10):

1. Şirkin her türlü ve şirke ileten yol ve araçların hepsi ortadan kaldırılacaktır.
2. Şiiler/Rafiziler, şirk ve ridde²⁰ taifesindedir.
3. Aşırılığa giden Haricilik ile dine lakayt Mürcie²¹, bizim hedefimizdir.
4. Kelime-i Şهادeti söyleyen ve İslam'ın nevakızlarından birisini işlemeyene karşı duruşta değiliz. (Nevakız: İslam'ı bozan şeyler, Bidat)
5. Küfür; söz, eylem ve itikat olarak, büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır.
6. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir.
7. Hizb-i İslami, Hizbü'l-Mutlak, Düleymi, Haşimi, Allavi, Caferi ve diğerleri gibi Siyasi faaliyet içerisinde bulunanlar, mürtet ve kâfirdirler.
8. Rafiziler, ridde küfrüne girmişlerdir.
9. Batı ile işbirliğine girenler, müşriktirler.
10. Hükümete görev alan yetkili ile şube müdürü arasında fark yoktur.
11. Endülüs'ün yıkılmasından itibaren, İslam ülkelerinin kurtarılması için cihada, farz-ı ayndır.
12. Mevcut İslam ülkelerinin yönetim ve ordusu mürtet ve kâfirdir.
13. Mevcut İslam ülkelerinin yönetim ve ordusuyla savaşmak, Haçlılarla savaşmaktan 'daha vacip' tir.
14. İslam Devleti'nde bulunan Kitap Ehli ve Sabii gibi zimmiler, zimmetleri olmayan harp ehlidirler. Çünkü onlar el-Umeyriyye'deki sözlerini tutmamışlardır.
15. Diğer İslam gruplar, tek bayrak altında toplanmadıkları için, isyancıdırlar.
16. Faal ve sadık âlimlere saygı gösterilir. Tağut yolunda giden ve ona yalakalık edenler ise tecrit edilir.
17. Ahlaksızlığa davet eden ve buna yardımcı olan uydu alıcıları gibi aletler haramdır.
18. Kadının, yüzünü kapatması farz, sosyal hayatta erkeklerle karışması haramdır.

Bu veriler ve Bağdadinin görüşleri doğrultusunda İŞİD'in dini anlayışı ve felsefesinin İlimin uç noktalarından biri olarak kabul edilen Selefilik'te büyük oranda örtüştüğü anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Terör ve terörizm çağımızın en büyük sorunlarından biridir. Bu çalışma son dönemlerde Irak ve Suriye'de ortaya çıkan önemli bir terör sorunu incelenmiş ve İŞİD, Selefilik, Cihadi Selefilik gibi pek çok kavram açıklanmıştır.

İŞİD bugün oluşan ve yeni ortaya çıkmış bir terör örgütü olmayıp kökenlerini 1980'lerdeki Sovyet-Afgan mücadelesine kadar dayandırabileceğimiz ve ilk olarak 1999'da Zerkavi tarafından İran sınırı civarlarında, Tevhid ve Cihad Örgütü olarak kurulan bir örgüttür. 2001 yılında

²⁰ Ridde: "Bir Müslüman'ın İslâm dininden çıkması anlamında fıkıh terimi" (İnce, 2008, ss. 88-91).

²¹ Mürcie: "İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasî fırka" (Kutlu, 2006, ss. 41-45).

Irak'ın kuzeyine yerleşerek ABD kuvvetlerine karşı savaşan uluslararası bir terör örgüt haline gelmiştir. Örgüt, 2004 yılında El-Kaide ile birleşerek Irak El-Kaidesi adıyla anılmaya başlamıştır. Örgütün kurucusu Zerkavi'nin ölümü ile liderlik konumuna Ebu Hamza el-Muhacir getirilmiş ancak Ekim 2006'da Irak İslam Devleti ilan edildiğinde liderlik Ebu Ömer el-Bağdadi'ye geçmiştir. 2007 yılından itibaren ABD'nin Sünni aşiretlerle beraber kurduğu Sahva Konseylerinin mücadelesi sonucunda gücünü yitirmeye başlayan IŞİD, 2010 yılında yönetim koltuğuna Ebu Bekir el-Bağdadi'yi getirerek örgütü yeniden etkin bir hale getirmiştir. Örgüt 2011'den sonra Irak ve Suriye'de geniş çapta kontrolü ele alarak 2014 yılında her iki ülkede de İslam Devleti'ni ilan etmiştir. Böylelikle örgüt bölgesel güç konumundan dünyayı tehdit eden bir unsur konumuna gelmiştir.

Terör örgütlerinin devlet ya da uluslararası toplum üzerindeki yarattığı tehdit ve tehlike seviyesi, örgütün benimsediği ideolojisine bağlıdır. Cihadi Selefi bir terör örgüt olarak IŞİD, diğer grup ve örgütlerden farklı olarak toprak kazanmayı ve devlet kurmayı kendisine hedef olarak belirlemiş ve sadece Batı ile değil özellikle Şii mezhebi ile mücadele etmeyi kendisine ilke edinmiştir.

IŞİD İslam'ın ilk temsilcilerinin yaşam tarzına dayanan Selefi düşünceyi kendisine temel referans noktası olarak benimsemiş bir terör örgütüdür. Örgüt'ün Selefi düşüncesinde Muhammed bin Abdulvehhâb ve İbn Teymiye gibi kişiler tarafından geliştirilen düşünceler, İslam'ın sınırları sayılmıştır. IŞİD'in örgütsel düşünce birliğinde eskiye yani saf hale geri dönüşün mutlak bir yeri bulunmaktadır. Mantık ve aklın İslama daha sonradan dâhil edildiği gerekçesiyle düşünce ve aklın kabul ettiği her şeyi reddedip özellikle nakli bilim önem kazanmıştır. Ayrıca kendi İslami anlayışlarından sapanları, uymayanları; kâfir ya da münafık olarak tasvir eden bu örgüt, ceza olarak ölümü meşru görmektedir. Hatta öyle ki kendi inançları doğrultusunda yaşamayan Müslüman devletleri batı devletlerden daha kâfir görmekte ve cihat adı altında ilk hedef olarak göstermektedir. IŞİD, üyeleri şiddeti kullanarak, dünyayı kendi etrafında yeniden biçimlendirmenin peşindedirler. Örgütün son amacı, kendi çağrılarını incelendiğinde, ülke sınırlarını kaldırıp İslam hilafetini yeniden canlandırmak, Ortadoğu bölgelerinde ve daha sonra da bütün dünyada İslam şariatını ilan etmektir.

Kaynakça

- Acar, Ü. (2012). A'dan Z'ye Terörizm. Ankara: Kripto Yayın Dağıtım.
- Acun, C. (2014). Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD). *SETA Perspektif*, (53), 1-6.
- Aksakal, C. (2015). Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2 (3), 65-81.
- Albayrak, A. (2004). Terör-Din ilişkisi(zlığı) üzerine. *Dini Araştırmalar*, 7 (20), 291-301.
- Altıntaş, R. (2009). Seyyit Kutub'un Cahilye Anlayışı. *Marife* (3), 75-84.
- Apak, A. (2013). Selefilik ve Selef kavramı. (Bildiren Ahmet Serin). <http://www.dunyabizim.com/etkinlik/15301/adem-apak-selefilik-ve-selef-kavramini-anlatti> (Erişim tarihi: 15.02.2018).
- Apaydın, Y. (1993). "İçtihat". *Türkiye Diyanet Vakfı-İslam Ansiklopedisi*, cilt (21), 432-445.
- Arpa, E. (2002). "Müteşabih Ayetler" Kavramı Hakkında Tarih ve Semantik Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 151-168.
- Ateş, T. (2007). Temel Okul Sözlüğü. Ankara: Aydan Yayıncılık.
- Bardakçı, M. (2014). "Bu bayrak maalesef bir tasarım şaheseridir". <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/959177-bu-bayrak-maalesef-bir-tasarim-saheseridir> (Erişim tarihi: 24.02.2018).
- Barrett, R. (2014). The Islamic State. New York: The Soufan Grup.

- Berk, O. (2010). Türkiye’de Dini Motifli Terör. *Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Biçer, R. (2015). İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları. *Kelam Araştırmaları*, 13 (1), 2-11.
- Bilgesam. (2015). “Teör”ün Geldiği Yeni Boyut: İŞİD Örneği.” *Bilgi Adamlar Kurulu Raporu*. Bilgesam: İstanbul.
- Blanchard, C. ve Humud, C. (2017). The Islamic State and U.S. Policy. Prepared by Congressional Research Service, 1-32.
- Bodur, H. (2003). Vehhabi Hareketi ve Küresel Terör. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 7-20.
- Büyükkara, . (2004). 11Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiye ve Cihadi Selefiye. *Dini Araştırmalar*, (7), 205-234.
- Clarke, C. ve diğerleri. (2017). Financial Futures of the Islamic State of Iraq and the Levant. California: RAND Corporation.
- Cülük, A. (2015). İŞİD’in Dünden Bugüne Gelişimi ve Geçirdiği Dönüşüm. <http://akademikperspektif.com/2015/01/21/isisdin-dunden-bugune-gelisimi-ve-gecirdigi-donusum/> (Erişim tarihi: 12.02.2018).
- Çağlar, A. (1997). Terör ve Örgütlenme. *AMME İdaresi Dergisi*, 30 (3),120-133.
- Çiğçi, D. (21.6.2017). İŞİD’in ömrü 5, ideolojisi yüzlerce yıllık. Röportaj: Altaş, Gülbahar. <http://www.rudaw.net/mobile/turkish/interview/21062017> (Erişim tarihi: 9.02.2018).
- Demir, H. (2014). Selefiler ve Selefi Hareketi İŞİD ne kadar Sünnidir. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Raporu*, (21), 3-22.
- Demirci, S. (2017). İŞİD’in Genişleyen Afrika Ağı: BOKO HARAM ve EŞ ŞEBAB Uzantısı. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi*, 1-17.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Raporu. (2015). DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Refransları Raporu. Ankara.
- Dönmez, I. (1993). "İcma". Türkiye Diyanet Vakfı-İslam Ansiklopedisi, cilt (8), 417-431.
- Ebu Zehra, M. (2006). İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi. (S. Kaya, Çev.). İstanbul: Harf Yayınları.
- Erdem, S. (2014). El Kaide’nin ideolojisi Cihadi Selefilik. <http://www.gazete2023.com/dusunce-analiz/el-kaidenin-ideolojisi-ehadi-selefilik-h12038.html> (Erişim tarihi: 18.02.2018).
- Erdem, S. (2015). Fransa’daki Saldırının Nedeni ve Sonrasına İlişkin Öngörüler. <http://sahipkiran.org/2015/01/09/charlie-hebdo/> (Erişim tarihi:22.02.2018).
- Erdem, S. (2016). Cihatçılar: El Kaide ve İŞİD’e katılanların hikayesi. İstanbul: Yakın Plan.
- Erdoğan, Ş. ve Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 5-37.
- Erkmen, S. (2014). Irak’ta El Kaide’nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü. http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari_merkezi/2014/01/07/7368/irakta-el-kaidenin-dogusu-gelisimi-ve-bugunu (Erişim tarihi: 8.04.2018).
- Erten, M. (2013). Kuran ve Yorum. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 9-10.
- Ertuna, C. (2014). Küresel Cihadın Yeni Adresi: "İslam Devleti". *Ayrıntı Dergi*, (5), 1-21.
- Friedland, E. (2015). The Islamic State. Report prepared by Clarion Project, 1-23.
- Güller, M. A. (2014). İŞİD kara Terör. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gürler, R. ve Özdemir, Ö. (2014a). El Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: İŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 113-154.
- Gürler, R. ve Özdemir, Ö. (2014b). “Tevhid ve Cihad Örgütü”nden “İslam Devleti”ne. *SETA Perspektif*, (60), 1-8.
- Hakyemez, C. (2017). İŞİD’in beslediği Selefi düşünce nedir? Röportaj: Dinç, Engin. <http://www.on5yirmi5.com/roportaj/guncel/olaylar/160479/isisdin-beslendigi-selefi-dusunce-nedir.html> (Erişim tarihi: 13.02.2018).
- Hoffman, B. (1998). Inside Terrorism. London: Carolina University Press.
- Irshaid, F. (2015, December). “Isis, Isil, IS or Daesh? One group, many names”. BBC. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27994277> (Erişim tarihi: 9.02.2018).
- İnce, I. (2008). "RİDDE". *Türkiye Diyanet Vakfı-İslam Ansiklopedisi*, cilt (35), 88-91.
- Kaya, P. (2014). Bâtıniler’in Ortaya Çıkışı, Temel Düşünce Yapıları ve Büyük Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Yıllarında ve Sultan Alıp Arslan zamanındaki İlk Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, (19), 289-305.
- Keskinkaya, E. (2015). Irak ve Şam İslam Devleti’nin Yeni Medya Kullanımı. *Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Kırman, M. (2006). Küresel Bir Sorun Olarak Din ve Şiddet. *Dini Araştırmalar*, 7 (20), 315-332.
- Kutlu, S. (2006). "MÜRCİE". *Türkiye Diyanet Vakfı-İslam Ansiklopedisi*, cilt (32), 41-45.

- Kuyaksil, A. (2014). Terör Örgütlerinin İdeoloji unsuru olarak Kullandığı bazı Dini Kavramlar. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*. (1), 79-114.
- Okumuş, E. (2014). Ortadoğu ve İŞİD Gerçeği. Ankara: Siyah Beyaz Yayınları.
- Oosterveld, W. ve Bloem, W. (2016). The Rise and Fall of ISIS From Evitability to Inevitability. The Netherlands: The Hague Centre for Strategic Studies.
- Özcan, M. ve Leyla, Ö. (2015). İŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik. İstanbul: Sefa Yayın Dağıtım.
- Özel, A. (1993). "Darülharp". *Türkiye Diyanet Vakfı-İslam Ansiklopedisi*, cilt (8), 536.
- Özsoy, A. (2017). İŞİD'in Dini Görüşü, Yapısı ve Yenilikçi Yöntemleri. <https://www.stratejikortak.com/2017/08/isis-dini-ve-yontemleri.html> (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- Peskes, E. (2003). 18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik. (M. Çelenk, Çev). *Uludağ Üniversitesi*, 12 (2), 413-429.
- Salman, S. ve Ilgıt, A. (2019). İslam Devleti Örgütü'nün (İŞİD) Irak'ta Çıkışı ve Yayılmasının Sebepleri: 2003-2018. *Alternatif Politika*, 11 (3), 527-555.
- Sarkaya, B. (2013). İslam Düşüncesinde Tevhid; İbn Teymiyye Örneğinin. İstanbul: Güşümhane Üniversitesi Yayınları.
- Saymaz, İ. (2017). Türkiye'de İŞİD. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schmid, A. P. (2014). Violent and Non-Violent Extremism: Two Sides of the Same Coin?. *ICCT Research Paper*, 1-29.
- Shamieh, L. ve Zoltán, S. (2015). The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (ISIS). *AARMS*, 1 (4), 363-378.
- Şenol, D., Erdem, S. ve Erdem, E. (2016). İŞİD Terör Örgütünün İletişim ve Propaganda Teknikleri. *Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, 192-202.
- Taslaman, C. (2016). Terör'ün ve Cihad'ın Retoriği. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taşdemir, F. (2015). İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve İŞİD Örneği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11 (42), 41-67.
- Taştekin, F. (2016). Karanlık Çöktüğünde İŞİD: Din adına şiddetin dünü ve bugünü. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Todenhöfer, J. (2015). Inside IS – 10 Tage im Islamischen Staat (ده روز لى مگىل داعش لى دى دى لى دى دى لى دى دى) (İslam Devleti'nde İŞİD ile On Gün). (Ahmet Nareni, Almanca'dan Soranice'ye Çev.). Irak-Süleymaniye: Piremerd Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Bidat "bid'at". http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=BİDAT (Erişim tarihi: 11.02.2018).
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tasavvuf. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=TASAVVUF (Erişim tarihi: 17.02.2018).
- Türkoğlu, E. (2017). Küresel Bir Terör Örgütü olarak İŞİD'in Dijital Dergi Kullanımı: Konstantiniyye Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 5 (1), 162-180.
- Varlı, İ. ve Uğur, C. (2016). Ortadoğu'yu Anlama Kılavuzu. İstanbul: BirGün Yayıncılık.
- Weiss, M. ve Hassan, H. (2016). İŞİD Ordusunun İçyüzü. (E. Kayhan, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Yiğit, H. (2016). Tekmili Birden İŞİD: El Kaide'den İŞİD'e; Amerika için Cihat. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Yörükân, Y. (1953). Vahhabilik. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 51-67.

Submission: 23.03.2020
Acceptance: 02.07.2020

Ethnicity-Based Political Instability in Iraq After 2003

Roxanne Jamal Shakor¹

Ethnicity-Based Political Instability in Iraq After 2003

Abstract

Ethnic diversity is a global phenomenon that has become more critical after the Cold War and has been given particular importance by many scholars due to its extreme sensitivity in terms of internal conflicts and its effect on the political stability in a country. From this perspective, Iraq is a country characterized by ethnic diversity reflected by cultural, linguistic, religious, and national differentiation. Iraq was under the one-party rule before 2003, and the ethnic groups did not have any role in political life. In contrast, the new constitution gave more privileges to the ethnic communities. This article discussed the issue of ethnicity diversity in Iraq with reference to the political situation after the US invasion in 2003. The relationship between ethnic diversity and national identity is analyzed with particular emphasis on how the ethnics diversity is be managed to ensure a decisive role in Iraq's political life in Iraq. This article concluded that ethnic diversity is not governed healthily and thus, contributed to the political instability in Iraq.

Keywords: diversity, political stability, national identity, Iraq

2003 Sonrası Irak'ta Etnisite Temelli Siyasal İstikrarsızlık

Öz

Soğuk Savaş'tan sonra, etnik çeşitlilik daha önemli hale gelmiştir. İç çatışmaların etnik çeşitlilik ve ülkelerin siyasi istikrarı üzerindeki etkisi göz önüne alındığında birçok kanaat önderi tarafından etnik çeşitlilik olgusuna özel bir önem atfedilmiştir. Bu perspektifle bakıldığında, Irak da kültürel, dilbilimsel, dini ve ulusal farklılaşmanın doğası çerçevesinde etnik çeşitlilik ile şekillendirilmiş bu ülkeler arasında yer almaktadır. Irak, 2003'ten önce tek bir parti yönetimi altındaydı. Etnik köken, politik yaşamda hiçbir rol oynamıyordu. Oysa yeni Irak Anayasası siyaset hayatında etnik topluluklara daha fazla rol vermiştir. Bu çalışmada Irak'taki etnik çeşitliliğin Amerika Birleşik Devletleri'nin işgalinin gerçekleştiği 2003 sonrası siyasi ortamda yapıcı bir rol oynaması için nasıl yönetilmesi gerektiği ele alınmıştır. Araştırmada etnik köken çeşitliliğine yapılan vurguyla Irak'taki siyasi istikrarsızlık arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Bu makale, etnik çeşitliliğin sağlıklı yönetilmediği ve bu nedenle Irak'ta siyasi istikrarsızlığa katkıda bulunduğu sonucuna varmıştır.

Anahtar Sözcükler: etnik çeşitlilik, siyasal istikrar, milli kimlik, Irak

1. Introduction

Most countries of the world experience the phenomenon of political instability. The developed countries of the West have established durable political institutions that provide the basis for their stability. Contrary to the West, most of the developing countries suffer from this phenomenon, which reflected negatively on the political, economic, social, and cultural aspects of life.

National identity formation is one of the fundamental institutions and mechanisms in realizing political stability. However, in terms of forming a unifying national identity through civic nationalism, which incorporates the residents of a country regardless of their ethnic identity, the developing world has been facing significant difficulties. This article deals with the relationship between political instability and ethnic diversity in Iraq after the USA (United States of America) intervention in 2003.

Iraq, as a developing country, has been suffering from this phenomenon since the establishment of the modern state in the 1920s. But it is a striking fact that the intensity and visibility of the problem of political instability increased unusually in the period after 2003. The spread of

¹ Independent Researcher, IRAQ, roxanne.jamal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6581-6866.

this phenomenon is related to multiple factors, both internal and external. Besides, any attempt to eliminate them also requires mechanisms at the national, regional, and international levels.

There is hardly a political society devoid of this phenomenon. However, it is more severe in backward countries than in developed countries (Naji, 2008, p. 2). Mohammed Bashir believes that political instability is a phenomenon characterized by parliamentary systems in which voters cannot get a clear majority of one party in the parliament. This enables small parties to control the formation and overthrow of governments (Naji, 2008, p. 4). Political instability destroys the nature of systems, their interactions, and complexity, the economic, social, and political development (Odeh, 2013, p. 23).

In terms of terminology, political stability can be defined as “the appearance of political and constitutional institutions with a variable and complex nature that the economic, social and political conditions play a role in achieving” (Odeh, 2013, p. 24). In this case, stability does not mean stagnation, but there must be progress towards strengthening the dynamism of the political system and increasing its effectiveness and harmony.

Mohammed Abed al-Jabri defines political stability in terms of ability and that the inability of the ruler in each of the Arab countries to maintain unity and harmony within his tribe and to maintain the allegiance of other tribes allied with him or subject to him. On the other hand, instability in the Arab world, in the first place, is about the loss of the loyalty of the subjects and tribes allied with the ruler. This would lead to the fall of the regime (Dawood, 2014, p. 184). The most important concepts presented by Hamdi Abdul Rahman Hassan, who believes that political instability is the inability of the regime to deal successfully with the crises it faces and its failure to manage conflicts within society through which the administration can maintain them in a circle that enables it to control them, and is accompanied by the use of political violence on the one hand, and diminishing legitimacy and efficiency on the other (Hassan, 1996, p. 124). This definition shows that the existence of contradiction in society with the power of the ruling authority will lead to stability. Still, if the power fails to control, it will lead to political instability and diminishing legitimacy of the system so that some accept the change as a result of influences within the community. Although these influences are only effects of a minority in society, Hassan describes another definition of political instability as the inability of the regime to mobilize sufficient resources to absorb conflicts within community, to the extent that violence is prevented in it (Hassan, 1996, p. 124). Neven Mussad defines the concept as the phenomenon is characterized by flexibility and indicates the ability of the system to employ its institutions to make the necessary changes to meet the expectations of the masses and contain the possible conflicts without the use of political violence only in the narrowest scope in support of legitimacy and effectiveness (Shattib, 2013, pp. 305-306). The absence of political violence, civil wars, and separatist movements are significant contributors to political stability within society. Political violence as the actual use of physical force to harm others to achieve political or economic and social goals have political connotations (Shattib, 2013, p. 308).

But this view cannot be adopted in absolute terms, for example, the city-state mentioned by Plato had achieved political stability, despite the existence of many violence of its internalities, because of the ruling system in which justice was realized. Also, in Britain, the revolution in 1664 brought about a curtailment of the role of the king through parliament. The United States of America, which is composed of a heterogeneous mix of races and religions, but due to its relative democracy, achieved a kind of political stability. External factors have also caused political instability. For example, some countries are empowering minorities in another country to threaten their political stability through a form of violence, and the harmony of external interventions with internal contradictions would create a disturbance that, in turn, leads to political

instability. However, according to Benneoui (2015, pp. 77-79), many of the hypotheses that establishing political stability are variable according to the independent variables that are the minorities:

- In the case of social mobilization using various media and modern communication technologies, influencing individuals and groups of people, creating a new sense of awareness, enhances their solidarity and adherence to their identity, which poses a new challenge to the state, this is because the political pursuit of the collective goals of the groups may turn into a sectarian conflict with other groups, which also seek to affect the state, as in Lebanon, Sri Lanka, Burma, Ethiopia.
- In the case of the poor economic and social conditions of the minority, according to Karl Deutsch, the status of the political minority is only a reflection of its social and economic status, and perhaps the question is always asked how much minority control? As power creates their inferiority, deprivation, and insecurity among their less dominant members, creating a spirit of solidarity and perhaps rebellion to overthrow the alliance at internal and regional levels.
- The neighboring state to contain the minorities, to disassociate or destabilize the close link between its members, to turn it in favor of using means of repression and forced assimilation, such as the adoption of the former Soviet integration by the Caucasus republics and Eastern Europe.

There is no doubt that the containment of the minority and its absorption by the central authority after the success of a temporary period, as the minority coerced, it gives them more motivation for the adherence to their privacy and for reorganizing themselves in reviewing their potential to deal with power. The latter also remains a sense of instability.

Many factors affected political stability in a multi-ethnic state, such as Iraq. These factors can be classified as such: legitimacy of the political system, crisis of the national identity, redistribution crisis, political participation, crisis of penetration, cultural heterogeneity, regional and international dynamics.

2. The legitimacy of the Political System

The concept of legitimacy in the sense of stability is the conceptual equivalent of “allegiance” in the Arab-Islamic heritage. Ibn Khaldun said in this regard, “I know that the allegiance is the covenant on obedience, as if the pledge was signed by the emir to deliver to him in the same matter and the affairs of the Muslims do not dispute him in any of that.” According to McIver, legitimacy is achieved when the perceptions of the ruling elite itself and the majority of the society are identical and in full conformity with the fundamental values and interests of society, to preserve the society’s cohesion (Khazraji, 2004, p. 177). Democratic legitimacy in the sense that rulers’ authority is not lawful unless they are empowered by most of the governed, and their power is legitimate if they offer qualities that are compatible with the dominant idea when citizens have legitimate authority, and consistent with the establishment of the constitution (Khazraji, 2004, p. 179).

At a fundamental level, different models or concepts of democratic governance can be divided into two approximate categories: the elite models which set minimal allocation, and the ordinary citizens where citizens are granted access to decision-making through regular elections (Rapeli and Schoultz, 2015, p. 3). Therefore, legitimacy is about the satisfaction of the people and the acceptance of the ruler. It is one of the essential requirements of political stability in any country in the world.

Before 2003, Iraq was based on political legitimacy derived from one-party rule, without political pluralism and minority participation. The Iraqi political system collapsed after 2003, replacing it with a new system based on the peaceful exchange of power via a multi-party system established with the 2005 Constitution. Article 3 of the Constitution stipulates, “Iraq is a country of multiple nationalities, religions, and sects. It is a founding and active member of the Arab League and is committed to its charter, and it is part of the Islamic world.”

According to Saad Salloum, every split is schizophrenia, which is a satisfactory condition, and the division paves the way for death. It is in another form. If the person is divided on himself, the family is divided on the blood, and the church is divided on its own, the doctrine is divided on itself, and the whole country is divided on itself (Salloum, 2015, p. 356). This policy encouraged researchers to address diversity in Iraq as “a threat to the unity of the country.” This has been called the “security approach” in the study of pluralism, namely, the study of diversity through dominant cultural tendencies that groups view from a state perspective, a threat to national unity (Salloum, 2015, p. 24).

3. Crisis of National Identity

Nationalism serves two opposite directions in constructing the identity of a community. The multiculturalist reading of identity formation attaches importance to the particularity of the community in question. In contrast, more in territorial nationalism, the national identity is defined in an inclusive manner irrespective of or less respectful to ethnic differences. The former ends up with retribalisation jeopardizing the very bases of a democratic society (Konuralp, 2018).

In this respect, the nature of the national identity of a country is one of the most critical issues in contemporary time, especially in Iraq, because it is related to stability in political, economic, social and legal terms that the varied nature of the composition of the Iraqi people and the lack of adaptation of the ruling authorities in a way that guarantees security and stability. Totalitarianism and excessive centralization of the administration, besides other reasons, led to the failure of forming a unified national identity in the pre-occupation era (Zangana, 2014, p. 94).

What happened after 2003, has encouraged the division, rivalry, and supported the rise of rival ethnic identities at the expense of national identity that those ethnic identities found many reasons to intensify their expansion in respect to the decline and weakness of national identity. Although the Preamble of the 2005 Constitution aims at creating “new Iraq, the Iraq of the future, free from sectarianism, racism, the complex of regional attachment, discrimination, and exclusion,” it cannot achieve such goals unless a unifying national identity is institutionalized and promoted by the political elite from different ethnic backgrounds.

Identity crises are the problem of many societies, as Huntington (2004) describes. The USA is not unique in its identity problem as “national questions” are a universal feature of the contemporary era. *What do they have in common? How do they distinguish themselves from other peoples? Who are they?* are the major questions of communities in creating their identities. The Japanese debate whether their location, history, and culture make them Asians or that their wealth, democracy, and modernity make them Westerners is an example. Also, Iran has been described as a “nation seeking identity” and South Africa, China, Syria, and Brazil, according to Huntington, face identity crises (Mahdi, 2009, p. 484).

The articles of the Constitution focus on the multiplicity of sectarian, national, and tribal differences and encourages them in more than one position. Their support is oblivious that it is at the expense of the Iraqis and their unity, rather than focusing on the integration and national identity of Iraq. As stated in article 40 that “the followers of every religion or doctrine are free to practice religious rites including the Hussein rituals,” also in article 43 that “the State is keen to promote Iraqi tribes and tribes and take care of their affairs” (Constitution of Iraq, 2005, p. 14). At the same time, article 18 of the Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period (Transitional Administrative Law, TAL) stipulates that “Iraqi citizenship is the basis of his citizenship” (TAL, 2004, p. 166).

According to the opinion of Haifa Ahmed, where she said, if there is a national identity of Iraqis comprehensive for all under the shades of all ethnic groups and religions and sects and

minorities, this does not prevent the existence of ethnic identities distinct in some characteristics of religious and sectarian senses that does not preclude coexisting in Iraq (Mohammed, 2012, p. 10). The national identity is a legal, political, and social link that exists between the individual and her/his state. It is the highest bond of citizenship and belonging to the country, under which the individual enjoys the nationality of the state exercises rights and freedoms without any unlawful violations in return for performing the duties and obligations legally assigned to her/him following the Constitution and other applicable laws (Zangana, 2014, p. 100).

Perhaps the root problem is the absence of a unified state that can represent a unified Iraqi identity within which all linguistic, religious, and ethnic diversities and sects are fused (Mohammed, 2013, p. 181). The weakness of the national character in the face of ethnic belongingness and narrow affiliations means weakness in the constitutional and political structure of the state, which in one way or another drives the citizen to believe that her/his homeland is not for all citizens but rather a battlefield for those narrower affiliations to gain and reward them because in her/his view it is more powerful and immune to a national affiliation (Al-Douri, 2013, p. 304).

4. Redistribution Crisis and Economic Factors

The countries have different levels of wealth, but the abundance and lack of wealth is not a sufficient indicator of social justice in their distribution. It can be shown that the average per capita income at the national level is the weighted mean of average per capita income in both the poor and affluent population, where the proportion of each of these two sections is weighted by the total population of the country (Issawi, 2000, pp. 103-104).

Political wisdom is based not on the lack of or increase in wealth but on the fair distribution of wealth across the country and among all segments of the society. In other words, there must be general rules and regulations in the society; these rules apply to all members of the society without exception, irrespective of their ethnic, sectarian or regional affiliations and when there is a position in the state, the section criterion must be based on competence, merit, and qualification, not on narrow considerations such as personal relationships and kinship (Baghdadi, 1993, p. 284).

Note that in article 111 of the 2005 Constitution states that the natural resources of the country belong to all people of Iraq in all the regions and governorates. The article 25 of TAL obliged the transitional government exclusive competence in “managing the natural resources of Iraq, which belongs to all the people of all the regions and governorates of Iraq, in consultation with the governments of the regions and the administrations of the governorates, and distributing the revenues resulting from their sale through the national budget in an equitable manner proportional to the distribution of population throughout the country, and with due regard for areas that were unjustly deprived of these revenues by the previous regime, for dealing with their situations positively, for their needs, and the degree of development of the different areas of the country” (TAL, 2004). Also, article 12 of the same law maintained that “Iraqis are equal in their rights regardless of gender, opinion, belief, nationality, religion, sect or origin, and they are equal before the law, and prohibits discrimination against the Iraqi citizen based on race or nationality or religion continue, and have the right to personal security and life and liberty and no one may be deprived of his life or freedom except in accordance with legal procedures” (TAL, 2004).

These articles are based on the fact that economic stability is one of the signs of stability in any country in the world. The economy is the one that provides the political power with the elements of power and harmony. The economy is vital to finance the state institutions and its various mechanisms, especially in countries that are in a state of war or suffer from social problems or external threats.

Although Iraq is a wealthy country, it is suffering from a blur in its economic file. There are several reasons behind this, perhaps including the lack of clarity of its economic destination, whether it is socialism or capitalism or otherwise. As well as linking its economic file with other files unstable political, cultural, security, and external, Iraq suffers from a monolithic economy that relies almost entirely on oil exports without diversifying sources of income.

The current round of ethnic and sectarian violence is ironically linked to the apparent victory of the economic globalization and institutional transformation: a new opening markets, goods, services, capital, people; new democracies and the implementation of “state-shrinking” ideologies that have swept the world, while, with some crucial exceptions, relatively developed market economies low levels of cultural conflict, they have suffered from this conflict; however, they have begun the process of state contraction of economic liberalization, the transition to the market and the pressures of globalization- increased demand for industrial competitiveness and rising external debt that weakens the capacity of the state and its willingness to allocate resources- are associated with high levels of conflict and even violence (Crawford and Lipschutz, 1998, p. 4).

5. Political Participation

Political systems differ in their mode of operation from one state to another, some of which follow the democratic methods of governance through the peaceful exchange of power, listening to the opposition, and opening the door to participation in governance for all, as in most developed countries. Some countries are ruled by political regimes that exercise solely authoritarian rule and do not allow anyone to participate in government. The regime’s capabilities are controlled by a small group (elite) or one person, a president, a prince, or any other name, under various pretexts such as the claim that there is an external threat to the security of the country, or that the people are not aware and cannot implement democracy or fear of the anarchy that is often associated with pluralism (Imam, 1994, pp. 6-7).

Aristotle began his book by saying that since the state, every state kind of participation, and each engagement was done to reach the benefit and good -it is supposed to goodness is the end of every action- it is clear that the good is the goal of all the highest virtue, at its highest level, is the goal of that supreme participation all else, or more correctly, includes the state (Al-Tabib, 2007, p. 87). In this respect, the meaning of political participation from a sociological point of view is the process that can be done through which the individual plays a role in the political life, in order to achieve social and economic development, with every citizen has the opportunity to contribute to the development of the goals and to identify the best means and methods for that, to be the participation of citizens in those efforts on the basis of self-motivation and volunteerism, which translate citizens’ feelings of social responsibility towards their common goals and problems (Al-Tabib, 2007, p. 89).

The transition from a single-party system before 2003 to the multi-party system, ethnicity became the basis of a contribution to political life. Reaching a sense of shared goals and common good becomes problematic in terms of relegating political participation to ethnic identities rather than politically and legally equal bodies. Therefore, political participation in terms of multiculturalism prevents the real basis of a democratic society in Iraq.

6. Security and Crisis of Penetration

Working in the political field requires a safe environment since this environment will be the arena in which the candidates present their governmental programs and try to convince their

voters and their constituents. At the same time, voters can go to polling stations without any pressure or fear.

Violence is not necessarily an inevitable result of the diverse ethnic composition of a country. Still, under complex political and social conditions experienced by some societies in times of political, social, and economic transition, nations of ethnic diversity are more vulnerable to violence (Hafez, 2009, p. 96). Despite the many possibilities of political, economic and social participation in the governance of the various ethnic groups during the establishment of the modern state, participation has been determined from what affected the degree of integration or non-integration of these groups in the national community and in governance (Hafez, 2009, p. 96).

On the other hand, political violence has long threatened even ordinary citizens to negatively influence their electoral choices by preventing them from participating in giving room for other forces at their expense. The apparent political stability is the basis of each process of development or progress in all areas of political, economic, social, cultural and security, due that the political blocs in Iraq must set the goals of the flexibility adoption in dealing with the others, based on mutual trust, serve the country and improve its situation in all fields (Al-Sarhan, 2015, p. 42). These conditions deprived the political system of the participation of many national and efficient elements. They allowed some non-professional features to control the course of events for an extended period.

In its general sense, the term “penetration” refers to the congruence that people or most of them perceive the system that the crisis of penetration, like the distribution crisis, is linked to specific changes in government performance and certain types of outputs of the existing political system. Yet, it also includes a sociological dimension often between them and between crises of identity and the crisis of legitimacy (Salehi, 2016, pp. 28-29). Therefore, political stability has its roots in the political system that encompasses the management and promotion of the country through legitimacy, integration, participation.

7. Cultural Homogeneity

Democratic capacity is above all about political culture and behavior more than rules or texts translated into reality, and this culture does not come by chance but requires experience, accumulation, maturity.

In his book *The Spirit of Laws*, Montesquieu distinguishes between three models of governance: republic-monarchy-authoritarianism (Thompson, Wildavsky and Ellis, 2010, p. 15). These principles are necessary to preserve the institutions of each system, such as honor in property, virtue in the republic, fear of autocratic government. In light of these principles, Montesquieu explains how laws in every society help to protect the social and political organization. Emile Durkheim’s study of religion in his book *The Primary Forms of Religious Life* takes a functional approach because it claims that the function of religion is to strengthen the bonds that bind the individual to the society to which he belongs. Despite the diversity of religious beliefs, they perform the same functions everywhere, because they all achieve the integration of the individual in the community (Thompson, Wildavsky and Ellis, 2010, p. 17). Montesquieu too gave particular attention to the religion function as a factor in social stability. Thus, religion, functionally, and laws must be consistent with the pattern of social relations (Thompson, Wildavsky, and Ellis, 2010, p. 15).

Hanna Batatu points out that the Iraqis were not one people or a political group, but there are many ethnic and religious minorities in Iraq: Kurds, Turkmen, Persians, Yazidis, Sabais and others; the Arabs made the majority of the Iraqi population were formed to the extent far from

the multitude of distinct societies, the difference between them and closed to the self despite the shared features (Batatu, 1990, p. 31).

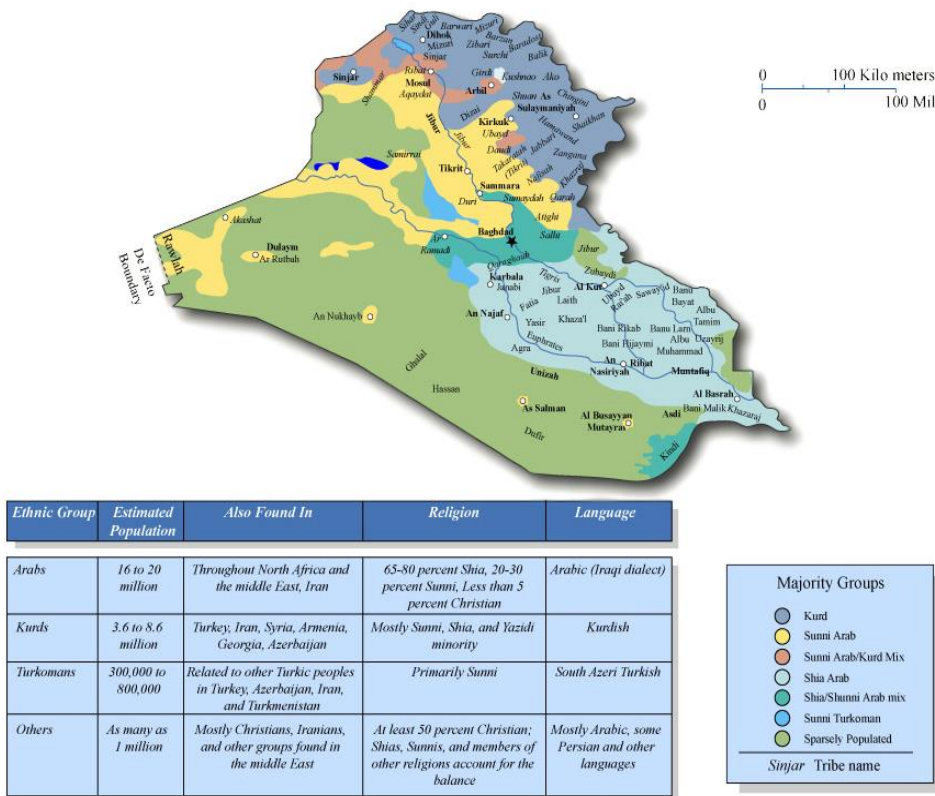

Figure 1. Distribution of Ethnoreligious Groups in Iraq

Source: MIT OpenCourseWare, 2008.

In article 9 of the TAL (2004), the significant expansion in the granting of cultural rights to ethnic, national, religious and sectarian minorities, the Arabic language and the Kurdish language are the official languages of Iraq and guarantee the right of Iraqis to teach their children in the mother tongue such as Turkmen, Syriac or Armenian in educational institutions in accordance with educational regulations or any other language in private educational institutions. Also, in article 20, it is stated that “No Iraqi may be discriminated against for purposes of voting in elections based on gender, religion, sect, race, belief, ethnic origin, language, wealth, or literacy.”

8. Regional Factors

Regarding Iraq, three variables are affecting the impact of the regional role of the country: (1) the direction of the United States towards the imposition or achieve regional stability in the total Middle East; (2) the political system ability in Iraq to agree on the priorities of Iraq and its interests, through contradictions such the lack of trust between the political forces, the external agendas sought to achieve internally through monopoly the power and wealth; (3) states within federation enjoy powers close to independent government authorities (Atwan, 2007, p. 148).

External factors cause political instability when there is a role for international interventions following global developments. For example, some countries mobilize minorities in another country to threaten their political stability through a form of violence leading to political instability (Naji, 2008, p. 3).

Iran is seeking to instrumentalize the Iraqi Shia's in their political struggle with the Gulf States, and attempting to destabilize Iraq. At the same time, other Arab states and the United States do not feel comfortable about (Jassim, 2013, p. 3). As for the many methods followed by neighboring countries to thwart the Iraqi experience, including support of some armed groups, and through communication that broadcast various intellectual materials, which facilitated the process of instability in general, primarily political.

9. International Arena

On Friday, May 23, 2003, Bremer signed CPA Order Number 2, Dissolution of Entities. The order formally dissolved a wide range of Iraqi institutions, including the Ministry of Defence and the Iraqi Intelligence Service, it terminated the service of all members of the former military and announced that the coalition planned to create a New Iraqi Army (NIA) "as the first step in forming a national self-defense capability for a free Iraq." Bremer's press spokesman, Dan Senor, stayed up the entire night coordinating the text of the announcement and press plans with Rumsfeld's special assistant, Larry Di Rita, who was in Baghdad at the time (Dobbins et al., 2009, p. 57). Although London had not objected to the dissolution of the army, British officials were concerned over how this was done. During his stop in London, Slocombe was told that the "reintegration of former military into society would be an issue. Large numbers of unemployed former soldiers have created crime problems in other places." Slocombe's initial response was curt: "the military was not an appropriate tool to solve the unemployment problem" (Dobbins et al., 2009, p. 58).

The international factors have contributed to the deepening of political instability in Iraq and have had a negative impact on increasing this phenomenon within Iraqi society. The United States has not reformulated its successful constitutional experiment in Iraq. On the contrary, it has even produced the worst of its political experience by devoting it to sectarian and ethnic division, which is the worst project in Iraqi political history, which created a political and democratic process faltering. It has no democratic principles but the mechanism of elections, the process in which political rivalries prevail, and where regional actors play an essential role severity (Dawood, 2014, p. 196).

On this basis, it is possible to say that the external environment also contributed to the destabilization of Iraq for many reasons related to the protection of other countries than to achieve reconciliation of Iraq.

10. Conclusion

As a result of the policy that the USA calls consensus democracy, all ethnic and religious groups in Iraq have been forced to share the government together. In this regard, although it was not included in the 2005 Constitution, the Presidency, Prime Ministry and Parliament's Presidency were shared among Kurds, Shiites and Sunnis. However, it is observed that these groups oppose the reforms that should be implemented to put the country's politics on the right ground.

This article reviewed political instability in Iraq that emerged after the US intervention in 2003. the different definitions presented by researchers, the concept is defined from a political, minority, and a linguistic perspective, with examples of how democracy can achieve political

stability, are discussed. This research argued that some variables could play a role in provoking minorities to cause political instability such as Social mobilization through modern communication platforms that affect the minority and make it a distinctive identity within the state fuel the spirit of hostility and conflict. The unfortunate economic and social situation, where the status of the minority groups merely a reflection of their social and economic situation. The role of neighboring countries in containing and recruiting minorities in favor of political instability in the country. This issue is discussed with reference to crises of legitimacy, national identity, economic redistribution, political participation, security, and regional and international factors. The sources of political instability in terms of managing the ethnic diversity of Iraq is researched through the legal texts like the TAL and Constitution of Iraq. It is argued that without establishing a national identity and national unity that may encompass ethnic diversity in Iraq, it is impossible to realize a full-functioning democracy irrespective of religious and linguistic differences.

References

- Al-Douri, H. M. A., (2013). "alhwyl alwtnyh mqabl alhwyl alfr' eyh", Iraq, University of Babylon. *Journal of the Faculty of Foundational Education for Educational and Human Sciences*. (14), pp. 297-309.
- Al-Sarhan, H. A. D. (2015) "athr 'edm alastqrar alsyasy 'ela m' eshrat altnmyh alshryh fy al' eraq b'ed 'eam 2003", Iraq: University of Karbala, Center for Strategic Studies, *Journal of Ahl Al-Bayt*, 1(18), pp. 16-44.
- Al-Tabib, M. Z., (2007). "'elm alajtma'e alsyasy", 1st ed. Libya- Zawya: University of April 7.
- Atwan, K. A., (2007). "mstqbl dwr al' eraq alsyasy alaqlmy", Iraq: University of Baghdad, *Journal of International Studies*, published by the Center for Strategic and International Studies, (33), pp. 147-176.
- Baghdadi, A. S. I., (1993). "alwhdh alwtnyh wmsklt alaqlyat fy afryqya", 2nd ed. Beirut- Lebanon: series of doctoral theses, (Center for Arab Unity Studies).
- Batatu, H., (1990). "al' eraq: altbqat alajtma'eyh walhrkat althwryh mn al' ehd al' ethmany hta qyam althwrh", Part I. 1st ed. Beirut-Lebanon, Arab Research Foundation, Translation by Afif Razzaz.
- Benneoui, H., (2015). "tathyr alaqlyat 'ela astqrar alnzm alsyasyh fy alshrq alawst", 1st ed. Alexandria: Al-Wafa Legal Library.
- Crawford, B. and Lipschutz, R. D. (1998) The Myth of "Ethnic Conflict": Politics, Economics, and Cultural Violence, Research Series, uciapubs/research/98. the United States of America: University of California, California Digital Library. doi: 10.2307/2586458.
- Dawood, A. F. J., (2014). "'edm alastqrar alajtma'ey fy al' eraq ma b'ed 2003 drasat thlylyh fy althdyat alajtma'eyh walafq almsqblyh", Iraq: Mustansiriyah University, Political and International Journal, (25), pp. 182-203.
- Dobbins, J. et al. (2009) Occupying Iraq: A history of the Coalition Provisional Authority. Rand Corporation, pp. iii-xii. Available at: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/MG1200/MG1217/RAND_MG1217.pdf.
- Hafez, T. H., (2009). "al' enf alsyasy fy al' eraq", Iraq: University of Baghdad, *Journal of International Studies*, published by the Center for Strategic and International Studies. (41), pp. 95-123.
- Hassan, H. A. R., (1996). "al'eskrywn walhkm fy afryqya: drasat fy tby'et al'elaqat almdnyh al'eskryh", 1st ed. Cairo: Center for African Future Studies.
- Huntington, S. P. (2004). *Who are we? The challenges to America's national identity*. London: Simon and Schuster.
- Imam, A. I., (1994). "altaghyh: drasat flsfsyh lswr mn alastbdad alsyasy," 3 rd ed., Kuwait: World of Knowledge: A series of cultural books published monthly by the National Council for Culture, Arts and Literature.
- Constitution of Iraq (2005). 'The Constitution of Iraq of the Year 2005', Available at: https://constituteproject.org/constitution/Iraq_2005?lang=en.
- Issawi, I., (2000). "altnmyh fy 'ealm mtghyr: drasat fy mfhwm altnmyh wm' eshratha". 1st ed., Cairo: Dar Al-Shorouk.
- Jassin, F., (2013). "alta'efyh wanhyar aldwlh al' eraqyh alhdythh", Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (4270), pp. 1-5. Available at: <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=386090&r=0> (Accessed: May 21 2019).
- Khazraji, T. K. M., (2004). "alnzm alsyasyh alhdythh walsyasat al' eamh", 1st ed., Amman-Jordan: Dar Majdalawi Pub. & Dis.
- Konuralp, E. (2018). Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salmımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 133-146 . DOI: 10.17153/oguiibf.400350

- Mahdi, H. S., (2009). "drash fy mfhwm alhwyh", Iraq: University of Mosul, Regional Studies, 5 (13), pp. 475-493.
- MIT OpenCourseWare. (2008). *Distribution of Ethnoreligious Groups*. Accessed: 10.06.2020, from <https://www.flickr.com/photos/mitopencourseware/3620075446>
- Mohammed, A. J., (2013). "ashkalyt alhwyh fy almjtm'e al'eraqy", Iraq, University of Al-Qadisiyah, Al-Qadisiyah for Human Sciences, 16(2), pp. 175-193.
- Mohammed, H. A., (2012). "ashkalyt alhwyh alwtnyh al' eraqyh", Iraq: University of Baghdad, International Studies, (53), pp. 1-20.
- Naji, E. M. A., (2008). "mfhwm 'edm alastqrar alsyasy fy aldwlh", Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (2189), pp. 1-6. Available at: <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=124635&r=0> (Accessed: May 20 2019).
- Odeh, F. J., (2013). "alt 'eddyh alhzbyh wzahrt 'edm alastqrar alsyasy: drast halt al' eraq b'ed 'eam 2003", Iraq: Al-Nahrain University, Political Science, pp. 1-58.
- Rapeli, L. and Schoultz, Å. von (2015) 'Citizen Competence and Different Conceptions of Democracy', ECPR Joint Sessions, Warsaw, pp. 1-18.
- Salehi, A., (2016). "eshkalyt altnmyh alsyasyh fy msr b'ed ynayr 2011", Algeria: Université Oum El Bouaghi, Faculty of Law and Political Science, pp. 2-98.
- Salloum, S., (2015). "aldaqlyat fy al' eraq: aldakrh-alhwyh-alhthdyat", 1st ed., Beirut-Lebanon: Dar Al-Rafidain for printing, pub. & dis.
- Shattib, M. S., (2013). "athr althwl aldimqraty 'ela alastqrar alsyasy fy aldwl al' erbyh", Iraq, University of Mosul, Regional Studies, 9(30), pp. 301-327.
- TAL. (2004). *Iraq: Law of 2004 of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period*. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/45263d612.html>
- Thompson, M., Wildavsky, A. and Ellis, R., (2010). "nzryt althqafh", Edited by Farouk Zaki Younes, translated by Ali Said El Sawy. Kuwait: World of Knowledge: A series of cultural books published monthly by the National Council for Culture, Arts and Literature.
- Zangana, A. Q. A., (2014). "alhwyh alwtnyh fy aldwlh al' eraqyh almwhdh: drash thlylyh tarykhyh fy aldstrw almlky waldsatyr al' eraqyh alm 'eqth", Iraq: University of Kirkuk, Journal of Kirkuk University for Human Studies. 9 (2), pp. 94-138.

Submission: 17.04.2020
Acceptance: 02.06.2020

Muselmann ve Dohodyaga: Nazi ve Sovyet Toplama Kamplarında Yaşayan Ölüler

Duygu Özakin¹

Muselmann ve Dohodyaga: Nazi ve Sovyet Toplama Kamplarında Yaşayan Ölüler

Öz

Bu çalışma, Nazi ve Sovyet toplama kamplarının iki simgesel ve eşdeğer figürü olan Muselmann ve dohodyaga'ya ele alır. Nazi kamplarında ölümün kıyasına gelmiş, beslenme yetersizliği ve salgın hastalıklar nedeniyle kuruyan derisi iskeletine yapışmış, insanî görünümüyle beraber bincini de yitirmiş, çevresine karşı tamamen duyarsızlaşmış ve suskunluğa gömülmüş mahkûmları tanımlayan Muselmann kavramı, Sovyet kamp jargonundaki karşılığını dohodyaga teriminde bulmuştur. Çalışma, bir Auschwitz kurtulmuş olan Primo Levi'nin ve bir Gulag kurtulmuş olan Varlam Şalamov'un tanıklıkları başta olmak üzere; Yevgeniya Ginzburg, Aleksandr Soljenitsın, Vasilii Grossman ve Nadejda Mandelştam'ın otobiyografik eserlerinde dohodyaga kavramının izini sürmeyi amaçlar. Böylelikle çalışma toplama kampı rutininin bir parçası olarak mahkûmların bedenlerine yöneltilen uygulamaların (kayıt numarasını bedene dağlama, saçları kazıma, çıplak bırakma, açlığa terk etme, fiziksel işkence uygulama ve nihayet yakma), tanık yazarların belleğinde nasıl yeniden canlandırıldığını karşılaştırmalı yöntemle çözümler.

Anahtar Sözcükler: Muselmann, Dohodyaga, beden politikaları, Gulag, Primo Levi, Varlam Şalamov

Muselmann and Dokhodyaga: Living Corpses of Nazi and Soviet Concentration Camps

Abstract

The present study deals with Muselmann and dokhodyaga as two symbolic and equivalent figures of the Nazi and Soviet concentration camps. The equivalent of slang term Muselmann is dokhodyaga in Soviet camp jargon, which describes the prisoners, who were nothing but skin and bones on the edge of death due to nutritional deficiencies and epidemics. A Muselmann-dokhodyaga loses consciousness along with his/her human appearance, becomes completely insensitive to the environment, and subsides into silence. The study aims to trace the concept of dokhodyaga mainly in the testimonies of Auschwitz survivor Primo Levi and Gulag survivor Varlam Shalamov, additionally in autobiographical texts of Eugenia Ginzburg, Aleksandr Solzhenitsyn, Vasily Grossman and Nadezhda Mandelshtam. The study analyzes the practices directed to the bodies of prisoners (tattooing the registration number onto the body, scraping the hair, leaving the prisoners naked, leaving them hungry, torturing and finally burning) comparatively as a part of the concentration camp routine in written testimonies of the survivors.

Keywords: Muselmann, Dokhodyaga, body politics, Gulag, Primo Levi, Varlam Shalamov.

1. Giriş

Kendini gerçekleştirme sürecinde toplumsal ve kültürel dirençle karşılaşan bir hareket ve olgu olarak modernleşme, 20. yüzyıl düşünce tarihinin eleştirel süzgecinden tarihsel, felsefi, sınıfsal ve toplumsal vurgulardan biri ya da birkaçının ağır bastığı metinler aracılığıyla pek çok kez geçirilmiştir. Modernleşme olgusuna yöneltilen tenkitlerin bir kısmını geleneksel değerlere bağlılığı öne çıkaran ve bunlardan ayrılmamanın kültürel mirasa yönelik bir ihanet olarak kavrandığı dünya görüşlerinden hareketle ileri sürülen itirazlar oluşturmaktadır. Öte yandan modernleşme hareketlerinin hem kaynakları, hem de onun sürekliliğini ve benimsenmesini sağlayan payandaları arasında yer alan bilimselleşme, makineleşme ve topyekûn rasyonelleşmenin insan unsurunu ve doğasını göz ardı eden denetleyici ve ayırıştırıcı teknikleri, söz konusu eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Teknolojinin sunduğu olanakların ve şeyleri akılsal bir yolla sınıflandırma çabasının bütünleşerek, totaliter ve militarist rejimler eliyle hayata geçirildiği simgesel mekânlar ise toplama, zorunlu çalıştırma, ıslah ve imha kampları olmuştur.

¹ Ph.D. Independent Researcher, Kayseri/TURKEY, dozakin@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0927-1926.

Temerküz kamplarından geriye kalanlar 20. yüzyıl düşünce dünyasında olduğu gibi günümüz araştırmacılarının da zihnine sızmakta ve kampların utanç yüklü sembolleri, güncel incelemelerin yörüngesine girmektedir. Bu sembollerden biri, çalışma boyunca daha derinlikli bir biçimde ele alacağımız Muselmann olmuştur. Kamp jargonunda ölmek üzere olan, derisi kemiklerine yapışmış, insanî görünümünü ve bilincini yitirmiş, yarı ölü mahkûmları tanımlayan bu kavram, son dönem araştırmalarda “zombi, yaşayan ölü, yürüyen ölü” anlamlarını içerimleyen “walking dead” ile özdeşleştirilmektedir. “Teorinin İzini ‘Yaşayan Ölü’nün’ Bedeninde Sürmek: Muselmann ve Soykırım Araştırmalarının Rotası” [Tracing Theory on the Body of the “Walking Dead”]: Der Muselmann and the Course of Holocaust Studies] başlıklı çalışmada Skitolsky, bir Holokost kurbanı olan Muselmann’ı “yaşayan ölü” olarak tanımlamaktadır. Skitolsky (2012, s. 76), Muselmann’ın Nazi kampı argosunun ortak bir terimi olduğunu, terimin artık çalışmaya ve yaşam mücadelesi vermeye mecali kalmamış, koma halindeki insana işaret ettiğini belirtir. Genelde yetersiz beslenme nedeniyle meydana gelen tıbbî bir olgu olarak kabul edilmesine rağmen, Muselmann’a dönüşmek, mahkûmun kendini çevresinden tamamen soyutlamasıyla ve her türlü iletişimden kaçınmasıyla beraber seyreden bir umutsuzluk durumu olarak tanımlanır.

Rus araştırmacı Dmitriy Golıno-Volfson (2008, s. 1), “Yaşayan Ölülerin Yüzyılı: Zombilerin Gözüyle 20. Yüzyıl. Zombinin Felsefesi, Etiği ve Biyopolitikası Üzerine” [Век живых мертвецов: XX столетие глазами зомби. О философии, этике и биополитике зомби] başlıklı incelemesinde, popüler kültürün önemli simgelerinden olan zombileri “gizemli yaşayan ölümler” olarak tanımlar. Yazar, kendine felsefeden antropolojiye, sosyal psikolojiden tıp etiğine dek çok çeşitli bir yelpazede yer edinen zombinin, 2000’li yıllardan itibaren akademik yayınlara da konu olduğuna ve bu camiada kapsamlı bir biçimde tartışılmaya başladığına dikkat çeker. Söz konusu yazıda, Muselmann ve zombi kavramları arasındaki örtüşmeye; her ikisinin de yaşamla ölüm arasındaki “gri bölgede” sıkışıp kalmaları bağlamında işaret edilir. Biyopolitik bir figür olarak okunan zombi, iktidarın yaşam üzerinde kurmak istediği hâkimiyet arzusuna karşı, kendisini var eden birincil nitelikleri aracılığıyla tehdit oluşturmaktadır: Bir zombi ne yaşayan bir varlıktır, ne de ölü bir varlık. Bu nedenledir ki “zombi, biyoiktidara karşı acımasızca bir meydan okumadır” (Golıno-Volfson, 2008, s. 8). Kamplarda Muselmann durumuna düşmüş mahkûmlar da, çağdaş karşılıkları olarak değerlendirilen zombiler gibi, kamp muhafızlarının iktidarını tehdit eden muğlak birer simge olarak rahatsız edici bulunurlar. Zira onların yaşama karşı duyarsızlaşan ve yaşamla ölümü eş zamanlı olarak temsil etmeye başlayan konumları, kamp iktidarının işleyişine zarar verir. “Muselmann’ın davranışının pekâlâ sessiz bir direniş biçimi olabileceğini düşünen kamp polisi Muselmann karşısında bir anda iktidarsızlaş[r]” (Agamben, 2013, s. 219). Yaşamın olmadığı yerde, yaşam üzerindeki iktidardan söz etmek olası değildir. Yaşam üzerindeki tehdit yoluyla sürekliliği sağlanan üstünlük ilişkileri de, yaşamsal belirtilerin zayıflamasıyla birlikte anlamını yitirir.

Türkiye’de de beden odaklı incelemelerin gündemine giren yaşayan ölü kavramı, siyaset felsefesi ve biyosiyasetin buluştuğu kavşakları aydınlatan ve soruşturan metinlerin ekseninde yer almış, araştırmalarını bu doğrultuda yürüten Kartal, 2019 yılında yayımlanan son kitabına *Yaşayan Ölümler. Sinema, Biyopolitika ve Felsefe* adını vermiştir. Kartal’a göre sanat yapıtlarında etkili bir korku ögesi olarak kendine yer bulan çağdaş zombi, diğer bir deyişle yaşayan ölü [walking dead], özünde politik ve toplumsal eleştiri gücüne sahip bir imgedir. Zira Muselmann ile popüler kültürün yaygın sembollerinden biri haline gelen zombi kavramlarının örtüşmesi, her ikisinin de yollarının “kurban vasfında” kesişmesinden ileri gelmektedir. Yaşam ile ölüm arasında salınan Muselmann ve zombi, aynı zamanda insanî olan ve olmayan arasındaki gri bölgede sıkışıp kalmışlardır; ceset imalathanesi olarak işletilen kamplar, yaşamı yitirmenin doğal yanını mahkûmların elinden almıştır.

Toplama kampları, topyekûn tahakkümün idman sahası olarak, birer yaşayan ölü fabrikası gibi faaliyet göstermişlerdir. İnsan yaşamını yaşayan ölü ya da canlı bir ceset haline getirmek onu yaşam ile ölüm arasında bir araf pozisyonuna sıkıştırmak değildir sadece. Ondan yaşamın da ölümün de insani anlamını koparmaktır aynı zamanda. (Kartal, 2019, s. 47)

Bu çalışma, Nazi kamplarının simgesel bir figürü olan Muselmann'ı, beden teorileri çerçevesinde ele alır. Ancak bunu hâlihazırda yapmış bulunan biyopolitika çalışmalarına bir katkı sunmak amacıyla, okura Muselmann'ın Sovyet kamplarındaki karşılığı dohodyaga'yı [доходяга] tanıtır. Bugüne dek savaş ve kamp mağdurlarının tanıklıklarına dayalı eleştirel metinlerde dohodyaga'ya ilişkin pek az söz söylenmiştir. Bu eksiklikte, temerküz kamplarının simgesel bir cezalandırma ve utanç uzamı olarak Auschwitz ile bağdaştırılmasının yanında, Sovyet totalitarizminin eleştirisine ve Sovyet kamplarının tarihsel varlığına mesafeli yaklaşmayı yeğleyen çalışmaların da payı olmalıdır.

Konuya ilişkin mütereddit yaklaşımlar ortaya konulmasında, totaliter Sovyet yaşamına ve kamplarına ilişkin kapsamlı ve tanınırlık kazanmış çalışmaların, Batılı tarihçilerin kaleminden çıkması etkili olmuştur.

Bunlar arasında Anne Applebaum'un *Gulag: Sovyet Kamplarının Tarihi* [Gulag: A History of the Soviet Camps], Robert Conquest'in *Kolima: Kutuplardaki Ölüm Kampları* [Kolyma: The Arctic Death Camps], Nicolas Werth'in *Yamyam Adası: Sibîrya Gulag Kamplarında Ölüm (İnsan Hakları ve İnsanlığa Karşı Suçlar)* [Cannibal Island: Death in a Siberian Gulag (Human Rights and Crimes against Humanity)], Orlando Figes'in *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya'sında Özel Yaşam* [The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia], Moshe Lewin'in *Sovyet Yüzyılı* [The Soviet Century], Geoffrey Hosking'in *Sovyetler Birliği'nin Uyanışı* [The Awakening of the Soviet Union], James Harris'in *Terörün Anatomisi: Stalin Döneminde Siyasal Şiddet* [The Anatomy of Terror: Political Violence under Stalin] gibi kitapları öne çıkmaktadır. N.V. Riasanovskiy ve G.V. Vernadskiy'nin Rus kökenli olmalarına; M. Lewin'in ise eski Doğu bloku ülkelerinden gelmesine karşın, söz konusu tarihçilerin pek çoğu Batı akademisinde ya da yayın dünyasında kendilerine yer edinmiş isimlerdir. V.N. Zemskov ve D.A. Volkogonov gibi Sovyet tarihçilerinin Gulag istatistiklerini doğru yansıtmadığı yönündeki itirazlar ise meselenin güncelliğini korumasını sağlamaktadır.²

Kampların varlığı, Sovyet arşivlerinin açılmasıyla daha geniş araştırmacı kitlelerinin erişebileceği dokümanlarla belgelenmiştir. Ancak kamp rutininin ve kamp jargonunda yer edinen kavramların izini sürebileceğimiz en kapsamlı kaynaklar, tanıklığa dayalı otobiyografik edebî metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş tarihçiler, Sovyet arşivlerinin açılmasından sonra eriştikleri dokümanların yanı sıra tanıklarla gerçekleştirdikleri mülakatları ve tanık yazarların hatıratlarını çalışmaları kapsamına almışlardır. Bu bağlamda çalışma, Nazi ve Sovyet toplama kamplarının simgesel figürü olarak "yaşayan ölüyü" yaratan koşulları, kamp nesri yazarlarının eserlerinden hareketle tartışmayı amaçlar.

² Son dönemde Stalinist "Büyük Temizlik" (1936-1938) yıllarına ait bilinmeyen toplu mezarları keşfederek aynı zamanda Sovyet kamplarına dönük tartışmaları da yeniden alevlendiren Rus tarihçi ve insan hakları aktivisti Yu. A. Dmitriyev, 2016 yılının Aralık ayında tutuklanmış, kendisine isnat edilen suçtan beraat etmiştir; akabinde araştırmacının akıl sağlığının yerinde olmadığı iddia edilmiştir. Sovyet totalitarizmi döneminde yaşanan insan hakları ihlallerinin anısını canlı tutmak amacıyla kurulan Memorial [Мемориал] adlı sivil toplum kuruluşunun ve Rus sanat camiasından muhalif isimlerin desteğini alan Dmitriyev, halen tutuklu bulunmaktadır. Mevcut Rus hükümetinin toplu mezarlar konusunun gündemde tutulmasından hoşnut olmaması nedeniyle Rus tarihçiyi susturmaya çalıştığı, muhalif basın-yayın organlarında dile getirilmekte ve sürecin kendisi, Büyük Temizlik yıllarındaki asılsız ihbarlara dayalı tutuklama mekanizmasına benzetilmektedir (Memorial, 2017; Sever.Realii, 2020).

2. Auschwitz'den Gulag'a Beden Arşivleri

Nazi ve Sovyet toplama, ıslah, zorunlu çalıştırma ve imha kamplarının kuruluş aşamaları, 1930'lu yıllara tekabül etmiştir. Sovyet kamplarının geçmişi 1920'lere dayanıyorsa da, sistem "halk düşmanları"nı sosyal hayattan tecrit etmeye ve onların bedensel emeğinden yararlanmaya dönük hedeflerin ekonomik kalkınma planlarıyla bütünleştirildiği teknik yetkinliğini, sonraki on yıllarda kazanmıştır. Almanya'da Nazi Partisi lideri Hitler'in iktidara geçmesinin ardından açılan ilk kamplarla beraber, dönemin öjenist söylemleri uyarınca sadece ırklarına göre değil, aynı zamanda cinsel yönelimlerine ya da psikiyatrik "bozukluklarına" göre ayrıştırılan kesimler, kamplara kapatılmıştır. Sovyet örneğinde ise sınıf çatışması ilkesi temel alınmış; ancak yurttaşlar anti-Sovyet ya da Troçkist faaliyet yürütmek, uyanıklık eksikliği göstermek, şüpheli burjuva geçmişe sahip olmak gibi muğlak fakat hepsi de "halk düşmanı" kavramı etrafında birleştirilen casusluk suçlamaları nedeniyle kendilerini kamplarda bulmuşlardır. Nazi ve Sovyet kamplarını kıyaslayan tarihçi Becker'e (2013, s. 273) göre bir insan Almanya'da "doğum şeklinden"; Rusya'da "tavrından" dolayı kamplara düşmektedir. Yahudi, Çingene, Ukraynalı, İnguş ya da Polonyalı olmak; öte yandan direnişçi, Troçkist ya da kulak (toprak sahibi zengin köylü ve çiftçi) olmak, sonu kampta biten ayrımlardır. Ayrıca cüceler, çok uzun boylular, sakatlar ve ikizler saf Alman ırkında biyolojik bozulmaya yol açacakları gerekçesiyle deneylerde "laboratuvar hayvanı" olarak kullanıldıktan sonra ölüme terk edilmişlerdir (Becker, 2013, s. 278). Her iki sistem de sınıflandırma, damgalama, arşivleme, numaralandırma pratiklerine dayanmasına karşın, ceset yakma fırınları ve gaz odalarıyla Alman kamp sistemi, tam anlamıyla bir Batı modernleşmesi örneğidir. Sovyet kampına getirilen yeni tip işkence yöntemleri ve araçları, Alman tecrübesinden esinlenilerek tasarlanmış ya da gerekli görüldüğü durumlarda "ithal" edilmiştir.³

Müphemlik, kendi yurttaşlarını faydalılar ve yararsızlar, vatanseverler ve hainler olarak sınıflandıran ve ikinci grupta yer alanları toplumun yararlı katmanlarından ayırtıran modern devletin hoşnut olmadığı bir özelliktir. Ancak aynı modern devlet, cezalandırma kıstaslarında müphem ilkeler benimsemekten çekinmemiştir. Bu nedenle herhangi bir sözde gerçekçeyle ya da asılsız ihbarla tutuklanma korkusu, Sovyet yurttaşlarının tüm yaşamını kuşatmış, kendini sürgünde bulma endişesi toplumsal bir paranoya halini almıştır. Nazi Almanyası'nda toplama kamplarına gönderilme gerekçelerinin kapsamı geniş tutularak zihinsel anomaliden etnik azınlık olmaya dek her türlü kimlik farklılığı yeterli bir "suç" delili sayılmıştır. Sovyetlerde ise hem kapsam geniş tutulmuş hem de asgari tutuklu sayısını öngören "kota" sistemleri, gerçekte işlemedikleri suçları bile işkence neticesinde itiraf etmek durumunda bırakılan hayali suçlular türetmiştir.

Bir Auschwitz kurtulanı olan, İtalyan Yahudilerinden Primo Levi (1919-1987), *Boğulanlar Kurtulanlar ve Bunlar da mı İnsan?* adlı otobiyografik yapıtlarında, toplama kamplarındaki insanlık dışı dünyayı kaleme almıştır. Yazar, tecrit dünyası olarak adlandırdığı kampların başlıca üç hedefinden ilkinin, karşılıksız emekten istifade edilmesi ve mahkûmların köle gibi çalıştırılması⁴ olduğunu ifade eder. Öteki hedefler, siyasal karşıtların ve aşağı ırk denen ırkların yok edilmesi olmuştur. Ayrıca Levi (1996, s. 101) "Sovyet tecrit rejiminin Nazi tecrit rejiminden, temelde, bu üçüncü maddenin yer almaması ve ilkinin öncelik taşıması açılarından ayrıldığını" düşünmektedir.

³ "Gestapo'yu bilen Alman kadınlar, bizimkilerin fikirleri Nazilerden aldıklarını söylüyorlar –stilleri aynıymış. Yabancı eğitimin mucizesi, ne dersin?" (Ginzburg, 1996, s. 135). "Buranın en iyi teknolojiyle donatıldığına kuşku yoktu. Gestapo deneyimine sahip Klara, kullanılan araçların Hitler Almanyası'ndan ithal edilmiş olması gerektiği konusunda ısrarlıydı" (Ginzburg, 1996, s. 138).

⁴ Gulag sisteminde, kamp tüzüğü gereğince bütün kamp girişlerinin kapılarında şu slogan yer almaktadır: "Emek, SSCB'de Şeref, Şan, Cesaret ve Kahramanlık Meselesidir!" (Şalamov, 2019, s. 130). Nazi kamplarının kapılarında ise mahkûmları, "Çalışmak Özgürleştirir" sloganı karşılamaktadır (Levi, 2005, s. 8).

Levi, Nazi ve Sovyet kamplarındaki çalıştırılma ve imha edilme sistemini kıyaslayan bazı öznel saptamalarda bulunmaktadır. Ancak Levi, bu yorumların bir bölümünde, içinden geçtiği insanlık dışı sürecin etkisiyle tarafsız davranmamıştır. Sovyetler Birliği'nde ırkçılığın olmadığı, sadece resmi devlet söylemiyle uyuşan ancak kamp gerçeğini yansıtmayan bir görüştür. Bilhassa Stalin terörü yılları boyunca Rus olmayan azınlıklar şüpheli unsurlar arasında sayılmış ve ağır cezalara çarptırılmak üzere Sovyet kamplarına gönderilmişlerdir. Devlet tarafından etnik azınlık oldukları gerekçesiyle tasfiye edilerek özgür bir yaşam sürdürme hakları ellerinden alınan “Rus olmayan unsurların” trajedisi, bugün Türk dünyası araştırmalarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Dilek, 2019, s. 27).

Levi, Gulag'ın Auschwitz'den önce kurulduğunu kabul ederek, kamp tecrübesini kavrayış biçimine yöneltilecek muhtemel eleştirilere bir pay bırakır; ancak “bu iki cehennem” aynı noktaya varmayı hedeflemediğinin de altını çizer. Yukarıda da vurguladığımız gibi tanıklığa dayalı anlatılarda karşımıza çıkan temel eğilimlerden biri, ister Auschwitz kurtulanı olsun, ister Gulag kurtulanı; müellifin içinden geçtiği koşulların, tecrit edildiği alan dışındaki bütün zorluklardan daha ağır ve çetin olduğu yönünde duygular beslemeye başlamasıdır. “Şu bir gerçek: Sovyetlerin aklanması olanaksızdır. Önce Kulaki katliamı, ardından halkın gerçek ya da öyle kabul edilen düşmanlarına karşı sayısız acımasız eylemler, tiksinti verici davalar çok ciddi olgular”dır (Levi, 1996, s. 176). Levi'ye göre tüm bunlara savaş koşullarının da eklenmesi, Sovyetler Birliği'ni dış dünyadan tecrit ederek yalnızlaştırmıştır ancak olan biten, bir devletin iç işleridir ve kimsenin Sovyet iktidarına müdahale etmesi mümkün değildir. Bu nedenle Levi, Gulag'ın bütün olumsuz yanlarını göz önünde bulundurmaya çalıştığı halde, Sovyet tecrübesinin daha ılımlı geçtiğine ilişkin silik bir ayırma kapı aralayarak sözlerini noktalamaktadır.

Gulag'da ölüm oranının korkunç derecede yüksek olduğu doğrudur, ancak deyim yerindeyse, bu ölümler sinik bir kayıtsızlıkla göz yumulmuş bir yan ürün değildi: Ne kadar barbarca da olsa, asal hedefin kendine özgü bir mantığı vardı, “toplumcu oluşum”u gerçekleştirilmeye yönelik köleci bir ekonominin yeniden canlandırılması söz konusuydu. (Levi, 1996, s. 177)

Gulag kampları konusunda Levi'ye ilk itiraz, daha doğru bir deyişle yazarın iradesi dışında gelişen taraflı tutumuna ilişkin ilk dikkat, çağdaşlarından gelmiştir. Levi'nin Nazi kampları dışında kalan diğer tecrit mekânlarının daha ılımlı koşullara sahip olduğunu düşünmesi, İtalyan edebiyat eleştirmeni Cesare Cases tarafından şu sözlerle değerlendirilmiştir. “Levi bu ayırım üzerinde ısrar edecek, ölümün yalnızca bir ‘yan ürün’ olduğu Gulag kamplarını, ölümün endüstriyel sürecin başlıca hedefini oluşturduğu yok etme kamplarıyla eşit görmeyi yadsıyacaktı” (Levi, 1996, s. 179). Levi, Nazi kamplarının Sovyetlerdeki örneklerinden kıyaslanamaz ölçüde acımasız olduğunu dile getirirken; Gulag mahkûmları, bir insanın Yahudi olmadığı sürece Nazi kamplarından kurtulma ümidinin bulunduğu; oysa Sovyetlerde tutuklanma nedenlerinin oldukça belirsiz ve kapsayıcı olmasından ötürü tüm yurttaşların zan altında kaldığı düşüncesine kapılmışlardır.

Anlaşıyor ki tecrit yıllarına tanıklık eden her mahkûm, kendisine içine sürüklendiği cehennemden ötekilerden daha korkunç olduğunu düşündürecek denli insanlık dışı koşullara maruz bırakılmıştır. Bu nedenle Auschwitz kurbanları Gulag'ın, Stalin terörü yıllarında devamlı tutuklanma endişesiyle huzur bulamayan Sovyet vatandaşları da, sadece Yahudilere yöneltildiği sanısına kapıldıkları bir cadı avı sürecinin daha katlanılabilir olacağı yönünde oldukça karmaşık ve sağlıksız düşünceler geliştirmişlerdir. Tanık-mahkûmlar, tutuklanmanın ve kamp cezasına çarptırılmanın olmadığı bir dünyayı hayal etme cesaretinden yoksun bırakılmıştır; daha iyi bir yaşam özlemi, diğer coğrafyalardaki kampların koşullarıyla kıyaslanan aciz bir yaşam arayışına indirgenmiştir.

3. Çeviride Kaybolmayanlar: Muselmann-Dohodyaga

Ölü beden yığınlarının sergilenmesi antik bir temasıdır ve güçlü olanı genellikle tatmin eder. Ama Muselmann'ın görüntüsü insan gözünün kaldıramadığı yeni bir fenomendir kesinlikle.

Giorgio Agamben, *Auschwitz'den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv*.

Bedenin, modern toplumu inşa eden tarihsel sürecin öznesi ve nesnesi olarak konumlandığını ifade eden Arpacı'ya (2016, s. 81) göre “bedeni modernleşmenin merkezine koyarak tartışmak, onu modern toplumu kuran pratiklerle birlikte düşünmeye yönelik ilişkisel bir yaklaşım geliştirmeyi gerektirmektedir”. Bu anlamda modernleşmenin tıbbî ve bilimsel söylemi resmi söylemle harmanlama, kalabalıkları terbiye etme, sınıflandırma, arşivleme, istatistikleştirme gibi faaliyetlerinin bir ürünü olan toplama kamplarında bedenin hedef alınması şaşırtıcı görünmemektedir. Rus araştırmacı Mohov (2015, s. 155), toplama kamplarının mikro dünyasında beden olgusunun oldukça önemli bir yere sahip olduğunu, bu nedenle eski kamp mahkûmlarının günlüklerinden beden ve bedene ilişkin sıfatların, bu anlatıların merkezinde konumlandıklarını ifade etmektedir. Kampta oldukça basitleştirilmiş bir toplumsal tabakalaşma sisteminin geçerli olduğuna ve bunun bedenselliğin ve fiziksel gücün etrafında örüldüğüne dikkat çeken Mohov, kamplarda güçlü olanın yaşam hakkı iddia ettiğini vurgular. Kamp koşullarında normal bir beden, yaşam yeteneğine sahip fonksiyonel bir beden olarak kabul gördüğünden, totaliter rasyonalitenin kamp mantığı, bedeni bir araca indirgemıştır. Normal-anormal ayrımında beden, artık estetik ilkelere dayalı biçimde kategorize edilmemekte; araç haline gelmiş bedenin işlevselliği, yaşam ve ölüm hakkının belirleyicisi olmaktadır. Kampların beden üzerinde bıraktığı izlerin, mahkûmları farklı yollara başvurarak mühürleme işlevi gördüğüne dikkat çeken Ginzburg (2000, s. 288), Auschwitz ve Dachau kamplarında hapsedilenlerin bileklerindeki damgadan; Kolima mahkûmlarının ise açlığın yol açtığı dövmeden tanındıklarını yazar. Açlık nedeniyle deride oluşan yaralar, zaman zaman yeniden açılıp beden üzerinde dövmeye benzeyen lekeler bırakmıştır. “Kamp böylece bedene birebir işlenmiş olu[r]” (Becker, 2013, s. 273).

İşlevselliğini yitirdiği için ölüm makinesi tarafından öğütülen bedenlere işaret etmek için başvurulan Muselmann kavramı, bir Auschwitz kurtulanı olan Primo Levi (2013, s. 108) tarafından “toplama kamplarında açlığın, hastalıkların, akıl kaybı ve fizik güçsüzlüğün son aşamasındaki belirtilerin görüldüğü, ölüm eşiğindeki tutsaklar için kullanılan isim” olarak tanımlanmaktadır. Muselmann'ın Sovyet kamplarındaki karşılığı olarak dohodyaga, Rusça biyopolitika araştırmalarında ve Agamben çevirilerinde karşımıza çıkmaktadır. Zira İtalyan siyaset felsefecisi Giorgio Agamben'in *Auschwitz'den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv* (2004) adlı eserine atıf yapılan incelemelerde, Muselmann kavramının Rusçaya çevirisinde “muselmann-dohodyaga” [музельман-доходяга] terimine başvurulmaktadır. Yarkeyev (2016, s. 32), Muselmann-dohodyaga imgesini canlı ceset [живой труп] kavramıyla açıklamakta; bir “gidiciye” dönüşmenin; insanî niteliklerin kaybindan sonra sürdürülen yaşam biçimi oluşuna vurgu yapmaktadır. Bu dönüşüm, yaşamın ve ölümün birbirinden ayırt edilemediği “gri bölgede” vuku bulmaktadır. “Ve gri alana geçiş, artık geri döndürülemezcesine varoluş biçiminden bir kopuşu ve geride bırakılan dünyanın ilkelerinin hiçbir zaman yeniden geçerli olamayacağı duygusunu beraberinde getirmektedir” (Topuz, 2015, s. 45).

Muselmann-dohodyaga'nın gri bölgedeki konumu, “halk düşmanı” yaftasıyla maksatlı olarak sosyal yaşamın dışına itilen mahkûmların, kamp şartlarının da etkisiyle giderek insanî kimliklerinden sıyrılmaları yoluyla inşa edilir. Böylece kamuoyuna vatan hainlerinin öngörülen akıbeti olarak yansıtılan kamp cezası, yurttaşlık haklarının ve hukuk kurallarının totaliter devlet lehine hiçe sayıldığı; buna karşılık mahkûmiyete ve cinayetlere meşruiyet kazandırmak üzere derhâl yenilerinin tasarlandığı istisnai bir pratiğe dönüştürülür. “Homo sacer” (kutsal insan) Eski

Roma hukukunda yer alan ve “zamanın hukuk düzenine sadece dışlanma yoluyla (yani öldürülebildiği sıfatıyla)” dâhil edilen muğlak bir şahsiyet olarak tanımlanır (Agamben, 2013, s. 17). Kamplarda toplu olarak imha edilen mahkûmlar da homo sacer gibi çifte dışlanmaya maruz kalmışlar, özünde bir kurban etme pratiğinin nesnelere haline getirilmemişlerdir. Tam aksine dinî ya da hukukî bir boyut taşımayan, sadece “biyosiyaset boyutunda” gerçekleştirilen bir kıyım uğratılmışlardır. Homo sacer, kurban edilemeyen, daha açık bir ifadeyle, törenler eşliğinde kurban edilmeye değer bir vasfı bulunmadığı düşünülür; öte yandan öldürülebilendir, herkes tarafından öldürülmesi caiz görülen bir figür olarak kabul edilmiştir. Çelişkili bir durum ortaya çıkarmakla birlikte, Homo sacer’i öldüren bir kişi cinayet işlemiş sayılmayacağı için, ona “kutsal demek âdettendir” (Agamben, 2013, s. 90). Homo sacer figürüne, kutsallıktan dışlanması yoluyla atfedilen özellikler, onun cezalandırılma kaygısı duyulmaksızın öldürülmesine zemin hazırladığı gibi, onu, yaşamını yitirmesinin ardından hatırlanmasına yer bırakmayacak biçimde değersizleştirir. Bu bağlamda kamp mahkûmlarının topluca öldürülmesi, her birinin “kutsal insan” vasfı dolayısıyla oldukça basit bir mekanizma içerisinde gerçekleşmiştir. Öte yandan ölümlerinin toplumsal hafızada yer edinmeye değer olmadığı düşüncesi, bugün kamp kurbanlarının hatıralarını canlı tutmak isteyen *Memorial* gibi sivil toplum kuruluşları ile onları “kurban” saymayan güdümlü tarih tezinin temsilcileri arasında yaşanan gerilimi gün yüzüne çıkarmaktadır.

Nazi kamplarının simgesel bir figürü olan Muselmann’a adını veren özellikler yakından incelendiğinde, ilk belirtinin fiziksel görünüm olduğu anlaşılmaktadır. Bir mahkûm, normal kilosunun üçte birini kaybettiğinde, açlığın bir hastalık halini aldığı ikinci aşamaya geçtiği kabul edilir. “Bakışlar bulanıklaşır, yüzde dikkatsiz, mekanik ve acıklı bir ifade olurdu. Gözlere sanki bir perde inerdi ve iyice yuvalarına kaçmış gibi görünürdü” (aktaran Agamben, 2004, s. 42). İnsanı özelliklerini giderek yitiren bu mahkûmun teni soluklaşır, grileşir, incilir ve kemikleri sayılmaya başlar. Bu görünümle beraber mahkûmun omurgasında meydana gelen eğilmeden ve güçsüzlükten kaynaklanan dik duramama hâli, Muselmann’a ismini vermiştir. “Uzaktan gören biri böylelerini namaz kılan Araplara benzetirdi. Yetersiz beslenmeden ölen insanlar için Auschwitz’de kullanılan Müslüman teriminin kökeninde de işte bu görüntü yatıyordu” (Agamben, 2004, s. 43). Terimin bir diğer açıklaması da, mahkûmun fiziksel özelliklerinin yanında onun psikolojik durumuna dikkat çekmektedir. Bu açıklamaya istinaden bir Muselmann, kampın acımasız şartlarına dahi tevekkül etmiş; bütün yaşamını, bedenini ve bilincini kaderinin ellerine bırakmış bir mahkûmdur.

Allah’ın iradesine kayıtsız şartsız boyun eğen kişi. Orta Çağ’dan itibaren Avrupa kültürüne giren ve İslam’a atfedilen kadercilikle ilgili efsanelerin kökeninde bu anlam yatar. [...] Müslüman’ın tevekkülü, Allah’ın iradesinin her an için, en küçük olayda bile geçerli olduğu inancına bağlıyken, Auschwitz’in Muselmann’ı bunun yerine her türlü irade ve bilincin toptan kaybıyla tanımlanabilir. Dolayısıyla, Kogon’un ifadesiyle kamplardaki gerçek anlamda hayatta kalma iradesini uzun zamandır kaybetmiş, diğerlerine göre daha geniş insan grubuna... Müslümanlar-kayıtsız şartsız kaderci insanlar- denirdi. (Agamben, 2004, s. 44)

Muselmann’ın anlamsal katmanları üzerine yukarıda belirtildiği şekilde iki kola ayrılan görüşler ileri sürülürken, Kamenskaya (2017, s. 103) ise, Polonyalı kamp kurtulanlarının kaleme aldığı Leh kamp nesrinde “muzulman” sözcüğüyle karşılanan terimin Rus insanının zihninde hiçbir şekilde açıklık, ıstırap veya hastalık ile ilişkili olmadığına dikkat çekmektedir. Kamenskaya’ya göre Rusça konuşan bir okur için Müslüman kelimesi sadece “sıcak, doğu, çöl, cami” gibi imgeleri çağrıştırmaktadır. Kamp söz varlığı [лагерная лексика] üzerine yapılan çalışmalar kamp jargonunu, mahkûmlar arasında kurulan özgün iletişim yollarını ve bunların tarihi-otobiyografik metinlere yansıma biçimlerini ele almaktadır ve kamp leksikasının en çok incelenen sözcüklerinden birinin, dohodyaga olduğunu ortaya koymaktadır. Rus gazeteci-yazar Vasiliy Grossman’ın (2016, s. 22) tanımladığı biçimiyle dohodyaga, ölüme yaklaşan bir kamp

mahkûmunun durumunu ifade eden Rusça sözcüktür. Kolduşko'ya (2017, s. 93) göre kamp, yaşam ve ölüm arasında- zamanın ve mekânın dışında varoluşsal bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamp yaşamının tipik fenomeni “dohodyagalar” [доходяги] olmuştur, bunlar aşırı derecede zayıflamış, ölüme yakınlaşmış, insanî görünümünü kaybetmiş kişilerdir. Muselmann terimini biyopolitika ekseninde ele aldığı bir yazısında Kobilin de (2011, s. 120), sözcüğün Rusça karşılıklarını “canlı ceset” [живой труп], “dohodyaga” [доходяга] ve “yürüyen ölü” [ходячий мертвец] kavramlarıyla ifade etmektedir.

Levi, Muselmann'ın, mahkûmun benimsediği kadercı yaklaşımdan ötürü ve namaz kılan bir insana benzemesi nedeniyle Müslüman olarak anıldığını belirttiğinden sonra, Muselmann ve dohodyaga kavramları arasındaki örtüşmeye de dikkat çekmektedir. Her iki kullanımda da bu duruma sürüklenen bir kamp mahkûmu “sona ulaşmış”, yarı ölü bir insana benzetilmektedir.

Geri döndürülemez biçimde tükenmiş, bir deri bir kemik kalmış, bir süre sonra ölecek olan tutukluyu gösteren Muselmann (Müslüman) terimi bütün Lagerlerde ortaktı. İkisi de pek inandırıcı olmayan iki açıklama önerilmiştir: Kadercilik ve sarığa benzetilebilecek olan kafadaki sargılar. Sözcüğü sözcüğüne “sona ulaşmış”, “bitmiş” anlamına gelen Rusça dohodjaga terimi sinsî ironisiyle tam olarak bu terime karşılık gelmektedir. (Levi, 1996, s. 82)

Rus gazeteci-yazar ve programcı İgor Pomerantsev'in, kamp nesri yazarı Varlam Şalamov'un çevirmenlerinden Ricardo San Vicente ile yaptığı 4 Haziran 2016 tarihli söyleşi “‘Dohodyaga’ sözcüğünü nasıl çevirmeli?” [Как перевести слово “доходяга”?] başlığıyla yayınlanmıştır. Vicente'ye göre yazar, sözcüğün ne anlama geldiğini kendisi açıklamaktadır. Bununla beraber İngilizcedeki “tedavi edilemez hasta” anlamına gelen “terminal” (“ölümcül hastalığın son aşamasına ait”, argoda bu aşamaya gelmiş olan kimse, “gidici”) sözcüğü örneğinde görüldüğü gibi, dohodyaga kavramının yakın bir karşılığına başvurulabilir, dipnotlar kullanılabilir ya da çevirmen kendi suni dilini türetir (Pomerantsev, 2016).

Dohodyaga kavramının Türkçeye çevirilerinde de Şalamov çevirmenlerinden Vicente'nin teklif ettiği yollara, hâlihazırda başvurulduğunu görmekteyiz. Rus edebiyatçıları arasında sözcüğü en sık kullanan yazarlardan biri olan Varlam Şalamov'un Gamze Öksüz tarafından Türkçeye kazandırılan *Kolima Öyküleri* [Колымские рассказы] adlı eserinde dohodyaga sözcüğünün, bağlama; anlatıcının kişilik özelliklerine, karakterin dil seviyesine, içinde bulunduğu ortama ve etkileşim içine girdiği öteki öykü kişileri ile paylaştığı atmosfere göre çevrildiği görülmektedir. Böylelikle dohodyaga kavramı gerek eşdeğerlik ilkesi, gerekse yazarın biçemi gözetilerek anlam kaybına uğratılmaksızın aktarılmıştır. Buradan itibaren başlayan değerlendirmelerin, özünde bir çeviri incelemesi olmayıp, kamp jargonunda yansımaları bulan Muselmann ve dohodyaga figürlerini, beden politikaları bağlamında ele alan karşılaştırmalı bir çözümlemeyi amaçlaması, çalışmanın sınırlılıklarını belirlemektedir.

Levi'ye (1996, s. 118) göre Muselmann “lagerin çoğunluğunu oluşturan kitle, lagerin zihni ölmekte ya da ölmüş olan tipik kişisi, tükenmiş insan”dır. Şalamov'un *Kumanya* adlı öyküsünde de, genç mahkûm Fedya'nın kampın acımasız koşullarında dohodyaga'ya dönüştüğünden [статья доходягой] (Şalamov, 2013a, s. 77) söz edilirken “tükenmek” fiilinin kullanımı yeğlenmiştir.

Altay bölgesinden bir delikanlı olan Fedya Şçapov herkesten önce **tükenmişti**,⁵ çünkü daha çocukluktan çıkmamış olan vücudu henüz güçlenmemişti. Bu nedenle Fedya diğerlerinden iki hafta kadar daha az tutunabildi, hemencecik güçten düştü. (Şalamov, 2019, s. 55)

Dohodyaga kavramını tükenmişlik olgusu etrafında ve savaş nesri örneğinde ele alan Revenko (2010, s. 113), fiziksel tükenmenin manevî tükenmeyi de beraberinde getirdiğine, bu insanların sadece bedensel olarak değil, ruhsal olarak da “gidiciye” dönüştüklerine dikkat çekmiş-

⁵ Buradan itibaren Rusça özgün metindeki “dohodyaga” kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmasında karar kılınan sözcükler ve sözcük grupları, ilgili pasajlarda vurgulu olarak belirtilmiştir.

tir. Bu bağlamda, metinde kullanılmasında karar kılınan “tükenmek” filli, hem Nazi hem de Sovyet kamplarının ortak bir mefhumuyla uyum göstermektedir. *Havari Pavlus* adlı öyküde, bir dohodyaga’ya dönüşerek yaşamın son aşamasında bulunmanın, gidici durumuna gelmenin [побывать в доходягах] (Şalamov, 2013a, s. 89) mahkûmun bedeni ve zihni üzerinde bıraktığı fiziksel ve psikolojik yıkım söz konusu edilmiş ve “ölümün eşğine gelmek” deyimine başvurulmuştur.

Frizorger de benim gibi taygada bulunmuş, **ölümün eşğine gelmiş**, bir madenden yarı delirmiş vaziyette transit hapisanesine nakledilmişti. Kömür arama bölgesine bizi sakat ya da bakıma muhtaçlar statüsünde yollamışlardı. (Şalamov, 2019, s. 72)

Ginzburg’un (2000, s.146) anılarında “gidici hastaların” başlarında muhafız olmadan çalıştırıldıkları nakledilir. “Nereye kaçabilirlerdi ki? [...] neredeyse öbür dünyadan yaratıkların şu kar fırtınasında kaçacaklarını düşünmek hiç de akıl kârı değildi.” Ginzburg gibi, gidici mahkûmların muhafızlar nezdinde tehlike unsuru olmaktan çoktan çıktıklarına işaret eden Şalamov’un *Avukatların Kumpası* adlı öyküsünden seçilen pasajda, anlatıcının içinde bulunduğu sağlıklı durumu ve görünümü muhafızların gözünden değerlendirmeye başladığını; dolayısıyla dohodyaga [доходяга] (Şalamov, 2013a, s. 196) sözcüğünü karşılamak için “bir ayağı çukurda olmak” deyimine başvurulduğunu görmekteyiz.

Muhafızlar kaçmam konusunda pek endişelenmiyorlardı çünkü bunun için çok güçsüz olduğum her halimden belliydi. Benim gibi **bir ayağı çukurda** olan birinin eksi elli derecelik ayazda kaçacak hali olmadığını herkes açıkça görebiliyordu. (Şalamov, 2019, s. 231)

Aynı öyküde yazar, “Kolima’nın tüm dohodyagalrı gibi” [как все колымские доходяги] (Şalamov, 2013a, s. 197) benzetmesine yer verir. Bu benzetmeyi anlamlandırabilmek ve bu örnekte dohodyaga sözcüğünün neden “cehennem” kavramıyla ilişkilendirildiğini saptamak amacıyla, Kolima madenlerinin mahkûmların dünyasında neler ifade ettiğini göz önünde bulundurmak gereklidir. Eserin çevirmeni Öksüz’ün (2018, s. 88) de belirttiği gibi Kolima, “Sibirya’nın en kötü iklimine ve ayrıca en soğuk havasına sahip olan” bölgedir. Sibirya’nın uçsuz bucaksız açık alanları, taygaları ve düzlükleri, coğrafi bakımdan geniş uzamlar olmalarına karşın mahkûmların “içine sığamadıkları, içinden sıyrılıp çıkamadıkları, çaresizliklerinin üstesinden gelemedikleri dar, karanlık ve karmaşık bir labirenttir” (Öksüz, 2018, s. 90). Bu nedenle Kolima madenlerine ilişkin ek bilgi, cehennem imgesiyle yoğrularak metne yansıtılmış; birer dohodyaga’ya dönüşen öykü kişilerinin fiziksel durumu, Kolima’dan geçmenin beklenen bir sonucu olarak aktarılmıştır.

Bütün Kolima cehenneminden geçenler gibi bu üç kişinin de yaşı belirsizdi. Şişmiş ve benzi atmış derilerinden, şiş yüzlerinden açık ve iskorbüt okunuyordu. Suratları don lekeleriyle doluydu”

“Sizi nereye götürüyorlar?”

“Magadan’a. Kurşuna dizmeye. Bizler mahkûmuz.” (Şalamov, 2019, s. 232-233)

Gürsoy’a (2018, s. 410) göre kampın cehenneme benzetilmesinin tek nedeni, uzamın korkutuculuğu ve yaşamaya elverişsiz olması değildir. “Bu benzetmenin diğer bir nedeni ise kampta yaşayan mahkûmların cehennemdeki ölüleri hatırlatmalarıdır. Özellikle Şalamov’un öykülerinde cehennem sakinlerine sıklıkla rastlanmaktadır” ve “gidici” olarak tanımlanan dohodyagalr da, cehennem sakinlerini tanımlamak için kullanılan sözcükler arasında yer almaktadır. Öykünün devamında anlatıcı, kamyondan inmeye çalışan bir mahkûma yardım etmek amacıyla elini uzatır ve onun dermanı kalmamış “güçsüz bir dohodyaga” [бессильный доходяга] (Şalamov, 2013a, s. 198) olduğunu anlar. Bu pasaj, dohodyaga’nın ölüme ne denli yakın bir mahkûm olduğunun, daha sağlıklı bir mahkûm tarafından dokunma yoluyla hissedildiğine, öte yandan “gidici” adamın görsel açıdan nasıl algılandığına ilişkin duyusal nüanslar içerimleyecek biçimde çevrilmiştir.

Elimi uzattım. Aniden bu **bitkin paçavranın** aşırı hafifliğini, ölüm hafifliğini hissettim. Geri adım attım. Adam, kamyonun kasasına tutunarak zar zor birkaç adım attı. (Şalamov, 2019, s. 234)

Lend-Lease ile Gelenler adlı öyküde “dohodyaga kalabalığı, bir yığın dohodyaga” [толпа доходяг] (Şalamov, 2013a, s. 395) anlamlarında kullanılan tamlama, öykünün ekseninde yer alan açlık motifi gözetilerek aktarılmıştır. Böylelikle öykünün bu sahnesinde yiyecek hiçbir şey bulamadıkları için makine yağına saldıran ve yağa buladıkları parmaklarını iştahla yalayan mahkûm yığınlarının, kamp sistemi tarafından açlığa terk edildikleri ve birer yaşayan ölüye dönüşürdükleri vurgulanmıştır.

Gres yağı ile dolu fiçi, **açlıktan ölen grup** tarafından derhal saldırıya uğramış, fiçimin dibi hemen oracıkta taşla delinmişti. [...] Ardından yetkililer, **açlıktan perişan haldeki grubu** silah zoruyla gres yağı fiçisinden uzaklaştırdı. (Şalamov, 2019, s. 358)

Ginzburg (2000, s. 176), kamp mahkûmlarının bir lokma ekmekle kurdukları ilişkiye dair benzer anılar aktarmaktadır. “Her türlü fikrin yalnızca ekmekle çürütüldüğü bir dünyayla sarılıydık... Burada canlılar, yarı ölüler, hatta ölülerden farksız olanlar, ekmekle yaşıyorlardı, yalnızca ekmekle, ekmek tayını tanrıçasıyla.” Açlıktan ölmek üzere olan bir tutuklu şayet ekmeğini uyumadan evvel yemezse, zihni gece boyunca karnını doyurmanın hayaliyle işkence çekecektir; ama dayanamayıp o bir lokmayı yerse, sabah olduğunda açlıktan kıvranarak ağır işlere koşulmayı göze alması gerekecektir. “O ekmek uyumanızı engeller ve saman yastıkta onu düşünüp durmaktan işkence çekeriniz” (Ginzburg, 2000, s. 64). Varlam Şalamov’un *Yüzbaşı Tolly’nin Aşk* adlı öyküsünde de son gücünü bir lokma ekmeğin peşinde harcayan dohodyaga [доходяга] (Şalamov, 2013a, s.478) en az muhafızlar kadar acımasız bir kimliğe bürünen sağlıklı kamp sakinlerinin oyuncağına dönüşmüştür. Bu pasajda aç bırakılmak ve bir gidiciye dönüşmek arasındaki yakın bağlar, her iki eylemin “açlıktan ölmek üzere olmak” deyiminde bütünleştirilmesi yoluyla aktarılmıştır.

Burada herkes eşit derecede açlık çekmezdi. [...] kamp yemekhanesinde o korkunç “canlı yem” oyunları başlardı. Boş bir masaya bir parça ekmek konur, bir köşeye gizlenip, **açlıktan ölmek üzere olan** ve bu ekmek parçasından büyülenip onu kapmak üzere masaya yaklaşan kurbanın ekmeğe dokunması beklenirdi. Tam o sırada karanlık pusuda bekleyenler ortaya çıkar ve canlı cenazeyi öldürseye dövmek üzere saldırdılar. (Şalamov, 2019, s. 310)

Grişka Logun’un Termometresi adlı öyküde Polyanskiy adlı karakter, evden sık sık gönderilen parayı hiçbir koşulda arkadaşlarıyla paylaşmayan ve dayak yiyen tutuklulara kibirle yaklaşan, üstelik bu konuda kendisiyle hemfikir olmayan anlatıcıya öfkelenen bencil bir mahkûm olarak tasvir edilmektedir. Polyanskiy’nin yaklaşık bir sene sonra geldiği nokta, Levi’nin (2013, s. 110) “bunlar kampta ya kendi beceriksizlikleri [...] ya da herhangi bir sıradan olay sonunda çöküyor, daha henüz kampa alışmadan; zamanla ayak uyduramaz hale giriyor [...] emirler ve yasaklar keşmekeşinin cehenneminde biraz ayakta kalmayı becerebiliyorlar” sözleriyle betimlediği Muselmann’lardan farklı olmamıştır.

Ancak aradan bir yıl geçmeden kendisiyle tekrar karşılaştığımda artık **bitik vaziyette**, fitil olmuş, izmarit toplayan, bir tas çorba için geceleri adı suçlu kodamanlarından birinin topuklarını kaşıyan biri vardı karşımda. (Şalamov, 2019, s. 281)

Ölenlerin Ardından adlı öyküde dohodyaga [доходяга] (Şalamov, 2013a, s.419) sözcüğünün karşılığı olarak “gidici” sözcüğünde karar kılınmıştır; ayrıca terimin ifade ettiği sınır-durum, Gulag madenlerinin cürufuna dönüştürülen mahkûmların konumuyla bizzat yazar tarafından pekiştirilmiştir. Sovyet iktisadi kalkınmasının en önemli bileşenlerinden zorunlu çalışma kamplarında mahkûmun bedeni, ekonomik çarkın bir yan ürününden ya da posasından başka bir şey değildir.

Ama ben Romanov’la karşılaştığım dönemde herkes deli gibi sedir iğnesi topluyordu. Bunları toplayanlar “**gidici**” mahkûmlardı, yani maden ocağının artıkları, altın kuyularının yan ürünleri, yarı sakat ve müzmin aç insanlardı. Açlık, uykusuzluk, dayak ve hem ağır hem de uzun çalışma mesaisiyle bir altın madeni, sağlıklı bir insanı üç hafta içinde çürüğe çıkarıyordu (Şalamov, 2019, s. 389).

Yazara göre “beşerî kültür ve medeniyet olgularının kırılğanlığı” ağır çalışma, soğuk, açlık ve dayak neticesinde sağlıklı bir insanı üç hafta içinde vahşi bir hayvana çeviren kamp koşulları aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (Şalamov, 2013b, s. 625) ve söz konusu kırılğanlık, Şalamov edebiyatının sıklıkla tartışılan temaları arasında yer almaktadır. Yazarın aynı meseleyi mercek altına aldığı *Tatar Molla ve Açık Hava* adlı öyküsünde dohodyagaya dönüşmenin [превратиться в доходягу] (Şalamov, 2013a, s. 125) karşılığı olarak “bitik birine dönüşmek” fiilinin kullanımında karar kılınmıştır.

Kamp kariyerine kışın açık havada bir altın madeninde başlayan sağlıklı ve genç bir insanın **bitik** birine dönüşmesi için hiç dinlenmeden, günde on altı saat çalışarak, sürekli aç kalarak, yırtık giysiler içinde, delik branda bezinden yapılmış çadırlarda, eksi altmış derecelik ayazlarda geceleyerek muhafızların, adı suçluların ve de nöbetçilerin tekmeleri altında en az yirmi ila otuz gün geçirmesi yeterlidir. (Şalamov, 2019, s. 126)

Odintsova (2009, s. 158), Şalamov nesrinde mahkûmların, aşırı çalışma ve yetersiz beslenme nedeniyle büründükleri görünüme atfen “dohodyaga, ceset, iskelet” gibi onur kırıcı, küçük düşürücü sözcüklerle adlandırıldıklarına işaret etmekte ve *Kolima Öyküleri*’nin insanın eylemlerle olduğu kadar sözcüklerle de aşağılanmasına ilişkin bir tür ansiklopedi niteliği taşıdığını vurgulamaktadır. Yazarın dohodyaga sözcüğünü yinelediği öykülerinden bir diğeri olan *Tifüs Karantinası*’ndan seçilen pasajda, dohodyaga [доходяга] sözcüğü üç kez kullanılmış (Şalamov, 2013a, s. 215); sözcük ilk kullanımında “gidici”; ikincisinde tekrara düşmemek adına şahıs zamirine başvuruyla “o”; üçüncüsünde ise “gidici adam” ifadeleriyle karşılanmıştır.

İş arkadaşı, yerel hapishaneden daha yeni çıkmış, yıpranmaktan yaşı tahmin edilemeyen, **gidici**, bitkin düşmüş bir fitil idi. Bu, **onun** ilk işiydi. [...] **Gidici adam**, kendisinin bir nöropatoloji profesörü olduğunu anlattı. (Şalamov, 2019, s. 259)

Eserin çevirmeni Öksüz’ün (2018, s. 92), Şalamov nesri üzerine kaleme aldığı “Şalamov’un Kolima Öyküleri’nde Ölüm Kenti Magadan” başlıklı incelemesinde, “canlı cenaze” mecazını, dohodyaga kavramına işaret edecek şekilde kullandığını görmekteyiz: “Tayga dehşet içinde yaşayan **canlı cenazelerin** yaşam daha doğrusu ölüm alanına dönüşmüştür artık”.

Görüldüğü gibi dohodyaga kavramı yerine göre “yaşayan ölü, canlı cenaze, gidici, bir ayağı çukurda, tükenmiş, bitik, paçavra” ifadelerine karşılık gelmiş; sözcüğün karşılığı tayin edilirken konuşmacının dil seviyesine ve içinde bulunduğu koşullara göre değişkenlik gösteren seçimlerde bulunulmuştur. Ayrıca Gulag sisteminin en ağır koşullarına sahip kamplarından biri olan Kolima’da tutuklu bulunan dohodyaga’ları ifade etmek için “Kolima cehenneminden geçenler” nitelemesine başvurulmuştur. Böylelikle Kolima kampının mahkûmlar için cehennem benzeri bir uzamı ifade ettiği ve buraya düşen bir mahkûmun er geç dohodyaga’ya, diğer bir deyişle “yaşayan ölüye” dönüşmesinin şaşırtıcı olmadığı bilgisi de metne yedirilerek okura aktarılmıştır.

“Gidici” imgesi sadece yetişkin mahkûmlarla bağdaştırılsa da Ginzburg, tahtadan yapılmış kuklalara benzettiği, çoğu belleğini tamamen kaybetmiş olan dohodyagalar arasında bebek mahkûmların da bulunduğunu aktarmaktadır. Kampta, derisi iskeletine yapışmış, kemikleri tek tek sayılabilen, ölümün kıyısındaki bebekler çok yaşlı bir insanın yüzünü taşırlar. Kamp, vitamin eksikliğinden kaynaklanan ishal neticesinde iskelet haline gelmiş vücutlarla doludur. Yazar, “uygarlıktan bütünüyle ayrıldığı” hissine kapılmasına neden olan uçsuz bucaksız ve karlarla kaplı bir ormanda, dohodyagalarla ilk kez karşılaştığında, başına geleceklerin habercisi olan bu yarı canlı, cinsiyetsiz, “tuhaf türün” oluşturduğu kalabalıktan ürkmüştür.

Paçavralarla örtülmüş bu yaratıklar gerçekten de cinsiyetsizdiler. [...] Zaten mesleklerimizi, parti statülerimizi, vatandaşlık haklarımızı ve ailelerimizi kaybetmiştik, şimdi de cinsiyetlerimizi mi kaybedecektik? Yarından itibaren biz de, şimdi karların arasından bize doğru ilerleyen bu gerçekdışı tuhaf türün üyelerinden biri olacaktık. (Ginzburg, 1996, s. 331)

Şalamov ve Ginzburg öykülerinin yanı sıra dohodyaga kavramı, kamp jargonunun sık tekrarlanan sözcüklerinden biri olarak Sovyet dönemi Rus edebiyatının tanıklık türündeki metinlerinde de geniş yer bulmuştur. Kuramsal çalışmalarda Rusçaya “muselmann-dohodyaga” şeklinde çevrilen Muselmann’ın Rus dilindeki tam karşılığını, dohodyaga sözcüğünde bulunduğunu ifade eden ve kampa özgü terimlerin Soljenitsın’ın Sovyet çalışma kamplarını işlediği eserlerindeki dile paralellik gösterdiğini belirten Levi’ye (1996, s. 82) göre, “Soljenitsın’ın aktardığı terimlerin her birinin Lager jargonunda kesin karşılığı bulun[r]”. Bu nedenle Levi, Soljenitsın’ın *Gulag Takımadaları* adlı eserinin Almanca çevirisinin pek fazla güçlüğü yol açmamış olduğunu düşünmektedir.

Dohodyaga kavramı, Aleksandr Soljenitsın’ın *Gulag Takımadaları* [Архипелаг ГУЛар], *İvan Denisoviç’in Bir Günü* [Один день Ивана Денисовича], *İlk Çemberde* [В круге первом] adlı eserleri ile oyun ve senaryolarının önemli bir bölümünde tekrar edilmiştir. Yazar, besin yetersizliği ve hastalık nedeniyle öteki mahkûm arkadaşlarından ayrılan “gidicilerin”, ölüme yakınlıkları bakımından ise kendi aralarında sınıflandıklarına dikkat çekmekte ve yürüme yetisini kaybetmiş olanların, hâlâ ayakta durabilenler tarafından çalışma alanlarına taşındıklarından söz etmektedir. Kampta bahar aylarına kadar gömülme cesetler, gücünü yeniden kazanmayı başaran dohodyagalar tarafından defnedilmektedir (Soljenitsın, 2006, ss. 98-100).

Sürgünde yaşamını yitiren Rus şair Osip Mandelştam’ın eşi Nadejda Ya. Mandelştam’ın Stalin devrine tanıklık eden *Anılar*’ında [Воспоминания] da dohodyaga kavramına yer verilmektedir. “Dilimizde yeni bir sözcük olan dohodyaga’nın ortaya çıkmasına şaşmamalı” der Mandelştam. Zira açlıktan ölen köylülerin durumu, “ölümün eşiğinde” manasına gelen bu kavramı tam anlamıyla karşılamasa da, 1920’li yılların sonunda sürgüne gönderilen kardeşlerinin durumu, dohodyaga kategorisine tamı tamına uymaktadır (Mandelştam, 2006, s. 227).

Rus kamp nesri yazarı Yevgeniya Ginzburg’un (2008) *Sarp Güzergâh* [Крутой маршрут] adlı eserinde dohodyaga sözcüğünün, kırk beş kez yinelendiğini görmekteyiz. Ginzburg’un anılarında gidiciler, ağır çalışma koşulları, soğuk, açlık, dayak ve her türlü insanlık dışı muamelenin ardından nihayet yaşamlarını yitirdiklerinde bile huzur bulamazlar. Fazladan birkaç lokma tayı için adeta bir kukla gibi yeniden canlandırılırlar. Son demlerini dohodyaga olarak sürdüren mahkûmlar, bedensel çürüme aşamasına geçmeden evvel hâlâ birer yaşayan ölü gibi gösterilirler, böylelikle henüz son nefeslerini vermeyen mahkûm arkadaşlarına karşı “son vazifelerini” yerine getirmeleri sağlanır. Mahkûmlar, merhumun ekmek tayılarının koşullarına gelmeye devam etmesi için onu dohodyaga gibi gösterirler. “Bazen cesedi yoklamaya da çıkarıyor, onu sıraya koyuyor, omuzlarından destekleyip aralarında sıkıştırarak ayakta durmasını sağlıyor ve yoklamada onun yerine cevap veriyorlardı” (Ginzburg, 2000, s. 150). Bir dohodyaga, bir gidici, kalbi durmadan önce yaşayan bir ölüye dönüşmüş; fiziksel ölümünün ardından ise yarı ölü bir mahkûm gibi görünmeyi sürdürmesi gerekmiştir; ancak bu sınır figür, maruz kaldığı bütün insanlık dışı muamelelerde arafta bırakılmıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Nazi ve Sovyet kamplarında geliştirilen ortak dilin simgesel figürleri olarak Muselmann ve dohodyaga, modernleşmenin temel ilkelerinin radikal politikalarla bütünleştirildiği ve bedenın sırasıyla hedef, köle, nesne ve atık haline getirildiği süreçlere tanıklık etmişlerdir. Tanıklık yetilerini kaybederek ölümün kıyasına geldiklerinde ise hikâyeleri kamp kurtulanları tarafından emanet alınmıştır. Modern devlet politikalarının radikal bir kimlik kazanmasında etkili olan söylemler Almanya’da ırk arıtımına, Sovyetler Birliği’nde ise sınıfsal karşıtların tasfiyesine dayandırılmıştır. Ancak her iki örnekte de beden, yürütülen politikaların hedef tahtasında yer almış ve utanç verici uygulamaların kayıt altına alındığı bellek alanına dönüştürülmüştür. Primo Levi

(2013, s. 111), *Bunlar da mı İnsan?* adını taşıyan otobiyografik eserinde belleğinden silinmeyen Muselmann bedenlerinden, tanıklık ettiği çağın kısa özetini sunan birer simge olarak söz etmektedir. “Şu anda belleğime doluyorlar yüzlerini görmesem de; yaşadığımız çağı, tüm acılarıyla tek bir resimde canlandırarak olsam bu tanıdığım tabloyu ele alırdım: Baş eğilmiş, omuzlan çökmüş kederli bir adam, gözlerinde, yüzünde düşüncenin izi bile yok.”

Levi'nin tarif ettiği Muselmann figürünün eş anlamlıları olarak “mumya adam, yaşayan ölü, kıt akıllı amaçsız yaratık, sınır figür, bitki insan, konuşamayan insan, ayaklı ceset” (Agamben, 2004) gibi kavramlar kullanılmakta; Rusçaya çevirisinde ise “muselmann-dohodyaga” [музельман-доходяга] terimine başvurulmaktadır. Dohodyaga sözcüğünün sık kullanıldığı eserlerin Türkçeye çevirilerinde bağlama göre “yaşayan ölü, canlı cenaze, gidici, bir ayağı çukurda, tükenmiş, bitik, paçavra” (Şalamov, 2019) ifadelerinde karar kılınmıştır. Sözcüğün karşılığı tayin edilirken anlatıcının kişilik özelliklerine, karakterin dil seviyesine, içinde bulunduğu ortama ve etkileşim içine girdiği öteki öykü kişileri ile paylaştığı atmosfere göre değişkenlik gösteren seçimlerde bulunulmuştur. Böylelikle dohodyaga kavramı gerek eşdeğerlik ilkesi, gerekse sözcüğü kullanan yazarın biçemi gözetilerek, anlam kaybına uğratılmaksızın çevrilmiştir.

Tanıklık edebiyatı olarak adlandırılan külliyyat, yaşayan ölü haline getirilen kamp mahkûmlarını tanımlamak için kullanılan jargon bakımından ortak bir dile sahiptir. Ancak insanlık onuruna yakışmayan totaliter pratiklere tanıklık eden yazarların, geçmişe ve onun inşasında rol alan aktörlere yönelik tutumları hayli çeşitlidir. Bürokrasinin cinayet suçunu dahi devlet mekanizmasının doğal bir parçasına indirgeme kabiliyetine dönük eleştiri, kamp nesrinde öne çıkmakta, ölümün mekanizasyonu –hem maneviyatın yitimini hem de ölümün seri üretimini karşılayacak şekilde- modernleşme projesinin çöküşü olarak yorumlanmaktadır. Nazi ve Sovyet toplama kamplarının tarihi, ardında karmaşık, düşündürücü ve üzerine daha milyonlarca fikrin yürütüleceği ve bunların dönüp dolaşip aynı retorik soruda; Levi'nin anılarına da adını veren “Bunlar da mı insan?” sorusunda buluşacağı karanlık bir miras bırakmıştır.

Kaynakça

- Agamben, G. (2004). *Auschwitz'den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv*. (Çev. A.İ. Başgül). Ankara: Bağımsız Kitaplar.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Arpacı, M. (2016). “Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus”. *Vira Verita*, 1 (3), 80-97.
- Becker, A. (2013). “Soykırım: Beden ve Kamplar”. (Çev. S. Özen). A. Corbin, J. Courtine & G. Vigarello (Ed.), *Bedenin Tarihi 3. Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl*. (s. 265-280). İstanbul: Yapı Kredi.
- Dilek, İ. (2019). “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 27-82.
- Ginzburg, E. (1996). *Anafora Doğru*. (Çev. G. Zileli). İstanbul: Pencere.
- Ginzburg, E. (2000). *Anaforun İçinde*. (Çev. G. Zileli). İstanbul: Pencere.
- Ginzburg, Ye. S. (2008). *Krutoy marşrut. Hronika vremyon kul'ta ličnostı*. Moskva: AST.
- Golnko-Volfson, D. (2008). “Vek jivih mertvetsov: XX stoletıye glazami zombi. O filosofii, etike i biopolitike zombi”. *Neprikosnovennyı zapas*, 6 (62), 1-11.
- Grossman V.S. (2016). *Jizn' i sud'ba*. Har'kov & Belgorod: «Klub Semeynogo Dosuga».
- Gürsoy, Y. (2018). *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*. Ankara: Iksad.
- Kamenskaya, A.Y. (2017). “Leksişeskiye reprezentatsii osnovnih hudojestvennih kontseptov russkoy i pol'skoy lagemoy literaturı”. *Vestnik Tverskogo gosudarstvennoyo universiteta*, 2, 102-107.
- Kartal, O. (2019). *Yaşayan Ölüler. Sinema, Biyopolitika ve Felsefe*. İstanbul: İthaki.
- Kobilin, I.I. (2011). “Vozvişennyı ob'yekt biopolitiki (Dj. Agamben o probleme svidetel'stva)”. *Vestnik Nijegorodskogo universiteta im. N.I.Lobaçevskogo*, 3 (23), 118-123.

- Kolduško, A.A. (2017). "Usloviya suščestvovaniya v zaklyuçenii v period stalinskih repressiy v kontekste izuçeniya sotsiokul'turnoy travmi". *Manuskript*, 10-1 (84), 92-94.
- Levi, P. (1996). *Boğulanlar Kurtulanlar*. (Çev. K. Atakay). İstanbul: Can.
- Levi, P. (2005). *The Black Hole of Auschwitz*. (Trans. S. Wood). Cambridge: Polity Press.
- Levi, P. (2013). *Bunlar da mı İnsan?* (Çev. Z. Selimoğlu). İstanbul: Can.
- Mandel'stam, N.Ya. (2006). *Vospominaniya*. Moskva: Vagrius.
- Memorial (2017). "Spravka o dele Yuriya Dmitriyeva" <https://www.memo.ru/ru-ru/biblioteka/spravka-o-dele-yuriya-dmitrieva/> (Erişim: 05.04.2020).
- Mohov, S. (2015). "«Vot i yeşço odin bezumyanny leg v merzlyuy zemlyu»: pohoronı i telesnost' v GULAGe". *Arheologiya russkoy smerti*, (1), 148-166.
- Odintsova, M. P. (2009). "Obraz çeloveka unijennogo v russkoy lingvokul'ture (na materiale «Kolimskih rasskazov» Varlama Şalamova)". *Vestnik Omskogo universiteta*, (3), 157-159.
- Öksüz, G. (2018). "Şalamov'un Kolıma Öyküleri'nde Ölüm Kenti Magadan". A. Kaşoğlu (Ed.), *Rus Edebiyatında Kent/Kasaba İmgesi*. (s. 82-102). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Pomerantsev, İ. Ya. (2016). "Kak perevesti slovo 'dohodyaga'?" <https://www.svoboda.org/a/27772675.html> (Erişim: 04.03.2020).
- Revenko, I.V. (2010). "Intensivı kak sredstvo eksplikatsii mnogoslownosti kontseptı v voyennoy proze V.P. Astaf'yeva". *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta*, (2), 111-114.
- Sever.Realii (2020). "Vse, çto dozvoleno tsenzuroyu" <https://www.severreal.org/a/30400677.html> (Erişim: 05.04.2020).
- Skitolsky, L. (2012). "Tracing Theory on the Body of the 'Walking Dead': Der Muselmann and the Course of Holocaust Studies". *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 30 (2), 74-90.
- Soljenitsın, A.İ. (2006). *Arhipelag GULAG (1918-1956). Opit hudojestvennogo issledovaniya (III-IV)*. Yekaterinburg: Izdatel'stvo U-Faktoriya.
- Şalamov, V. (2019). *Kolıma Öyküleri*. (Çev. G. Öksüz). İstanbul: Jaguar Kitap.
- Şalamov, V.T. (2013a). *Kolimskiye rasskazi. Sobraniye soçineniy: T.1*. (Sost. İ.P. Sirotinskaya). Moskva: Knijnyy Klub Knigovek.
- Şalamov, V.T. (2013b). "Çto ya videl i ponyal v lagere". *Sobraniye soçineniy. T. 4*. (Sost. İ.P. Sirotinskaya). (s. 625-627). Moskva: Knijnyy Klub Knigovek.
- Topuz, M. (2015). "Gri Bölgede İki Yitik Özne: Muselmann ve Sonderkommando". *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (25), 43-58.
- Yarkeyev A.V. (2016). "«Pravo na jizn» v prostranstve biopolitiki". *Vestnik Udmurtskogo universiteta*, 26 (1), 28-35.

Submission: 13.06.2020
Acceptance: 22.06.2020

Kostüm Tarihi Bağlamında Eteğin Moda Dizgesindeki Evrimi

Caner Turan¹

Kostüm Tarihi Bağlamında Eteğin Moda Dizgesindeki Evrimi

Öz

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren doğa koşullarından korunmak için ortaya çıkan örtünme ihtiyacı ve bu ihtiyacın giderilebilmesi için kullanılan kıyafetler zaman ilerledikçe toplumsal ve kültürel bir takım değerlerin yansıtıldığı nesnelere dönüşmüşler, zamanla insanların sosyal statülerindeki farklılıklara işaret eder hale gelmişlerdir. Bu kıyafetlerden bir tanesi de giyim-kuşamın önemli bir parçası olan etektir. Her ne kadar farklı coğrafyalarda yapılan bir takım arkeolojik kazılarda etek niyetine kullanılan parçalara rastlansa da etek modasının başlangıcı olarak Sümerler kabul edilmektedir. Bu çalışmada; Mezopotamya medeniyetlerinden başlanarak, Antik Mısır, Antik Girit, Antik Yunan, Antik Roma, Bizans İmparatorluğu; Ortaçağ, Rönesans, Barok, Rokoko dönemleri ve 19. yüzyıl'da Batı dünyasında eteğin moda dizgesindeki evrimi dönemlerin genel giyim özellikleri çerçevesinde ele alınmıştır. Kimi zaman tek başına bir kıyafet olarak giyildiği kimi zamansa tüm bedene giyilen ya da tüm vücudu yekpare bir şekilde saran bir kıyafetin parçası olduğu görülen etek böylece antik medeniyetler ve dönemler bazında incelenmiştir. Bu inceleme sırasında Rönesans dönemine kadar herhangi bir cinsiyet ayrımı gözetilmemiştir. Ancak Rönesans döneminden (15-16. yüzyıl) itibaren (kilt etek hariç) eteğin yalnızca kadımlar tarafından kullanılan bir giysi çeşidi haline geldiği tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda; eteğin toplumların ve insanların yaşam biçimlerini, bireyler arasındaki hiyerarşiyi ve cinsiyet kimliklerini yansıtan önemli bir günlük hayat nesnesi olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: etek, kültür, moda, tarih

Evolution of Skirt in the Fashion System in Context of Costume History

Abstract

Since the beginning of human history, the need of covering that has emerged to be protected from the conditions of nature and the clothes used for satisfying this need have turned into objects that reflect some social and cultural values and point the differences in people's social status as time goes on. One of these clothes is the skirt, an important part of clothing. Although some pieces used as skirt found in some archaeological excavations in different geographies, Sumerians are accepted as the beginning of the skirt fashion. In this study; starting from Mesopotamian civilizations, in Ancient Egypt, Ancient Crete, Ancient Greek, Ancient Roman, Byzantine Empire; Medieval, Renaissance, Baroque, Rococo eras and in the 19th century, the evolution of the skirt in the fashion system of the Western world were discussed within the framework of the general clothing characteristics of the periods. The skirt, which was sometimes worn as a solitary dress, and sometimes appeared to be a part of a garment that is worn over the whole body or that wraps whole body, was examined on the basis of ancient civilizations and periods. During this examination, no gender discrimination was considered until the Renaissance period. However, since the Renaissance period (15-16th century) (except for a kilt skirt), it was found that the skirt became a type of clothing used only by women. In line with the findings obtained in the research; it has been revealed that the skirt is an important daily life object reflecting the lifestyles of societies and people, hierarchy between individuals and gender identities.

Keywords: skirt, culture, fashion, history

1. Giriş

İnsanlık tarihinin ilk zamanlarında maruz kalınan olumsuz iklim şartlarının getirdiği zorluluktan dolayı insanlar korunmak ve yaşamını sürdürebilmek amacıyla içgüdüsel olarak örtünme ihtiyacı hissetmiştir. Yaban hayvanlarının derileriyle, ağaç kabuklarıyla ve bazı bitkisel malzemelerle bu ihtiyacını temel olarak giderebilmiştir. Daha sonraki zamanlarda bitkisel ve

¹ Graduate of Philosophy Master's Program, Boğaziçi University, Istanbul/TURKEY; Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Art History, Istanbul/TURKEY, cinokoturan@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1191-1614.

hayvansal lifleri kullanarak tekstil malzemeleri oluşturmuşlar ve bunları örtünmüşlerdir. Doğal şartların oluşturduğu zorunlu örtünmenin ardından bu etkinlik bir giyinme etkinliğine dönüştürülmüştür. Geçen süre zarfında insanların giyinme şekillerini sadece iklimin ve doğal çevrenin değil, inançların, ekonomik koşulların ve sosyal hayatın, kültürel değerlerin hepsi birden belirlemeye başladığı için giyinme fenomeni ilk zamanlardan modern zamanlara kadar karmaşık bir süreçler bütününe yansımaları olarak dikkat çekmiştir. Dolayısıyla insan hayatının ve insanın alışkanlıklarının değişimi giysinin de tarihini değiştirmiştir. Bu çalışmanın amacı günümüzde sıradan bir kıyafet olarak kullanılmakta olan eteğin, kostüm tarihi bağlamında moda dizgesindeki evrimini antik medeniyetlerden 19. yüzyıla kadar inceleyerek, eteğin toplumların ve insanların yaşam biçimlerini yansıtmaları açısından önemli bir gösterge nesnesi olduğunu ortaya koymaktır. Böylece etek örneği üzerinden kıyafetlerin sadece maddesel kültürün yansıması olmadığı, içinde bireysel, toplumsal ve kültürel değerleri barındıran bir bilinç ve enerji alanı olduğu farkındalığı kazandırılmaya çalışılacaktır.

2. Mezopotamya Medeniyetleri

Mezopotamya medeniyetlerinin kıyafetlerine ait genel bilgiler heykellerden, çömleklerden, yazılı tabletlerden ve kral mezarlarından elde edilebilmiştir (Pendergast ve Pendergast, 2004, s. 53) Kostüm tarihinde eteğin ilk kez karşılaştığı antik medeniyet Sümerler'dir. Sümerler'in tarihi MÖ 5000'lere dayanmaktadır. Akadlar'ın güney Mezopotamya bölgesini "shumer" olarak adlandırmasından sonra kendilerine Sümerler denilmiştir (Gates, 2011, s. 31) Sümerler'de giysiler ilkel bir tasarıma sahip olmuştur. Malzeme olarak yün kullanılmıştır. Yünü ticaretle birlikte elbise yapımında, halı yapımında ve dekorasyon ürünleri yapımında da kullanmışlardır. Kadınlar yünleri eğirmiş ve elbise yapmış; erkekler ise biten elbiseyi boyamıştır. Erkek koyun postuna benzeyen ve *kaunak* ya da *persis* adı verilen bir etek giymiştir (Şekil 1).

Şekil 1. *Kaunak* giymiş erkek ve kadın (Frippery, 2016).

Şekil 2. *Kaunak* giymiş dua eden Sümer erkeği, MÖ 2200 (Tortora ve Eubank, 1989, s. 15).

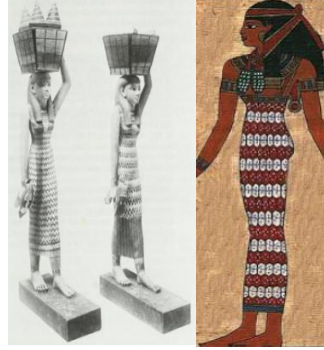
Kaunak; sade bir birleşim noktasına sahip olmuştur. Bu eteklerin ön orta tarafında kimi zaman yırtmaç bulunmuştur. Bele takılan ve içi dolu olan bir parça kemer görevi görmüştür. Bazı modellerde giysinin bir bölümü bu kemerin altından geçirilerek, sol omuzun arkasından öne getirilip tekrar kemerin içinden geçirilmiştir. Bazı modellerde ise giyilen kürkün tüyü kesilmiş ya da öylece bırakılmıştır. Bu durum hava şartlarına göre değişkenlik göstermiştir. MÖ 3500'lere ait bazı buluntularda açığa çıkan sivil ve askeri giysilerin düzgün lüleler halinde yapıldıkları görülmüştür. Bu etek örneklerine ilk çağdaki birçok medeniyette karşılaşılmıştır. Sümerler'de eteğin boyu bir hiyerarşi göstergesi olmuştur. Köleler ve askerler daha kısa, krallığa mensup kimseler ise daha uzun etekler giymişlerdir. Sümerler'e ait bazı kabartmalarda ve heykelerde görülen uçları püsküllü dokuma giysi tasvirleri, dokumasız elbiselerden dokuma elbiselere geçildiğine işaret eder.

MÖ 2000'lere tarihlenen Babiller'e ait bazı buluntularda dokuma olan etekleri püsküllü *kilt-ler*² benzeyen bazı tasvirlerin olduğu görülmüştür. Babiller'in yaşadığı bölgede heykel yapımına uygun taş bulunmadığı için kılık kıyafetlerle ilgili bilgilere pişmiş topraktan yapılan eserlerden ulaşılmıştır. Babil krallarına ait bazı betimlemeler bulunmuştur ancak kıyafet bilgilerine çok fazla ulaşılamamıştır. Var olan betimlemelerden de genellikle Sümer kıyafetlerine benzer kıyafetlerden giydikleri anlaşılmıştır. Bazı bulgular püsküllü kıyafetlerin tercih edildiğini göstermiştir. Babilli kadınlara ait betimlemeler de çok azdır. Güney Mezopotamya bölgesinde birinci bağımsız Sümer şehir devletleri çağına Akad Kralı Sargon son vermiştir. Sargon'un fethiyle birlikte bütün bölge yaklaşık MÖ 2350 yıllarında Akadlar'ın eline geçmiştir. Bölgesel devletlerden imparatorluğa olan geçiş sürecinde Akadlar Güneybatı Asya'daki ilk imparatorluk olarak kayıtlara geçmiştir. Akadlar'da da bele kemer tarzında parçalarla bağlanan püsküllü etekler görülmüştür. Akadlar'da hem koyun postundan hem de deriden yapılan etekler giyilmiştir. Yaygın olarak bir tarafı açıkta bırakan elbiseler tercih edilmiştir. Yine dokumayla yapılmış püsküllü eteklere de rastlanmıştır. Mezopotamya medeniyetlerinin genelinde hem kadın hem de erkek kıyafetlerinde püskül özellikle önemli bir dekoratif unsur olarak göze çarpmıştır. Püsküllerin en çok kullanıldığı iki temel kıyafet etek ve şal olmuştur. Aynı bölgede sonraki zamanlarda kullanılan püsküllerin ince işlemelerle birlikte çeşitli renklere boyandığı da görülmüştür (Pendergast ve Pendergast, 2004, s. 56).

3. Antik Mısır

Antik Mısır'a (MÖ 5000-332) gidildiğinde elbiselerin iklimin etkisini direk yansıttığı anlaşılmıştır. Bu elbiselerin sıcak ve güneşli bir iklim için daha elverişli olan ketenden yapıldığı ve sadelik barındırdığı görülmüştür. Ketenin kolay yıkanabilirliği başka bir kullanım sebebi olmuştur. Çünkü Mısır kültüründe temizlik önemliydi. İşçiler, köylüler, ortalama insanlar ve erkekler peştemale benzer kısa kıyafetlerden giymişlerdir. Vücutlarının üst kısmı genellikle çıplaktır.

² 16. yüzyılda ilk türleri görünen ve *Iskoç eteği* olarak bilinen tasarımdır.

Şekil 3. Kalasiris giyen Mısırlı kadınlar (Tortora ve Eubank, 1989, s. 1; Flipperry, 2016).

Antik Mısır'da, *kalasiris* adı verilen ve dikdörtgen şeklindeki ketenden yapılan, omuzlardan askılı, vücuda oturan, uzun tuniklerden giymişlerdir. Göğüs kısımlarını açıkta bırakan ya da tamamen kapatan tasarımlar geliştirilmiştir. Kadınların bel hattı daha yüksek, erkeklerinki kalça hizasında tasarlanmıştır. Antik Mısır giysilerinde toplumdaki hiyerarşi dikkat çekmiştir. Zengin kadınların *kalasiris*leri daha büyük bir titizlikle dokunmuş, bazılarıysa transparan olacak şekilde ince malzemeden yapılmıştır.

Şekil 4. Antik Mısır erkek ve kadın elbiseleri (Eupedia, 2011).

Alt sınıftan insanlar daha kaba *kalasiris*lerden giymişlerdir. Firavun ise altın ipliklerle dokunmuş kaliteli keten elbiseler tercih etmiştir. Firavunun eteklerinin arka kısmından aslan kuyruğu sarmıştır. Sıradan halk ise kısıtlı kumaş kullanmıştır. *Şenti* ya da *kilt* adı verilen kıyafetleri üst sınıftan erkekler giymiştir. *Şentiler* beli ve kalçayı saran ve belden kemerle vücuda tutturulan genellikle dikdörtgen şeklindeki kumaş parçalarıdır. Erkek *şentileri* ilk dönemlerde deriden yapılırken sonraları ketene geçilmiştir. Askerler vücutlarına çizgili ya da renkli kumaştan yapılmış *şentilerden* sarmışlardır. *Şentilerin* temel tasarımında olmasa da boy ve pili özelliklerinde zamanla bazı değişiklikler olmuştur.

Şekil 5. Şenti giymiş Mısırlı erkekler (Takecarestyle, 2019).

Pilili etekler Yeni Krallık zamanına denk gelmiştir. Dar ve kısa olan modellerine de kabarık ve uzun modellerine de rastlanmıştır. Antik Mısır giysileri binlerce yıl çok küçük değişiklikler hariç hep aynı kalmıştır. Üst sınıfın giydiği şentilere benzeyen peştemalin (*loincloth*) bir kemerle bele tutturulan kısa eteklere (*loin skirt*) dönmesi bu değişikliklerden bir tanesi olmuştur (Pendergast ve Pendergast, 2004, s. 26).

Şekil 6. Loinclothun giyilme biçimi (Clipartkey, 2019).

Diğer bir istisna ise şentilerin daha sonraları *tunikle* birlikte giyiliyor oluşudur. *Tunik* ortasında kafadan geçirmek için boşluğu olan, vücudun üst kısmını da kapatan dikdörtgen şeklinde kıyafettir.

4. Antik Girit ve Antik Yunan

Doğu Akdeniz'e uzanan Girit adasında Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri ile hemen hemen aynı dönemlerde Minos Uygarlığı (MÖ 3000-1100) varlığını sürdürmüştür. Miken Uygarlığı (MÖ 1600-1100) ise bugünkü Yunanistan topraklarında yüzlerce kasabanın merkezinde kurulmuş ve Girit adasını da fethetmiştir. Yaklaşık MÖ 1200 yıllarında bir takım çevresel felaketlerden dolayı yok olmuştur. Dor istilalarıyla karanlık çağa giren Yunan kültürü MÖ 800 yıllarında yeniden canlanmıştır. (Pendergast ve Pendergast, 2004, s. 113-114). Arkeolojik bulgular Girit'te gelişmiş bir tekstil endüstrisinin olduğunu göstermiştir. Çömlek, fresk ve heykellerden çıkarım yapıldığı kadarıyla Minos'ta vücuda tam oturan kıyafetlerden gelişmiş bir dikiş bilgisinin olduğu anlaşılmıştır. Erkek kıyafetlerinin boyları değişkenlik göstermiştir. Vücudu sardıkları peştamal benzeri kıyafetin ucu önden ve/veya arkadan püskül oluşturmuştur. Uzun olanları dizlere ve hatta ayak bileklerine kadar gelmiştir. Kadınlarsa şeritler halinde uzanan, koni şeklinde eteklerden giymişlerdir. Mikenler'de giyilen kıyafetlerle Minos'ta giyilen kıyafetlerin hemen hemen aynı olduğu anlaşılmıştır. Antik Girit'in genelinde kadın giysilerinde dişilik ön plana çıkarılmıştır. Nemli iklim şartlarından dolayı o döneme ait herhangi bir giysi örneği zamanımıza ulaşamamıştır. Ancak duvar resimleri bir takım bilgiler sunabilmiştir. Bu duvar resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla elbise yapımında kumaş, deri ve post kullanılmıştır. Deriden yapılmış etek ve önlükler *Sümer tipi* olarak nitelenen post etekler olarak adlandırılmıştır. Etekler evaze modeldedir. Bele içinde dolgu malzemesi kullanılan kemerlerden takıldığı görülmüştür.

Şekil 7. *Peplos* giymiş Yaslı (Üzgün) Athena, mermer kabartma, MÖ 460, Acropolis Müzesi (Precourt, 2020).

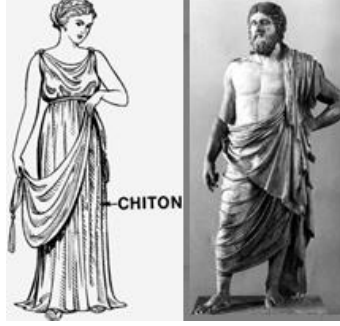
Kadın elbisesinin önemli parçalarından bir tanesi olan *peplos*ların farklı tasarımlarının olduğu anlaşılmıştır. *Peplos* vücut etrafına sarılan, omuz üzerinden bir iğne ile tutturulan elbise çeşididir. Yaslı Athena kabartmasında (Şekil 7) giyilmiş olunan bir *peplos* görülebilir. Bir tarafı açık bırakılan, belinden tutturulan dikişlerle etek ve bluz görünümü veren tasarımları kemersiz de giyilmiştir. Antik Yunan'daki en belirgin kıyafet çeşidi *kiton* olmuştur (*chiton*).

Şekil 8. İyonik *kiton* ve Dorik *kiton* (Bunches of Grapes, 2014).

Yapıldıkları malzeme uyarınca *kiton*ların, Dorik ve İyonik olmak üzere iki türü olduğu bilinmektedir. Her iki cins tarafından giyilen bu tunik, birbirine tutturulmuş iki büyük dikdörtgen parçadan oluşmuştur ve toplumun farklı kesimlerinde sosyal statü uyarınca, boylar kısalmış veya uzamıştır (Berkol, 2020, s. 32). Erkeklerin *kitonuna* göre kadınların *kitonunun* yapımında daha dar bir tasarım kullanılmıştır. Vücut şeklini alacak şekilde toplanmıştır ve uçlarına takılan ağırlıklarla vücuda daha iyi oturmuşlardır. Böylece etek uçlarındaki draperler¹ daha düzgün görünmüştür. *Kitonlar* bel kısımlarının farklı noktalarda tutturulmasıyla ya da omuzlardan atılma şekilleri değiştirilerek farklı varyasyonlara kavuşturulmuştur (Tortora ve Eubank, 1989, s. 36).

¹ Elbiselerde katlanarak dikilmiş kısımlara verilen isimdir.

Şekil 9. Kiton giyen kadın ve himaton giyen erkek (The Connecting Word, 2017).

Kitonun üzerine yine benzer şekilde vücuda sarılarak giyilen *himaton*, *diplox* gibi çeşitleri tasarlanmıştır. Pantolon eteğinin ilk örnekleri de yine bu dönemin duvar resimlerinde görülmüştür. Ancak pantolon örneğinin atası Orta Asya'ya dayanmaktadır.

5. Antik Roma

Antik imparatorluklar içinde en güçlüsü olan Antik Roma (MÖ 753 - MS 500) Tiber Nehri kıyısında Neolitik kültürlü yerli halklar üzerine gelen göçebe çoban İtalic halkların ve Etrüsk kabilelerinin M.Ö. 12. yüzyılda birbirlerine entegre olmaları ile oluşmuştur (Berkol, 2020, s. 32). Bu kabileler giyime çok önem vermişlerdir. Kendinden öncekilerden aldıkları bir takım özelliklerle kendi tarzlarını yaratmışlardır. Antik Roma giysileri için en önemli kaynak Vezüv Yanardağı'nın yok ettiği Pompeii ve Herculaneum şehirleridir. Arkeolojik çalışmalar sırasında bu bölgelerde bulunan el sanat ürünleri ve yazılar önemli bilgiler vermiştir. Kadınlar tıpkı erkekler gibi *stola* adı verilen ve ayaklara kadar uzanan uzun entariden giymişlerdir. *Stola* Antik Yunan'da giyilen *kitonun* muadilidir. Kadınlar kimi zaman *stola* yerine tunik tarzındaki kıyafetin Roma versiyonu olan *dalmaticayı* da tercih etmişlerdir. *Dalmatica* Bizans İmparatorluğu zamanında da çok yaygın bir elbise çeşidi olmuştur. Bizans'taki en temel *dalmatica* formu keten, yün veya pamuktan yapılmıştır. Giyen kişinin sınıfsal konumuna bağlı olarak *dalmaticalar* oldukça süslü bir hale gelmiştir.

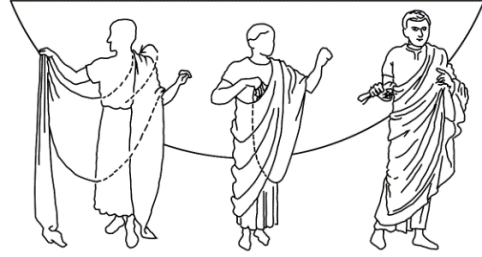

Şekil 10. *Dalmatica* (Byzantine Fashion, 2020).

Etrüskler'den etkilenen kadınlar şalın altına *kiton* adı verilen uzun entarilerden giymişlerdir. Kitonun en basit formuna Romalılar tunik adını vermişlerdir.

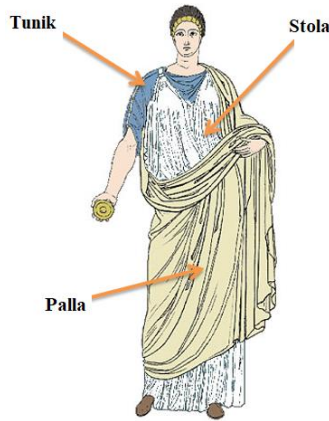

Şekil 11. Toga giymiş İmparator Augustus (Stewart, 2020).

Şekil 12. Toga'nın adım adım giyilişi (Tosepu, 2017).

Romalı erkekler tuniğin üzerine *togalarını* giymişlerdir. Kökleri Antik Yunan'a dayanan toga genellikle altı-yedi metre uzunluğunda bir kuşak parçasının vücuda belirli bir şekilde sarılmasıyla (Şekil 12) ortaya çıkan giysi çeşididir ve antik dünyanın en popüler kıyafetlerinden biri olmuştur. Toga gittikçe büyüyen boyutu ve ağırlığı nedeni ile giyilmesi zor bir giysi haline gelmiştir. Zengin Romalılar *togayı* giymek için kölelerinden ya da hizmetçilerinden yardım almışlardır. Bazı törenlerde *togayı* giymek zorunluluk arz etmiştir. Kadınlar aynı zamanda *feminalia* adında, dizin altından bağlanan kısa pantolonlar giymişlerdir. Antik Roma'daki kadınların giydiği en yaygın kıyafetlerden biri de *palla* olmuştur. Büyük dikdörtgen bir yapısı vardır ve vücuda sarılır. Çeşitli süslemelerle bezenmiştir.

Şekil 13. Tunik, stola ve pallanın giyim şekli (Lowell, 2020).

Palla giyim özelliğine göre değişiklik göstermiştir. Bir tunik ya da *toganın* üzerine giyilen *palla* giyen kadının bekar olduğuna; bir *stolanın* üzerine giyilen *palla* ise giyen kadının evli olduğuna işaret etmiştir. Antik Roma’da da kıyafetler statü göstergesi olmuştur. Peştamel benzeri tek parça giysiyi, orta ve üst sınıf erkekler esas elbiselerinin altına, köleler ise direk asıl elbise olarak giymişlerdir. Kemerli tunikler ise alt sınıfın sokakta giydiği elbiseler olmuştur.

6. Bizans İmparatorluğu

Bizans İmparatorluğu (MS 330-MS 1453) Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden sonra doğuda kalan kısma verilen isimdir. Merkezi Konstantinopolis’tir (bugünkü İstanbul). Diğer adı Doğu Roma İmparatorluğu’dur. Bizanslılar çok kozmopolit bir geleneğe sahip olmuşlardır.

Şekil 14. Bizanslılar’ın giydiği bir *tunik* (Tortora ve Eubank, 1989, s. 63).

Yunan, Roma ve Doğu geleneklerini birleştirerek kendi özgün stilini yaratmıştır (Berkol, 2020, s. 32). Kıyafetlerin genel olarak basit ve bol kesimli olması tercih edilmiştir. *Tunik* esas parçayı oluşturmuştur. Kadınlar en çok *stola* giymişlerdir. Giysilerde süslemeler, nakışlar ve boncuklar dikkat çekmiştir. Uzun ve geniş kollu *tunik* çeşidi olan *dalmatica* kullanımı yaygındır. *Dalmatica* yapımında keten, yün ya da pamuk kullanılan bir giysi çeşididir.

Şekil 15. İçten dışa doğru:
İç tunik-dış tunik-palla

Şekil 16. İçten dışa doğru:
İç tunik-stola-palla

(OverDressed for Life, 2020).

Üst sınıf Bizanslı dikkat çekici, oldukça süslü bir *dalmatica* giymiştir. Bizanslılar'da soyluların kıyafetlerinin daha görkemli ve hatta abartılı olduğu görülmüştür (Kemper, 1977, s. 53) Genel olarak *tunik* ve *dalmaticanın* erkekler tarafından, *stola* ve *pallanın*sa kadınlar tarafından giyildiği görülmüştür (Pendergast ve Pendergast, 2004, s. 264). Bizans ve Roma'nın son dönem kıyafetleri birbirine benzemiştir. Ancak Roma etkisinin azalıp oryantal etkilerin artması *toganın* kullanımında görülmüştür. *Toga* 4. yüzyıldan sonra gitgide sadece İmparatorlar'ın ve konsüllerin katıldığı resmi seremonilerde kullanılmıştır (Tortore ve Eubank, 1989, s. 62).

7. Ortaçağ

Yaklaşık 6. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar geçen ve Avrupa kültürüne egemen olan Ortaçağ'da Roma İmparatorluğu'nun sona ermesiyle Avrupa'ya yayılan kavimler iklimden ve o dönemin sanayisinden etkilenmişlerdir. İklim koşullarının ve koyun besiciliğinin etkisi ile bu dönemde üretilen kıyafetlerde sıklıkla yün kullanılmıştır. *Tunikler* oldukça yaygındır. Zengin kesimler kürkten yapılmış *tunikleri* tercih etmişlerdir. Ortaçağ giyim kuşamı genellikle Bizans moda anlayışının etkisi altında kalmıştır. Haçlı Seferleri'nde Doğu'nun zengin kumaşlarıyla karşılaşmıştır. Terzilik sanatının ilerlemesi de bu çağın başka bir özelliği olmuştur. Kadınlar ve erkekler uzun pelerinler ve kürklü tunikler giymişlerdir. İki katlı bir *tunik* giyimi vardır. Dış tunikler belden kemerlidir. 1400lü yıllarda göğüs altından kemerli ve yere serbest bir biçimde dökümlü *tunikler* giyilmiştir. Zengin kesim bu *tuniklerin* üzerine bir de pelerinler giymişlerdir ve bu pelerinler ipek, altın iplikli dokumalarla süslenmiştir. Kadınlarda elbiselerin bel hattı göğüs altındadır. Aşağıya doğru çan şeklinde inen etekler kıyafetin genel görünümünü zenginleştirmiştir. Erkekler ise *zimarra* adı verilen uzun tunikleri tercih etmişlerdir. Romanesk dönemde geniş kollu *bliaud* adı verilen uzun elbiseler moda olmuştur. Elbiselerin etekleri de yerlere kadar uzanmıştır.

Şekil 17. *Bliaud* giyen kadın ve elbisenin genel görünümü (Tai-Wiki-Widbee, 2010).

Romanesk dönemde farklı etek örneklerine rastlanmıştır. Bu dönemde İskoçya'daki coğrafi koşullardan dolayı erkeklerin rahat giysiler tercih ettiği görülmüştür. Bu rahat giysilerin altına *kilt* adı verilen pilili, ekose etekler giymişlerdir. *Kilt*, anvelop tarzda yanlardan bele sarılı, önde çapraz yapılan, yarım metre uzunluğunda etek türüdür. *Kilt*'in altına kısa ve vücudu sıkan pantolonlar giyilmiştir. İskoç kadınlarının giydikleri eteklerin tek farkı boyu olmuştur. Ancak yapı olarak erkeklerinkine benzemiştir. Gotik dönemde Gotik mimari anlayıştaki dikey dinamizm ve sivri hatlar modada da ses bulmuştur. Kadınlar ve erkekler uzun kanatlı kollukları ve dekolterileri olan *cotehardy* adı verilen bir paltodan giymişlerdir. Erkeklerin *cotehardy*leri dizlere kadar gelmiş ve yanlardan dikişli olarak tasarlanmıştır. Gotik dönemde Floransa'da yaşayan kadınlar vücudu kalça bölümünden sıkan, aşağı doğru bollaşan ve etek uçlarında bordür olan kıyafetler giymiştir. Bu giysilerde zaman zaman kemer kullanılmıştır.

8. Rönesans

Rönesans döneminde (15.-16. yüzyıl) aristokratlarla birlikte orta sınıfın da moda ilgisi artmıştır. Endüstriyel ve teknolojik gelişmeler eteği de etkilemiştir. Kumaşlarda ve giysi aksesuarlarında çeşitlilik sağlamıştır. Rönesans'tan itibaren kadın ve erkek giyiminin birbirinden ayrılmış olduğu ve eteğin kadın giysisi olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla etek artık genel olarak bir kadın giysisi olarak kodlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında bu kodlamaya uygun olarak etek sadece bir kadın giysisi olarak incelenmiştir. Kadın giysileri yüksek bir bel çizgisine ulaşmış ve kısa korsajlı geniş etekler kullanılmaya başlanmıştır. Kol kısımları ve etek kısımları dolgunlaştırılan kıyafetler kadınlara daha yuvarlak bir görünüm vermiştir. 1500'lü yıllarda birey olgusu önem kazanmış ve her birey kendi zevkine göre elbise tercihi yapmıştır. Kraliçe Elizabeth döneminde de, dişiliği vurgulamak, kalçayı ön plana çıkarmak ve kadının görünümündeki heybeti arttırmak amacıyla etek içlerine çember ve iç etek giyilmiştir.

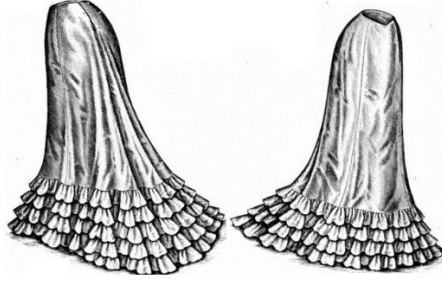

Şekil 18. *Kraliçe Elizabeth Stili* (Paranque, 2019).

İlk kez 1470’te İspanya Saraylarında ortaya çıkan Rönesans kadın giyiminin en önemli buluşlarından birisi olan iç etek tasarımında ince söğüt dalları, balina kemikleri ya da kamış kullanılmıştır. Bu etekler çan şeklindedir ve şeker kamışı ile kolalanarak kullanılmaya başlanmıştır. Çemberlerin üzerine keten ve iç etekler giyilerek oldukça kabarık bir tasarıma ulaşılmıştır. İç içe etekler giyilmesi ile ortaya çıkan bu stil *Kraliçe Elizabeth Stili* olarak anılmıştır. Bu tasarımla birlikte artan kumaş ihtiyacından dolayı kanunlarla kumaş kullanımına kısıtlama getirilmiştir. Rönesans döneminde etekler yerlere kadar uzamıştır. Bu etekler, uzun kuyruklu ve belden aşağısı genişleyen formda tasarlanmıştır. Fransa’daki etek çemberleri, İngiltere’deki etek çemberlerinden daha dar yapılmıştır. Almanya’da zıt renklerde ve üst üste olacak şekilde kabarık ve uzun etekler yaygın olarak giyilmiştir. İspanya’da eteklerin oldukça bol ve kuyruklu olmasına dikkat edilmiştir. Rönesans’ın ilerleyen zamanlarında İtalya’da kalça bölgesini geniş gösteren ve hu-niye benzeyen şekliyle ün kazanan etekler moda olmuştur.

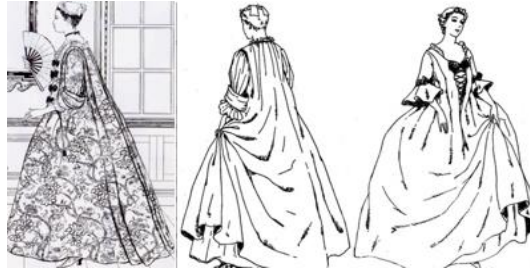
9. Barok

Barok dönemde (16-18. yüzyıl) özellikle 17. yüzyıl başlarında Rönesans kıyafetlerindeki aşırı süslemeler yerini doğal ve ölçülü tasarımlara bırakmıştır. Kadın eteklerinin çizgisini özel olarak tasarlanan etek çemberleri belirlemiştir. Bu özel tasarımlı eteklerde; bel hattı yukarı çekilmiş ve kalçaların dolgun gözükmeleri için etek altlarına destekleyici yastıklar yerleştirilmiştir. Önde açıklık bırakılan etekler geniştir. Altta giyilen ve dantel işlemlerle zenginleştirilmiş *petticoates* görünmeye başlamıştır (Steele, 2005, s. 37).

Şekil 19. Petticottenin genel görünümü (Alphard, 2014).

Saraylı kadınlar ise etek çemberlerinin yerine üç kat etek giymişlerdir. İlk etek beyaz pamuklu kumaştan yapılmış, önde düz, arkada ve kalçada yuvarlak derinlemesine pileler kullanılmıştır. Üzerine hafif kumaşlardan yapılan *falbalas* denilen volanlı bir çeşit elbise giyilmiştir. Sonraları eteklerde detaylar ön plana çıkmış, ön kısımda önlüğe benzer bir parça arkada katlar oluşturacak şekilde son bulmuştur. Bu üst üste giyilen ve üç etekten oluşan tasarım Fransa'da Versailles'te yaygınlık kazanmıştır. Bel kısmı oldukça dar tasarlanan en üstteki eteğin arka kısmında uzun kuyruklar vardır ve bel çizgisi önde sivrilerek son bulmuştur. 1670 yılında ortaya çıkan *rob de chambre* stilinde iki farklı kumaş ve belde de bir kemer kullanılmıştır. 1680 yılından sonra *rob de chambre*in eteklerine yastıklar yerleştirilmiş ve dolgun bir görünüm elde edilmiştir.

Şekil 20. French sack – robe volante (Antoinette, 2016).

French sack olarak bilinen bol kesimli elbiseler hamile elbisesini andıran *robe volantede*dir. Bu elbiseye *adrienne* ismi de verilmektedir. Bel kısmı belirgin olmayan bu etekler, önden bir kesimle iki yana açılmış, çember etekler ve gecelik türü elbiselerle birlikte giyilmiştir. Barok dönemde IV. Henry pahalı kumaşların ülkeye girişini önlemiş ve sade bir stil benimsemiştir. Burjuva sınıfına mensup kadınlar yünden yapılmış sade kıyafetleri tercih ederken, aristokrasi ise aynı görkeme devam etmiştir.

10. Rokoko

Rokoko döneminde (18. yüzyıl) 1725'ten sonra *dessous* adı verilen iç çamaşırı yaygınlık kazanmıştır. Kalçayı yüksek göstermek amacıyla balina kemiğinden kafes şeklinde yapılan *panniers* adı verilen iç giysi değişerek eteklerin kalçada kullanımını yaygınlaştırmıştır (Steele, 2005, s. 191).

Şekil 21. Eteği alttan destekleyen *panniers* (Smithfield, 2016).

Piece d'estomac sade bir korseye bağlanarak korseyi önden biçimlendirmiştir. Rokoko döneminin en önemli detaylarından bir tanesi bu etek kafesleri olmuştur. Etek boyları yere kadar uzanmış ve etek uçlarında firfir ve fiyonk kullanılmıştır.

Şekil 22. *Piece d'estomac* örnekleri (Le Temps de Broder, 2019).

1770 yılında *watteau* denilen ve etekleri kabarık, arkada omuzlardan başlayarak yere kadar inen uzun kuyruklu tasarımlar moda olmuştur. Fransız Devrimi'ne kadar olan süreçte geniş metalik çemberler kalçalardan yanlara uzanmış, eteklerin içlerine yerleştirilmiştir.

Şekil 23. Watteau tasarımı (Rebecca, 2011).

Bu çemberlerin küçük olanları günlük kullanımlarda, büyük olanları ise abiye tasarımında kullanılmıştır. Bu iç etekler üç metal çemberden oluşmuş, elbiselerin eteklerinin iç kısımlarına dikilerek beldeki çembere bağlanmıştır. Sonraları iki çemberli iç etekler bele bir kemer ile sıkıca tutturulmuştur. Ortadan iki yana açılarak ikinci kat etek olan *jüpon*ların gözükmesini sağlayan uzun etekler bu tasarımın önemli unsurlarından biri olmuştur. İç etekte çiçek desenleri, firfırlar ve danteller kullanılmıştır. İngiliz modasından etkilenen Fransız modasında sonraları iç etek çemberlerinin yerine eteğin arka kısmına yastıklar konulmuştur. Kalça üzerine konulan yastıklarla giyilen elbiselerde beden kısa tasarlanmıştır.

Şekil 24. Polonya biçimli etek (Dworski, 2014).

Bu dönemde kadın giysileri İngiliz biçimi, Fransız biçimi, Polonyo biçimi², Türk biçimi gibi adlar almıştır ve sadece süsleme biçimlerinin birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Rokoko döneminin sonlarına doğru üç renkli motifleri olan etekten oluşan tasarımlar yapılmıştır. Hazır giyimin başlangıcı da bu döneme denk gelir.

² Bir rob ve drapeli etekten meydana gelmektedir.

11. 19. Yüzyıl

1700'lü yılların son dönem moda anlayışında büyük değişiklikler olmuştur. Modanın kaynağı saraylardan kırsal alanlara yönelmiştir. Sade pamuklu elbiselerin kullanımı daha çok yaygınlık kazanmıştır. Yüksek belli sade ve uzun elbiseler neo-klasik tarzda tasarlanmıştır. Düz çizgilerin tercih edilmeye başlandığı 1807 yılına kadar bel çizgileri yüksek, eteklerin kuyruk kısımları kısa yapılmıştır. Korseler kemiklerle desteklenmemiş, iplerle bedene sabitlenmiştir. 1811-1820 yılları arasında İngiliz tarzı bel hattı biraz daha aşağı inmiştir. Ancak 1815 Waterloo Savaşı'ndan sonra bel çizgisi Fransız etkisiyle yeniden yukarı çıkmıştır. Etekler daralmış ve pililerle süslenmiştir. Zamanla bu pililer etek ucuna işlenmiştir. 1815-1835 yılları arasında etek uçlarında zig-zag süslemeler kullanılmaya başlanmıştır. 1820'lerde etekler genişlemiş ve boyları kısalmıştır. Kemer altına kumaş parçası eklenerek bel hattı aşağı inmiştir. 1830'ların sonlarından itibaren elbiseler genişlemiş, bacak ve ayaklar elbisenin altına saklanmaya başlanmıştır. Korseler yeniden balina kemikleriyle sertleştirilmiştir. Belden itibaren açılan pililerin altına kabarık *jüpon*lar giyilmiştir. 1850-1869 yılları arasında bol ve kabarık eteklerin altına kat kat *jüpon* yerine kafes tarlatanlar giyilmiştir. 1867'den itibaren ponpon vatkalar ile uzatılan etek kuyrukları kabartılmıştır. 1870 yılından sonra ön kısmı düz arka kısmı kabarık eteklerin yaratıcısı Charles Worth olmuştur.

Şekil 25. *Worth tarzı* etek (Arkhipova, 2013).

1870-1879 yılları arasında kuyruklu eteklerde drapeler yapılmıştır. Eteklerin arka kısımları balık kuyruğu şeklinde tasarlanmış ve üstleri süslenmiştir. 1880 yılında kabarık etekler ve balık kuyruklardan uzaklaşmış, beli incelten çelik korseler kullanılmıştır. 1881-1883 yılları arasında arkası kabarık etekler moda olmuştur.

Şekil 26. Viktoria modası: 1880lerin başı günlük kıyafet, 1880lerin gece elbisesi, 1880lerin ortası günlük kıyafet (Monet, 2017).

1883-1887 yılları arasında dik açılı bir forma evrilen bu kabarık etekler tamamen ortadan kalkmışlardır. 1890-1899 yılları arasında, yani Viktoria Çağı'nın son on yılında ön kısımları düz, arka kısmı pilili piramit etekler ön plana çıkmıştır. Koni biçimli bu etekler Elizabeth dönemini andırmıştır.

12. Değerlendirme ve Sonuç

Giyimin insan yaşamındaki yeri, ilk zamanlarda sadece doğal yaşamın getirdiği zorluklardan sıyrılabilme, korunabilme ve yaşamı devam ettirebilme hususlarıyla koşullanmışsa da geçen süre zarfında doğal şartlara ek olarak toplumsal yaşam tarzının ses bulduğu, yaşanan dönemin ve bölgenin genel sosyal, politik, sanatsal, düşünsel ve estetik eğilimleriyle ilintili, insanların toplumsal statülerine ışık tutan bir olguya dönüşmüştür. Bu durum örtünmenin giyinmeye dönüştüğü bir süreci işaret etmiştir. Elbiseler hem kendi kimliğimizi yansıttığımız hem de başkalarının nasıl giyinmesi gerektiğini belirlemeye çalıştığımız birer bilinç alanıdır da. Sadece maddesel kültürün bir yansıması değil aynı zamanda içinde dönemin değerlerini, ekonomik ve sınıfsal ilişkilerini, estetiğini, cinsel kimliklerini, günlük hayatın içinde icra edilen ritüelleri ve eylemleri, hâkim hayat görüşünü ve üretim teknolojisini barındıran bir enerjidir. 1900'lerin moda tasarımcısı Coco Chanel'in deyişiyle "Moda yalnızca giyimle ilgili değildir. O gökyüzünde, sokakta, fikirlerimizde, yaşam biçimimizde ve hayatta olup biten her şeyin içindedir." (Karbo, 2009, s. 221). Görsel kültür ve sanat tarihi bağlamında bakıldığında "elbiselerin en basiti ve açığı" (Flügel, 1930, s. 35) olarak nitelendirilen, giyen kişinin belden aşağı kısmının örtülmesini sağlayan eteğin moda dizgesi içinde geçirdiği evrimin incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Eteğin kimi zaman tek başına bir kıyafet olarak giyildiği kimi zamansa tüm bedene giyilen ya da tüm vücudu yekpare bir şekilde saran bir kıyafetin parçası olduğu görülmüştür. Örneğin, Mezopotamya medeniyetlerinde *kaunak* ya da *persis* olarak karşımıza çıkan kıyafetlerin her iki şekilde de kullanıldığı anlaşılmıştır. Antik Mısır'da giyilen *kalasiris* yekpare bir elbise olarak bütün vücuda oturan bir tür iken *şentinin* ise kısa ve vücudun sadece alt kısmını örten bir etek olarak kullanıldığı görülmüştür. Antik Girit ve Antik Yunan'da tercih edilen *peplos*, *kiton*, *himaton*, *diplox*; Antik Roma'da ve Bizans İmparatorluğu döneminde giyilen *stola*, *dalmatica*, *palla*, *toga*, *tunik* gibi kıyafetlerin yine vücudun hem üst

hem alt taraflarını yekpare bir biçimde örttükleri görülmektedir. Öte yandan yine Antik Mısır'da zengin kadınlar daha titiz dokunmuş *kalasiris*ler giyerken, alt sınıftan insanlar ise daha kaba *kalasiris*ler kullanmışlardır. Sıradan halkın kumaş kullanımı kısıtlıyken, firavunun elbiseleri ise altın ipliklerle dokunmuş kaliteli ketenden yapılmıştır. Dini bir yaşam biçiminin ağır bastığı Ortaçağ'da terzilik sanatının ilerlemesi, özellikle 11. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri aracılığıyla Doğu'nun zengin kumaş anlayışıyla karşılaşılması, koyun besiciliğinin ortaya çıkardığı dokuma endüstrisi giyim-kuşam modası çerçevesinde etekte dekoratif öğelerin, yünlü kumaşların kullanılmasına neden olmuştur. Antik Yunan ve Antik Roma başta olmak üzere hemen hemen her dönemde ve toplumda gerek etek boyları gerek etek süslemeleri toplumsal birer statüye işaret etmiştir. 15-16. yüzyıldan itibaren etek bağlamında bir cinsiyet ayrımının ortaya çıkması dikkat çekicidir. Dolayısıyla *kilt* etek hariç 15-16. yüzyıldan sonra eteğin genel olarak bir kadın elbisesi olarak kodlanmaya başlandığı anlaşılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde pratik kullanımı ve estetik ontolojisi açısından eteğin binlerce yıldır toplumların yaşam biçimlerini, cinsiyet kimliklerini, insanların toplumsal ve politik statülerini, hayat görüşlerini yansıtmaya açısından önemli bir göstere nesnesi olduğu anlaşılmıştır.

Teşekkür/Acknowledgement

Makalenin önceki versiyonlarına getirdikleri yararlı öneriler için anonim hakemlere ve konunun genel çerçevesini çizme hususundaki katkılarından dolayı Dr. Ceyhun Berkol'a teşekkür ederim.

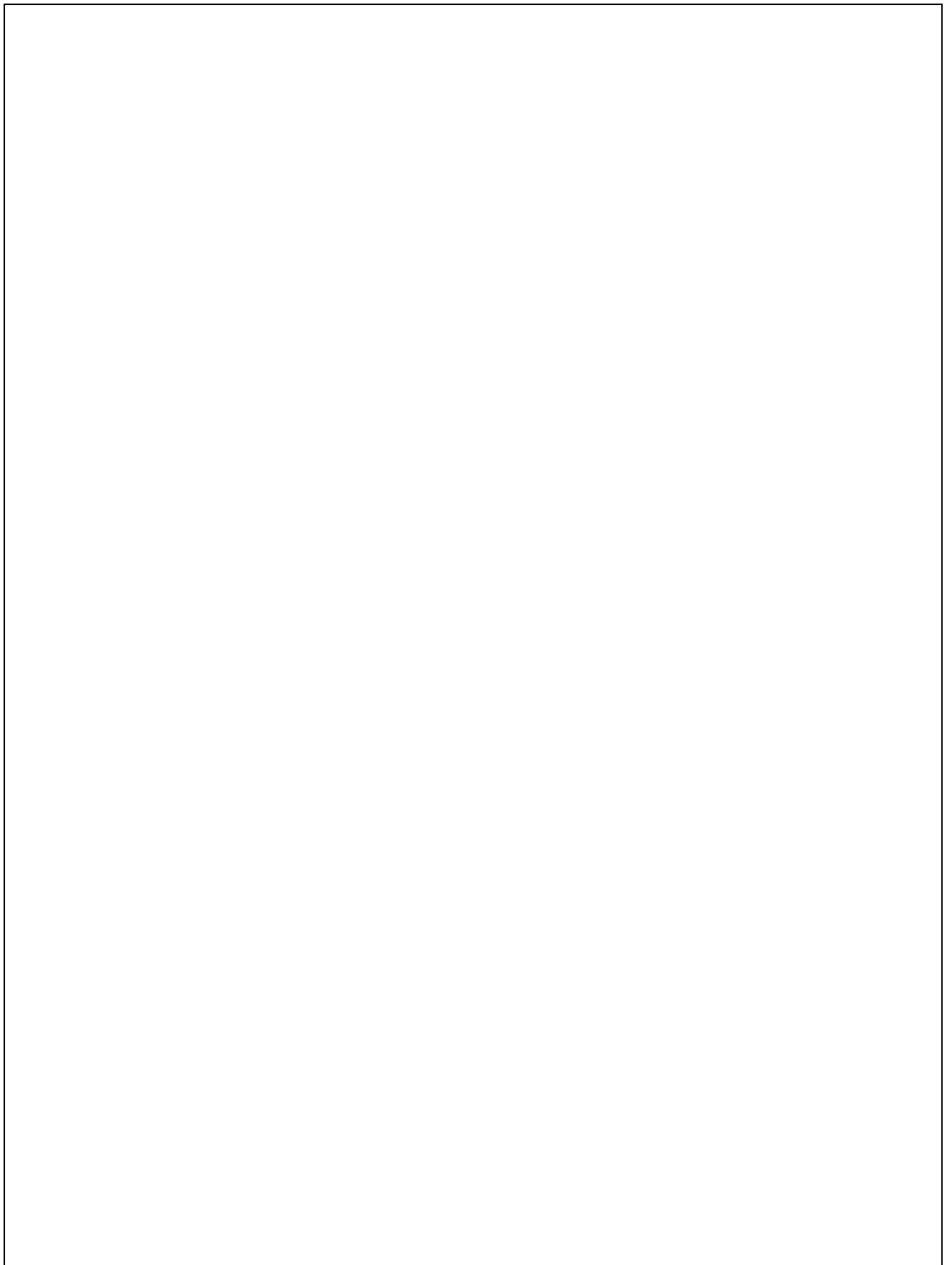
I would like to thank the anonymous referees for their useful suggestions on earlier versions of the article, as well as Dr. Ceyhun Berkol for her contribution to draw the general framework of the subject.

Kaynakça

- Alphard, S. (2014). *Panier, petticoat, crinoline, farthingales, tournure, bustle.....facciamo chiarezza! Sewing Magics*. <http://sewingmagics.blogspot.com/2014/02/> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Eupedia. (2011). Ancient Egyptian Phenotype. *Eupedia*. <https://www.eupedia.com/forum/threads/38212-Ancient-Egyptian-Phenotype> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Begic, H. N. (2016). "Giyim-Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış". *SUTAD*. 40, 287-297.
- Berkol, C. (2019). "Helen, Roma ve Bizans Ayakkabılarının Moda Tarihi Üzerindeki Etkileri". *Lectio Socialis*. 3, (3), 87-100.
- Berkol, C. (2020). "Tarihsel Süreçte Kemer ve Kuşak Kullanımı". *Al Farabi International Journal on Social Science*. 5, (1), 28-41.
- Byzantine Fashion. (n.d.). *Morgue*. <https://pdemon229.wixsite.com/morgue/byzantine?lightbox=image1nla> adresinden 19.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Frippery, H. (2016). Mesopotamia. *Costume History by Hip Frippery*. <http://costumehistorybyhipfrillery.blogspot.com/2016/10/mesopotamia.html> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Çeliksap, S. (2015). "Giyim ve Modanın Kısa Öyküsü". *Aydın Sanat*. 1, (1), 57-64.
- Descendo o Rio Nilo: Sociedade. (?). *Descendo o Rio Nilo*. <http://descendoorionilo.blogspot.com/p/sociedade.html> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Dworski, L. (2014). *historia-polski: Robe à la Polonaise "The robe..* Lamus Dworski. <https://lamus-dworski.tumblr.com/post/8834278853/historia-polski-robe-%C3%A0-la-polonaise-the-robe> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Egyptian Clipart Rich - Ancient Egypt Clothing Men , Free Transparent Clipart - ClipartKey. (2019). *Clipartkey.Com*.

- https://www.clipartkey.com/view/mxbimm_egyptian-clipart-rich-ancient-egypt-clothing-men/ adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Fashion History Facts: The Toga. (2020). *OverDressed for Life*.
<https://overdressedforlife.com/2020/02/05/fashion-history-facts-the-toga/> adresinden 19.06.2010 tarihinde erişilmiştir.
- Flügel, J. C. (1930). *The Psychology of Clothes*. London: Hogarth.
- Guilford, J. (?). *Dark Ages – Restoration Period 500 A.D - ppt video online download*. Slideplayer.Com.
<https://slideplayer.com/slide/3559391/> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- History and Evolution of Cosmetics | The Connecting Word. (2017). *The Connecting Word*.
<https://www.signewords.com/connectingword/history-and-evolution-of-cosmetics/> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Karbo, K. (2009). *Gospel According to Coco Chanel*. Guilford, CT: The Globe Pequet Press.
- Kemper, R. H. (1963). *A History of Costume*. New York: Newsweek Books.
- Köse, H. (2011). Kültürel Siyasal Kimlikleşme Aracı Olarak Giyim Kuşam Modası, 38. *ICANAS (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi Bildiri Kitabı, Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik (Cilt II)* içinde 457-472. Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Leong, H. (2018). *Hello World Civ*. Hello World Civ.
<https://helloworldciv.squarespace.com/blog/tag/Clothing> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Monet, D. (2011). *Victorian Era Women's Fashions: From Hoop Skirts to Bustles*
<https://bellatory.com/fashion-industry/Fashion-History-Victorian-Costume-and-Design-Trends-1837-1900-With-Pictures> adresinden 05.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Monet, D. (2017). *The Bustle Era: Women's Fashions of the 1870s -1880s*. Bellatory; Bellatory.
<https://bellatory.com/fashion-industry/The-Bustle-Era-Womens-Fashions-of-the-1870s-1880s> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Paranque, E. (2019). *Elizabeth I's Tilbury speech: the birth of a warrior queen* | Art UK. Artuk.Org.
<https://artuk.org/discover/stories/elizabeth-is-tilbury-speech-the-birth-of-a-warrior-queen> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Pendergast, S. ve Pendergast, T. (2004). *Fashion, Costume and Culture Volume I, II, III, IV, V*. Farmington Hills: The Gale Group Inc.
- Pièces d'estomac brodées. (2019). *Le Temps de Broder*.
<https://www.letempsdebroder.com/articles/pieces-estomac-met/> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Planche, J. R. (1879). *A Cyclopaedia of Costume Or Dictionary of Dress*. London: Chatto and Windus.
- Precourt, B. (2020). *Athena (Minerva) and Artemis (Diana)*. Crestonhall.Com.
<http://www.crestonhall.com/mythology/athena.php> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Rebecca. (2011). *A Fashionable Frolick: Treasures and Curiosities from... A Fashionable Frolick*.
<http://fashionablefrolick.blogspot.com/2011/01/treasures-and-curiousities-from.html> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Rooney, A. (2005). *A History of Fashion And Costume The Eighteenth Century Volume V*. New York: Bailey Publishing Associates Ltd.
- SCA Post: 12 Century-ish English Bliaut. (2013). *Rampant Penguin*.
<https://rampantpenguin.tumblr.com/post/55573802968/sca-post-12-century-ish-english-bliaut> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Seven interesting facts about beauty that you didn't know. (2019). *Takecarestyle.Com*.
<https://takecarestyle.com/7-interesting-facts-about-beauty-that-you-did-not-know/> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Smithfield, B. (2016). *Pannier- The 18th Century fashion undergarment that kept the gown spectacular ...* The Vintage News. <https://www.thevintagenews.com/2016/07/23/pannier-stifling-cousin-crinoline-18th-century-fashion-undergarment-kept-gown-spectacular-2/> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Steele, P. (2005). *A History of Fashion And Costume The Medieval World Volume II*. New York: Bailey Publishing Associates Ltd.
- Steele, V. (2005) (ed). *Encyclopedia of Clothing and Fashion Volume I, II, III*. Farmington Hills, MI: Thomson Gale.
- Stewart, K. (2020). *Africa - Seventeenth Century*. Martel Fashion.
<https://www.martelnyc.com/seventeenth-century/africa.html> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- The Byzantine Empire (2020). *Lauren M. Lowell, Costume Designer*.
<https://lowelldesigns.com/the-byzantine-empire/> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- The Romans (2020). *Lauren M. Lowell, Costume Designer*.
<https://lowelldesigns.com/the-romans/> adresinden 19.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Thomas, P. (2018). *Ancient Greek Costume History | Pictures showing how to recreate a typical female dress. Fashion History, Costume Trends and Eras, Trends Victorians - Haute Couture*.

- https://www.fashion-era.com/ancient_costume/ancient-greek-fashion-hair.htm adresinden 06.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Toklucu, K. G. (2015). Barok ve Rokoko Dönemlerinin Modaya Etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı Tekstil ve Moda Tasarımı Programı, İstanbul.
- Tortora, P. G. and Eubank, K. (1989). *A Survey of Historic Costume*. New York: Fairchild Publications.
- Tosepu, Y. A. (2017). *WISUDA DAN TOGA*. Yoes.
<http://yusrintosepu.wixsite.com/yoese/single-post/2017/01/23/WISUDA-DAN-TOGA> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Types of chitons cheat sheet. (2014). *Bunches of Grapes*.
<https://bunchesofgrapes.wordpress.com/2014/10/09/types-of-chitons-cheat-sheet/> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Types of robes from Georgian era. (2016). *Frugal Antoinette*.
<https://frugalantoinette.wordpress.com/2016/10/05/406/> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- TYWKIWDBI (“Tai-Wiki-Widbee”): 12th-century hairstyles. (2010). *TYWKIWDBI (“Tai-Wiki-Widbee”)*.
<https://tywkiwdbi.blogspot.com/2010/02/12th-century-hairstyle.html> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Welters, L. ve Lillethun, A. (2018). *Fashion History: A Global View*. New York ve London: Bloomsbury Publishing Plc.
- When it Came to Ancient Undergarments Less Was Often More. (2015). *Www.Ancient-Origins.Net*.
<https://www.ancient-origins.net/history-ancient-traditions/when-it-came-ancient-undergarments-less-was-often-more-004052> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Wort’s Fashion of Haute Couture. (2013). *Wort’s Fashion of Haute Couture*.
<http://elenaarkhipova.blogspot.com/2013/01/worts-fashion-of-haute-couture.html> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

ARTICLES

OUTLOOK ON MONEY AND CAPITAL MARKETS 10 YEARS
AFTER THE 2008 MORTGAGE CRISIS

Lale Aslan, Özlem Toplu Yılmaz

THE IDEOLOGY OF ISIS: SALAFI-JIHADISM

Sarkan Salman Abubaker

ETHNICITY-BASED POLITICAL INSTABILITY IN IRAQ
AFTER 2003

Roxanne Jamal Shakor

MUSELMANN AND DOKHODYAGA: LIVING CORPSES OF
NAZI AND SOVIET CONCENTRATION CAMPS

Duygu Özakin

EVOLUTION OF SKIRT IN THE FASHION SYSTEM IN CONTEXT
OF COSTUME HISTORY

Caner Turan